

Crkvena kulturna dobra

analecta

2

Nadbiskupija zagrebačka

Ured za kulturna dobra

2004.

ZVONA ZAGREBAČKE PRVOSTOLNICE

INTEGRALNI
DIO EUROPSKE
KULTURNE
BAŠTINE

TEMA BROJA:

Iz sadržaja:

- Kipar Ante Starčević
  - Suđen sam dva puta po šest mjeseci...
- Iz novije hrvatske sakralne arhitekture:
  - Sv. Križ, Zagreb-Siget
  - Sv. Kvirin Sisački, Sisak
  - Sv. Pavao, Zagreb-Retkovec
  - Sv. Ivan Nepomuk, Glina
- Zaštita misnog ruha iz Dijecezanskog muzeja zagrebačke nadbiskupije
- Događanja

Godišnjak Ureda za kulturna dobra
Zagrebačke nadbiskupije

Izdavač / Issuing Body

Zagrebačka nadbiskupija
Nadbiskupski duhovni stol,
Ured za kulturna dobra

Glavni urednik / Editor

JURAJ KOLARIĆ

Odgovorni urednik / Editor in Chief

VLADIMIR STANKOVIĆ

Izvršni urednici / Managing Editors:

NEDJELJKO PINTARIĆ, IVAN ŠAŠKO

Uredničko vijeće / Editorial Board:

MILJENKO DOMIJAN, JOSIP KOLARIĆ, JURAJ KOLARIĆ, NEDJELJKO PINTARIĆ,
VLADIMIR STANKOVIĆ, IVAN ŠAŠKO, STANKO ŠPOLJARIĆ, STJEPAN VEČKOVIĆ

Za Riječku nadbiskupiju:

GORAN CRNKOVIĆ, ANDREJA JAKUBIN, NINA KUDIŠ

Adresa uredništva / Address:

Ured za kulturna dobra
JURAJ KOLARIĆ, PREDSTOJNIK
s. LINA PLUKAVEC, TAJNICA
10 001 Zagreb, Kaptol 31, pp 553
tel. +385/ 1/ 48 94 846; 49 20 308
E-mail: bculturalia@zg-nadbiskupija.hr

Izlazi jedanput godišnje

Zagrebačka banka Zagreb
Br. rč. 2360000-1101540967 s naznakom Nadbiskupski duhovni stol - za CKD

Nakladnik / Publisher:

Glas Koncila, Zagreb, Kaptol 8
www.glas-koncila.hr

Likovno rješenje i korice / Layout and Cover Design:

KREŠIMIR PLEIĆ

Logotip:

IVAN ŠAŠKO

Lektura / Language Editor:

IVANKA BILIĆ, PROF.

Prijelom / Computer type set:

Glas Koncila, Zagreb

Naklada / Edition:

600 primjeraka

Tisak / Printed by:

Offset MARKULIN, Lukavec

ISSN 1334-2452

Rukopisi, fotografije i knjige dostavljeni uredništvu se ne vraćaju. Potpisani tiskani prilozi odražavaju mišljenje autora, a ne uredništva.

Crkvena
kulturna
dobra

analecta

ISSN 1334-2452
UDK 262

Godišnjak Ureda za kulturna dobra
Zagrebačke nadbiskupije

Crkvena
Kulturna
Dobra
Analecta

2

GOD. 2 (2004)
STR. 1-156
ZAGREB
2004.

CRKVENA KULTURNΑ DOBRA - ANALECTA

KAZALO

Riječ urednika	5
Aktualna tema	
S. Lina Plukavec, Zvona zagrebačke prvoſtolnice – integralni dio europske kulturne baštine	9
Predstavljamo vam...	
Akademski kipar Ante Starčević: »Suđen sam dva puta po ſet mjeseci...«	57
Novija hrvatska sakralna arhitektura:	
Crkva sv. Križa u Novom Zagrebu	
(Siget-Trnsko) – Matija Salaj.....	65
Crkva sv. Kvirina u Sisku – Ivan Antolić	72
Crkva sv. Pavla apostola u Retkovcu – Tomislav Premerl	77
Crkva sv. Ivana Nepomuka u Glini – Zdravko Živković	83
Iz Dijecezanskog muzeja u Zagrebu:	
Mirela Ramljak Purgar i Dora Kušan Špalj – Inventarizacija i zaštita zbirke misnog ruha iz Dijecezanskog muzeja	
Zagrebačke nadbiskupije	91
Događanja:	
S. Lina Plukavec – Kronologija Ureda za kulturna dobra	
2003. – 2004.	99
Osvrt na 1. broj godišnjaka Crkvena kulturna dobra (CKD)	101
150. obljetnica Zagrebačke metropolije	102
Međunarodni znanstveni simpozij 150. obljetnica uspostave	
Hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine i uzdignuća	
Zagrebačke biskupije na Nadbiskupiju-Metropoliju	106
Crkva i likovna umjetnost – XLIV. Teološko-pastoralni tjedan	114
Prenosimo...	
Vjera i kultura	119
Pepelnica umjetnika 2003. – 2004.	120
Kultura u medijima	121
Bibliografija dr. Đurđice Cvitanović	122
Inventarizacija umjetnina Dijecezanskog muzeja	122
Inventarizacija tekstila Dijecezanskog muzeja	123

Inventarizacija slika Dijecezanskog muzeja	124
Inventarizacija gudačkih glazbala (violina) Dijecezanskog muzeja	124
Obnova triptiha iz sakristije Zagrebačke katedrale	125
Konzervatorski odjel Ministarstva kulture u obnovi crkvenih kulturnih dobara	126
Izložbe Riznice zagrebačke katedrale	127
Pro sancto Quirino E. S. – Confessio fidei u Gradskom muzeju Sisak i Savaria muzeumu u Szombathelyu u Mađarskoj	128
Kolomanov put – u Hrvatskom povijesnom muzeju	129
Glanz des Ewigen u St. Pöltenu i u Beču 2003. – 2004.	129
Hrvatska renesansa u Nacionalnom muzeju renesanse u Parizu i u Galeriji Klovićevi dvori u Zagrebu	129
Međunarodni festival čipki u Lepoglavi	130
Srebreni votivi u Zagrebu i Pazinu	131
Hrvatska pisana kultura	131
Kazula-plašt sv. Ladislava na poštanskim markama Hrvatske i Mađarske	132
Godišnjica Zrinskih i Frankopana u Zagrebačkoj katedrali	132
Hrvatsko božićevanje u Etnografskom muzeju, Božić 2003.	133
Izložba majstora HGG u Narodnoj galeriji u Ljubljani i u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu	134
Diplomski rad o kasnosrednjovjekovnim kaležima iz Riznice zagrebačke katedrale	135
Kalendari u izdanju Odbora za obnovu katedrale.....	135
Izložbe Dijecezanskog muzeja	
Hrvatsko božićevanje – Božić 2003.	137
Izložba Juraj Rattkay Velikotaborski u dvorcu u Velikom Taboru	137
Portret Ivana Rangera skriven u liku evanđelista Mateja	138
Barokni kipari Zagreba i njihovi radovi u crkvama u Hrvatskom Zagorju izloženi u muzeju u Gornjoj Stubici	139
Izložba »Jakov Šašel« u Gradskom muzeju u Karlovcu	140
Zaključak	140
Događanja u Riječkoj nadbiskupiji	
Helena Anušić, Simpozij u povodu Dana teologije u Rijeci	142
Helena Anušić, Stepinčevi dani u Opatiji	144
Latinitet u Europi s posebnim osvrtom na hrvatski latinitet	145
Mladen Urem, Međunarodni znanstveni skup »Iz povijesti hrvatsko-bugarskih odnosa«	146
Danijel Delonga, Očuvanje hrvatske baštine	147
Danijel Delonga, Studijski dan o mons. Josipu Uhaču	148

Riječ urednika

Podarjujući kulturnoj javnosti Zagrebačke nadbiskupije, Građa Zagreba i ostalim biskupijama Republike Hrvatske prvi broj Godišnjaka za crkvenu umjetnost »Crkvena kulturna dobra« 2003. godine, istakli smo da pokretanjem ovog časopisa želimo bogatstvo kulturnih dobara Zagrebačke nadbiskupije približiti i predstaviti današnjem svijetu, a svećenike i vjernike potaknuti na čuvanje i bolje upoznavanje crkvene kulturne i sakralne baštine te tako djelotvorno ostvariti smjernice Svetе Stolice u pogledu promicanja dijaloga između kulture, znanosti i vjere. Zbog toga smo kao polazište za naša razmišljanja donijeli u prvom broju Godišnjaka crkvene odredbe, papinske dokumente, te civilne norme i odrednice o kulturnim dobrima kako bi se čitatelji i kulturni djelatnici mogli upoznati s pozitivnim odredbama na području kulture i umjetnosti.

Dužnost nam je i radost ovom zgodom zahvaliti se **Ministarstvu kulture** Republike Hrvatske, što je vrednovalo naše naštojanje i otkupilo određeni broj Godišnjaka koji je bio dostavljen svim knjižnicama u Republici Hrvatskoj i tako omogućilo djelatnicima u kulturnim institucijama da se upoznaju s crkvenim i građanskim propisima na području kulturne i prirodne baštine.

Posebno nas raduje vijest koju nam je uputio riječki nadbiskup, mons. Ivan Devčić, koji je odlučio da Godišnjak postane časopisom za sakralnu umjetnost i za područje Riječke nadbiskupije. Nadbiskup I. Devčić, 26. lipnja 2003. godine piše: »*Prihvaćamo s radošću inicijativu da ovaj časopis postane glasilo za kulturu i sakralnu umjetnost i u drugim hrvatskim nadbiskupijama. Stoga Vam ovim putem šaljemo imena mogućih suradnika u realizaciji budućih brojeva: dipl. teol. Andreja Jakubin, koja je na poslijediplomskom studiju na Pontificio Instituto Liturgico u Rimu, gđa Nina Kudiš, profesorica umjetnosti na Filozofском fakultetu Sveučilišta u Rijeci te gosp. Goran Crnković, ravnatelj Državnog arhiva u Rijeci.*«

Novim članovima Uredničkog vijeća Godišnjaka, želimo puno uspjeha sa željom da Godišnjak postane susretište za rasprave, prinose i razmišljanja o odnosu kršćanstva i kulture unutar Riječke nadbiskupije.

Novom članu našeg Uredništva, **prof. Miljenku Domijanu**, predsjedniku Nacionalne komisije ICOMOS-a (Međunarodne nevladine organizacije za zaštitu kulturne baštine), želimo dobrodošlicu i puno uspjeha u radu.

Ovaj, drugi broj Godišnjaka, donosi svoje stalne rubrike: **Aktualna tema; Predstavljamo vam; Događanja; Iz Riznice zagrebačke katedrale i Dijecezanskog muzeja.**

U rubrici **Aktualna tema**, s. Lina Slavica Plukavec predstavlja zvona zagrebačke prvoštolnice smještajući ih u širi europski kontekst s posebnim naglaskom sačuvanih natpisa na zvonima kojih više nema i do sada neobjavljenim natpisima na novim zvonomima. Zagrebačka katedrala, koja već desetljećima doživljava svoju obnovu zajedno s nadbiskupskim dvorom predstavlja naj-monumentalniji građevni sklop kopnene i kontinentalne Hrvatske. Sudbina Kaptola, kako je tijekom vremena nazvan zagrebački biskupski grad, dijelila je i pratila zagrebačka prvoštolnica, koja je postala simbolom hrvatskog katoličanstva. Uz prvoštolicu su vezana i u njoj su ostala zabilježena sva dubinski važna razdoblja Hrvatske, od zagrebačkih početaka do danas. Dva njezina vitka zvonika kao da nas upućuju na sklopljene ruke upravljenе prema nebu na molitvu. U zvonicima se nalaze zvona, vjesnici radosti i žalosti. Zvona su pozivala vjernike na molitvu, ali i branitelje na otpor neprijateljima naroda. Zvona su bila i ostala vjesnici Božje nazočnosti među ljudima. Zbog toga je članak o značenju i sudbini zvona zagrebačke prvoštolnice aktualan u Godini Euharistije.

U rubrici **Predstavljamo vam** Uredničko vijeće Godišnjaka predstavlja čitateljima umjetnike koji su svojim umjetničkim opusom zadužili hrvatsku sakralnu umjetnost u razdoblju kada je, zbog komunističkog jednoumlja bilo umjetnicima onemogućavano stvarati djela sakralne umjetnosti koja su uključivala i hrvatske velikane uma, svece, blaženike i Božje ugodnike. Ne samo akademski kipar, **Ante Starčević**, koji je bio jedan od najznačajnijih progonjenih i osporavanih umjetnika komunističkog razdoblja i koji je svojim likovnim ostvarenjima svjedočio svoju vjeru, već i niz poznatih i priznatih slikara, kipara i arhitekata kršćanskog nadahnuća, doživljavalo je u većoj i manjoj mjeri istu sudbinu. O njima će biti riječi u nekim od naših budućih priloga.

Razmišljajući o najvrijednijim ostvarenjima na području sakralne arhitekture, odlučili smo našim čitateljima predstaviti arhitekte **Matiju Salaja i Emila Seršića** s crkvom **sv. Križa u Novom Zagrebu**, **Ivana Antolića** sa župnom crkvom **sv. Kvirina u Sisku**, **Tomislava Premerla** s crkvom **sv. Pavla u Retkovcu** i **Zdravka Živkovića** s novom župnom crkvom **sv. Ivana Nepomuka u Glini**. Ostvarenja M. Salaja i T. Premerla pripadaju tzv. Komunističko-socijalističkom razdoblju hrvatske povijesti, dok je župna crkva sv. Ivana Nepomuka u Glini nastala na prostoru

porušene crkve u srpskoj agresiji na Hrvatsku, a Antolićeva crkva sv. Kvirina u Sisku podignuta je na temeljima ranije porušene istoimene crkve nakon Domovinskog rata.

Raznolikost stilova i monumentalnost ovih sakralnih objekata otkrivaju nam vječnu temu o osmišljavanju sakralnog prostora koja se nameću kao mjesta susreta čovjeka s čovjekom u zajednici kao i mjesta susreta čovjeka s Bogom! Katolička Crkva otvorena je svim graditeljskim stilovima i nema »vlastiti stil«, ali od umjetnika traži da vjerske istine izražava načinom i jezikom koji je dostojan Božje kuće i koji je razumljiv vjernicima.

Pluralizam u umjetnosti smatra Katolička Crkva ne samo preporučljivim, već i zahtjevom sadašnjeg trenutka povijesti Crkve, sve dok se umjetnici pridržavaju crkvenih mjerila o vrednovanju crkvene umjetnosti. Čitatelji Godišnjaka mogu se sami uvjeriti u kojoj mjeri su ostvarena arhitektonska dostignuća u sakralnoj umjetnosti uspješna.

U rubrici **Iz Dijecezanskog muzeja u Zagrebu** donosimo radove na inventarizaciji i zaštiti slika kao i misnog ruha i predstavljamo vam i vrijedne djelatnice na zaštiti zbirke misnog ruha, Mirele Ramljak Purgar i Dore Kušan Špalj koje već godinama vode brigu o liturgijskom ruhu Dijecezanskog muzeja.

U rubrici **Događanja**, s. Lina Plukavec, tajnica u Uredu za kulturna dobra, nastavlja nam kronologiju najznačajnijih zbivanja na kulturnom području u razdoblju od 2003. do 2004. godine.

Naši novi suradnici iz Rijeke, **Helena Anušić i Danijel De longa** donose nam vijesti iz kulturnog života u **Riječkoj nadbiskupiji** tijekom 2004. godine.

Jedan od najznačajnijih kulturnih događaja u prošloj 2004. godini, bio je zasigurno XLIV. Teološko-pastoralni tjedan u Zagrebu koji se bavio temom o odnosu Crkve i likovne umjetnosti o kojem posebno govorimo u ovom Godišnjaku.

Govoreći predstavnicima kulture u zgradи Apostolske nunciature u Zagrebu, 3. listopada 1998. godine, prigodom Drugog pastoralnog pohoda Hrvatskoj, papa Ivan Pavao II. je rekao: »**Ovom zgodom rado želim očitovati poštovanje prema bogatoj kulturnoj baštini koju posjeduje vaš hrvatski narod i koja svjedoči o njegovoj staroj i velikoj osjetljivosti za dobro, istinito i lijepo.**« Nadamo se da će Godišnjak br. 2 (2004) otkriti svojim čitateljima barem djelić te bogate kulturne sakralne baštine Hrvatske i da će ih potaknuti da sa svoje strane doprinesu što uspješnijem dijalogu između vjere i kulture.

Juraj Kolarić

Aktualna tema

S. Lina Slavica Plukavec

ZVONA ZAGREBAČKE PRVOSTOLNICE - INTEGRALNI DIO EUROPSKE KULTURNE BAŠTINE

SADRŽAJ

O povijesnim zvonima i zvonoljevačima napisana su već sažeta i vrijedna djela. Ovim prikazom dopunjujemo dosadašnje sačuvane natpise s natpisima na novim zvonom zagrebačke prvoštavnice.

Pregledom zvonoljevača koji su lijevali zvona za crkve u Hrvatskoj kao i majstora koji su radili u Kaptolskoj zvonoljevačnici u Zagrebu, željeli bismo ujedno dokazati da je Hrvatska oduvijek pripadala srednjoeuropskom kulturnom krugu a time i Europi i od samih početaka je aktivno sudjelovala u njezinom kulturnom oblikovanju.

9

UVOD

Zvona su u ovom vremenu glazbenih instrumenata i akustičkih zvukova kao i u razbijanju svemirske tišine ritmičkim otkucavanjem robota Spirit¹ sa svojim dvojnikom Opportunity znak i posrednik komunikacije. Svjedoci smo zvučnih i glasnih poruka koje određuju svoju vrijednost i kvalitetu prema nultom zvuku zvona.

¹ U ranim jutarnjim satima, (5,35), 4. siječnja 2004. godine, svemirska letjelica *Spirit*, koja je na sebi nosila robota, spustila se na površinu Marsa i putem radiosignala izvješćivala o svojoj sedmomjesečnoj aktivnosti. Nakon dvadesetak dana pridružila joj se sestrinska letjelica, *Opportunity*. Uz ostalu tehničku opremu ističemo napubrane zračne jastuke u obliku zvona koji su se kotrljajući zaustavili na Marsovoj crvenoj površini. Bazna stanica polako se otvarala i zadobila oblik latica cvijeta. Roboti su komunicirali sa Zemljom putem satelita, ali je moguća i izravna veza za što je potrebno poravnanje planeta i velika energija. Ako usporedimo dimenzije robotu: Visina: 150 cm, širina: 230 cm, i težina: 174 kg, one nas asociraju na dimenzije jednog zvona. Mars se, nakon 60 000 godina, približio Zemlji i od 16. kolovoza 2003. godine na ljetnom nebu obasjavao katedralno dvorište poput reflektora s javne rasvjete.

Zvuk nastaje titrajem, rezonancijom pojedinih tijela u prostoru. Zajedničko doživljavanje prostora i zvuka za sve kulture predstavlja središnju i životnu temu. Putem zvuka osmišljava se svijest o prostoru i vremenu. Religiozna poruka nastaje iz postanka riječi, kretanjem zvuka kroz prostor. U početku je bio titraj, dah, koji je proizveo riječ.

Glas kozmosa dopire do nas kretanjem iz prostornih titraja. Međusobna igra zvuka i prostora za sve je umjetnosti svojstvena.

U novije vrijeme pridaje se sve veća pažnja crkvenim zvonom budući da se pomoću njih otkriva duhovnost gradskog i seoskog prostora koji je opterećen prometnom bukom i hladnoćom tehnike. Na Olimpijskim igrama u Ateni 2004. godine, pet zvona simboliziralo je pet kontinenata, a svakom sudioniku darovano je po jedno malo zvonce. Čvrsta materija proizvodi zvuk koji se stvara i oblikuje prostornim i predmetnim rezonancijama međusobno se prožimajući. Plastika, svjetlost i glazba osmišljavaju prostor. Bogatstvo liturgijskih predmeta, najčešće umjetnički oblikovanih, uočavamo čim stupimo u unutrašnjost Božjeg hrama. Kamenje i mramor otvaraju se sunčevu svjetlu. Udarcima čekića razlikuje se kvaliteta zvuka i otkriva se ono što je skriveno sunčevoj svjetlosti. Zvuk se želi doživjeti, želi imati bezbrojne dimenzije. Arhitektura pomaže melodičnom odzvanjanju zvona. Tako se vjerničke molitve i zahvaljivanja u kozmos šalju u suzvučju i ritmu zvona. Više zvona u zvoniku stvara prekrasnu glazbu s neprestanim izmjenama. Kako velika zvona laganje biju i laganje titraju od manjih, tako u zvonicima nastaje ritmička i tonska melodija, koja je to bogatija što ima više zvona.

Glazbenik Günter Jena potvrđuje da je C-dur u glazbi pandan za bijelu boju, bjelinu, svjetlo.² Što se dublje ulazi u B ljestvicu, to je toplijе crveno polje.

U zvonicima zagrebačke katedrale, pet zvona uskladeno je u harmoničko suzvučje G-Mol akorda, dok su preostala tri zvona njegova melodička pratrna.

---

² Günter Jena to dokazuje na Beethovenovoj 5. simfoniji, *Per Aspera ad Astra*, gdje se izmjenjuju tonovi od tamnog, tmurnog C-mola do svjetlog C-dura. Bijelo je upravo kao C-dur neutralno, budući da nije boja nego odsutnost boje. Vidi: Günter Jena, »...der ganze Tempel singt« u: *Kunst und Kirche*, 1/95, str. 13.

ZVONA KROZ POVIJEST

Mojsije je u Starom zavjetu narod sazivao srebrnim trubama. Sav Izrael prenosio je Kovčeg Saveza Gospodnjega uz jeku rogova, truba i cimbala. »*Pjevači Heman, Asaf i Etan gromko su udarali u mјedene cimbale, a Asaf je slavio Jahvu pohvalnicom.*«³

Izraelci su na velikosvećenički plašt vješali zlatne zvončice i na taj način odašiljali prisutnima poruke i nakane kojih se spominjalo u obrednoj službi. »*Neka budu na Aronu dok vrši službu, da se čuje kad ulazi u Svetište pred Jahvu i kad izlazi.*«⁴

Novozavjetna liturgija ove je starozavjetne propise uključila u blagoslovnu molitvu: »*Bože! Tvoj je glas u svetu svijeta odjeknuo u čovjekovim ušima da ga pozove u Božansko zajedništvo te ga pouči o neizrecivim tajnama i uputi na put spasenja. Ti si svome sluzi Mojsiju naredio da saziva narod srebrenim trubama. Bože, ne braniš da se u Tvojoj Crkvi salijevaju zvona od mјedi te pozivaju Tvoj narod na molitvu. Po ovome blagoslovu neka ovo novo zvono bude Tebi posvećeno. Daj da svi Tvoji vjerinci na glas ovog zvona svoja srca uprave prema Tebi. Neka sudjeluju u radostima i žalostima svoje braće te žurno hrle u crkvu da ondje dožive Kristovu nazočnost, da poslušaju Tvoju riječ i Tebi izraze svoje želje.*«⁵

U vrijeme progonstva kršćana na službu Božju pozivao je glasnik, cursor. Izlaskom iz katakombi, a za Euharistijsko okupljanje koristile su se trube, sopila i pločice.

Oblik ovakvih zvučnih pomagala i njihovu primjenu usavršio je sv. Paulin (355. – 431.), nolanski biskup, suvremenik Augustina, Ambrozija i Jeronima. Biskupski grad Nola u talijanskoj pokrajini Campaniji, postao je glasovito središte, a sv. Paulin njihov zaštitnik. Cijela pak pokrajina ovjekovječena je terminologijom: campana, campanella, campanile, kampanologija.⁶

Dočkal navodi i sv. Forkerna kao zaštitnika zvona. On se u svojoj starosti odrekao biskupske časti i povukao u samoću u

³ *Jeruzalemska Biblija*, Zagreb 1994.; 1 Ljet 15, 16-24. Pohvalnica su dijelovi psalama, Ps 105 i 106.

⁴ Izl 28, 33-35.

⁵ *Rimski obrednik*, Zagreb 1947. Jedna od dviju blagoslovnih molitvi. Nakon molitve, zvono se poškropi blagoslovljrenom vodom i okadi. Prema starijim obredima, zvona su se pomazivala izvana bolesničkim uljem, a iznutra sv. Krizmom uz moljenje pokorničkih psalama, nakon čega je zvono dobilo ime.

⁶ Dr. K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 14-15.

pokrajini Leinster u Irskoj. Tamo je sagradio samostan, Monasterium Roscurense, poznat pod kasnijim imenom Kill Fottchern.⁷ Krajem 5. stoljeća u svom samostanu dao je urediti zvonoljevačnicu i salio prvo brončano zvono.

Uspon Zapada započeo je sa samostanima i njihovim pravilima. Kad su benediktinci započeli svoj redovnički život po Pravilima, glas zvona zadobio je svoje konstitutivno značenje. Geslo »*Ora et labora*« smjenjivalo se ritmom molitve i rada.⁸

»*Još je uvijek među nama poželjna stroga i ugodna prisutnost sv. Benedikta s dva razloga: zbog vjere i zbog jedinstva. Zbog one vjere koju je on i njegov Red propovijedao obitelji naroda, naročito onoj koja se zove Europa... Kažemo vam to iz iskustva i želje da u plemenitoj i svetoj benediktinskoj obitelji imamo uvijek vjernog i ljubomornog čuvara bogatstva katoličke tradicije, radio-nicu najstrpljivijih i najstrožih crkvenih nauka, vježbaonicu redovničkih kreposti, a nadasve školu i primjer liturgijske molitve.*«⁹

Ubrzo se oblikovao jednoglasni koral sa svojim zakonitostima umjetničkog suzvučja i postao svečanom pratinjom liturgijskih događanja.

Ritam života redovnika i stanovnika unutar gradskih zidina bio je određen udarcima bata po zvонима, ali i molitvenom pjesmom čija se melodija već u prvim kršćanskim crkvama nastojala što više približiti prisutnima i pomoći tehničkim pomagala.¹⁰ Postoji mišljenje da je Zagrebačka biskupija započela svoju liturgijsku molitvu prema obrednicima iz benediktinskih samostana u južnoj Francuskoj, iz opatije Cors. Tako su obredne knjige preko te francuske opatije došle u Zagrebačku biskupiju i preko Mađarske.¹¹

---

⁷ Dr. K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 15-16.

⁸ *Lik čovjeka u Benediktovu Pravilu, Dodatak u: Ildefons Herwegen, Sveti Benedikt - Lik i značenje*, Zadar 1969., str. 117-126.

⁹ Iz govora pape Pavla VI. na Monte Cassinu prigodom posvete obnovljene bazilike kada je i sv. Benedikta proglašio zaštitnikom Europe, 24. listopada 1964. u: I. Herwegen, *Sveti Benedikt - Lik i značenje*, str. 132; 133.

¹⁰ U starohrvatskoj crkvi sv. Barbare u Trogiru, koja je sagrađena u doba hrvatskih narodnih vladara, otkrivene su u presvođenom svodu i u gornjem dijelu pobožnih zidova crkve oveće žare s grbom prema vani koje su služile kao akustični rezonatori da jačaju glas i pjevanje u crkvi. Vidi: *Starohrvatski spomenici otkriveni u Splitu i okolici*, u: *Svijet, ilustrov. tjednik*, Knjiga XII, VI(1931)6, str. 132-133. Dobrotom dr. M. Berljaka.

¹¹ A. Ivandija, *Povijesni pregled u: Zagrebačka katedrala* (Vodič), Zagreb 1989., str. 5. Za kralja Ladislava, utemeljitelja Zagrebačke biskupije, navodi se da je u

Benediktinci su, osim okupljanja na molitvu, zvona koristili i kao sredstva komunikacije. Oni su razvili obrt lijevanja zvona do savršenstva.

Postupak lijevanja zvona počinje izradom kalupa. Unutarnji dio kalupa sastoji se od cigle sa slojem gline i voska, po kojima se oblikuju ukrasi, grbovi, natpisi i likovi svetaca. Po tome se postavlja plašt od gline koji daje vanjski oblik zvona. U tako napravljene kalupe izlijeva se vrela smjesa, zvonovina, sastavljena od 78% bakra i 22% kositra, rastopljena na temperaturi od 1130 stupnjeva.

U doba pape Grgura Velikog (590. – 604.), benediktinca, velikog obnovitelja bogoslužja, zvona su u Crkvi imala posebno značenje. Papa Sabinijan (604. – 606.) izdao je odredbu da se početak kanonske ure oglasi glasom zvona. Također je odredio da se zvonima pozivaju vjernici na euharistijsku slavlju.

Senski biskup Lupus, prigodom opsjede grada, 615. godine, koju je predvodio Chlotar, naredio je da zvone sva zvona na crkvi sv. Stjepana. Neobični zvuk zvona preplasio je neprijatelje te su pobegli.¹² Grad Sens u Burgundiji poznat je po zvonu težine 16.240 kg.

Prigodom ukopa opata Surmusa u Fuldi zvonila su sva zvona samostana, pa se već tu nazire početak njihove funkcije da sudjeluju u svim važnim ljudskim situacijama te prate čovjeka prigodom njegova prelaska u prekogrobni život.

Zvona su bila i predmet darivanja pa su se zato i bogato ukrašavala. Takvo bogato ukrašeno zvono darovao je 747. godine Pipin Mali opatu samostana u St. Gallenu u Švicarskoj.

U doba Karla Velikog zvona su se proširila po cijeloj Europi i oglašavala krštenja pojedinaca i čitavih naroda. Karlo Veliki pozvao je već proslavljenog zvonoljevača, benediktinca Tanca, iz St. Gallena u Aachen, koji je salio zvono za tamošnju samostansku crkvu.

Venetijanski dužd Patricije darovao je 865. godine grčkom caru Mihajlu III. dvanaest velikih brončanih zvona koja su bila prenešena u Carigrad i smještena u poseban zvonik uz crkvu sv.

Mađarskoj ojačao redovništvo gradeći benediktinske samostane najprije u Varadu, kamo je zatim preselio Biskupiju iz Bihara, a 1091. godine u Somogyvaru, kao filijalu benediktinskog samostana iz Saint Gillesa u južnoj Francuskoj, odakle je poslao benediktinca Duha za prvog zagrebačkog biskupa, koji je sa sobom donio i obredne knjige. Vidi: H. Kolba Judit, *Szent László emlékezete*, Budapest 1992., str. 21.

¹² K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 17.

Sofije. Njih je sultan Muhamed II., osvojivši Carigrad godine 1453., dao razbiti i rastaliti.

Odredbom Aachenskog sabora iz 801. godine, svećenici su bili zaduženi da se brinu za crkvena zvona, koja se nazivaju i »signa«.¹³ Tada su se uz crkve počeli graditi i zvonici, a uvedena je i služba zvonara, ostijara. Zvonicima je namijenjena zapadna strana crkve. Time je izražena simbolika susreta s kršćanstvom i dolaska Kristu, svjetlosti, koji dolazi izlazom Sunca, s istoka.

EUROPSKA ZVONA

Premda su prva zvona, isprva kao muzički instrumenti, poznata od samih početaka čovječanstva u Kini i Dalekom Istoku, ipak su ona upotrebotom u kršćanstvu dostigla svoj vrhunac.

Tajanstven udarac gonga čija se upotreba prenijela i na Zapad, posebice na brodove i u kazališta, podsjeća nas na Istok. Godine 1389. saliveno je u Nankingu (Nanching) u Kini, smješten uz samu obalu Žutog mora, veliko zvono težine 24.640 kg. Već 1403. godine u Pekingu je saliveno zvono od 59.864 kg i po težini se nalazi na sedmom mjestu u svijetu, a u početku 20. stoljeća, 1903. godine hram u Ohaki u Japanu dobiva zvono težine od 127.680 kg, i prema Dočkalu zvono zauzima treće mjesto u svijetu.¹⁴

Usprkos tim činjenicama, Friedrich Heer, naš je kontinent nazvao »Zvonska Europa« (Glockeneuropa)¹⁵ i pojašnjava da je »Zvonska Europa« tamo gdje redovnici u samostanima, ljudi po gradovima i selima u vremenskom ritmu obavljaju svoje molitve, rade i odmaraju. U europskim zvonomima neodvojivo je saliveno i oblikovano crkveno i svjetsko, prošlo i buduće, vremenito i vječno. Zvona su simboli reda, rada i mira. Sa svojom višestrukom funkcijom, zvona su u zapadnom kršćanstvu izrazita umjetnička djela.

¹³ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942.: Bilješka 21, str. 18. Dočkal navodi Dekret toga Sabora: »*Ut omnes sacerdotes horis competentibus diei et noctis sonent ecclesiarum suarum signa, et sacra tunc celebrent*«.

¹⁴ K. Dočkal, u: *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942, daje pregled najznamenitijih zvona u svijetu, koja su teža od 100 centi, tj. 5.600 kg, prema djelu Karla Waltera: »*Glockenkunde*«, Regensburg 1913.

¹⁵ K. Kramer, *Vom Schicksal der Glocken*, u: *Kunst und Kirche*, br.1/1995., str. 51, navodi kako je nedavno preminuli povjesničar umjetnosti, Friedrich Heer, naš kontinent nazvao »Glockeneuropa«.

Najstarije zvono nalazimo u Berlinu, u Asirskom odjelu Egiptološkog muzeja. Potječe iz jedne palače u Ninivi iz vremena Salmansara II.¹⁶ Saliveno je iz bronce u obliku košnice, promjera 4,5 cm i visine 8 cm. Obod je urešen asirskim mitskim figurama.

U Vatikanskim muzejima nalazi se ukrašeno zvono iz 8. stoljeća. Papa Stjepan II. dao je 757. godine sagraditi zvonik uz tadašnju crkvu sv. Petra u Rimu i u njega je smjestio tri zvona. Kod Canina, u talijanskoj pokrajini Viterbo, pronađeno je brončano zvono iz 8.–9. stoljeća, dimenzija 52x63 cm.¹⁷ U Pizi je sačuvano zvono iz 1106. godine.

Benediktinac Gottfried, iz samostana u Corveyu, proslavio se zvonom »Canta bona«, oko godine 900. Od tada su zvonoljevarstvo razvijali benediktinski samostani u Reichenau-u, Tegernsee-u, gdje je radio zvonoljevač **Aldarik**, zatim u Kremsmünsteru, Niederalteichu, Chiemu, Freisingu, Salzburgu i Helmershause-nu, gdje je benediktinac **Rugerus Theophilus** godine 1115. detaljno opisao postupak lijevanja zvona u svom djelu »*Schedula diversarum artium*«. Ovim se djelom zvonoljevači koriste i danas.¹⁸

U samostanu Fontenaillesu kod Pariza saliveno je zvono 1106. godine. U Iggenbachu u Bavarskoj, u župnoj crkvi, sačuvano je zvono iz 1144. godine, visine 43 cm i donjeg promjera 112 cm.¹⁹ U Claughtonu u Engleskoj saliveno je zvono 1202. godine.

Benediktinci su sve više usavršavali oblikovanje zvona i kvalitetu zvuka.

U 12. stoljeću, u vrijeme gradnji europskih katedrala, zvonoljevarstvo je dostiglo umjetničku izradbu i proširilo se izvan samostanskih kompleksa.

Oko 1200. godine umjetnik **Johann von Utrecht**, u biskupiji Münster, utisnuo je svoje ime u zvonu. Samosvijest novih izvan-samostanskih zvonoljevača pokazala se i u pridavanju naslova umjetnika. Umjetnici su međusobno surađivali, kao što su **B. Neumann** i **A. Dürer**. Oni su, osim gotičkom majuskulom, zvona ukrašavali virtuoznim dekoracijama.

Za najljepše zvono kršćanstva »nominirano« je zvono u katedrali u Erfurtu »*DIE GROÙE GLOCKE GLORIOSA*«, saliveno

¹⁶ K. Dočkal, u: *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 9, navodi i signaturu: V.A. 2517, vitrina B.

¹⁷ U. Böhme, *Geläute -Noch ein Thema?*, u: *Kunst und Kirche*, 1/1995., str. 48.

¹⁸ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 19.

¹⁹ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 19.; F. Petrič, *Zvonovi se veslijo in jočejo*, u: Družina, Lubljana, 45 (1996) 14-15, str. 8.

1497. godine, s imenom na zvonu glasovitog zvonolijevača: »*GERHARDUS WOU DE CAMPIS*«.²⁰

Ali kako ukrasi i simbolika na zvonomima ostaju ljudskim očima skriveni, umjetnički izraz se sve više usavršavao kvalitetom zvuka i tehničkim dostignućima. To je omogućilo da se melodija zvona pretapa u zvučne ukrase i slike.

Srednjovjekovni zvonolijevači uživali su ugled i kod vjernika i kod velikaša, budući da su se u istim radionicama proizvodili i drugi potrebnii proizvodi, među ostalim i ratna oprema. Kod velikaša je poseban ugled uživao **Balthazar Herold** iz Nürnberg-a, rođen 1620. godine. On je radio nekoliko godina u Geschütz-gießerei-u kod kralja J. Kasimira II. u Varšavi, prije nego se nastanio u Beču gdje je stalno radio za kuću von Habsburg. On je, osim ostalog, izradio i nadgrobne ploče za cara Leopolda I. i grofa Esterhazyja.

EUROPSKE ZVONOLJEVAČNICE

Ovim kratkim pregledom nastojat ćemo obuhvatiti europske zvonoljevačnice s glasovitim zvonoma prema zavičajnim zemljama: Rusija, Engleska, Francuska, Španjolska, Nizozemska, Švicarska, Njemačka, Češka, Moravska i Slovačka, Italija, Mađarska, Austrija, Slovenija i Hrvatska.

Donosimo i imena zvonolijevača, a neka su zvona u Hrvatskoj kao i za Zagrebačku katedralu bila salivena u zvonoljevačnicama ovog srednjoeuropskog prostora.

1. Rusija je poznata po velikim i brojnim zvonoma. Prema K. Dočkalu²¹ najteže je carsko zvono »Car Kolokol« u Kremlju, u Moskvi, kojeg je salio 1734. **Michael Montorine**. Teško je 3.900 centi, što iznosi 198.400 kg. Visoko je 6,13 m, s promjerom 6,4 m, i kako nije moglo biti smješteno u zvoniku, danas je položeno na zemlju i djeluje kao spomenik u Kremlju.

Na peterokatnom zvoniku Ivana Velikog nalazi se zvono »Trockoj« od 184.080 kg, zatim zvono »Boljoj« saliveno 1817. godine, težine 80.640 kg. »Svečano zvono« saliveno je 1819. godine, težine 62.720 kg, te »Misno zvono« težine 36.960 kg i

²⁰ Za svoj rad bio je bogato honoriran. Sam si je određivao namirnice, svoga brijača i higijeničara, što se sve plaćalo iz crkvene blagajne u Erfurtu. K. Kramer, *Vom Schicksal der Glocken*, str. 51.

²¹ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 20-23. Karl Walter, *Glockenkunde*, Regensburg, 1913.

»Nedjeljno zvono« od 19.040 kg. U spomenutom zvoniku Ivana Velikog bila su smještena sveukupno 37 zvona. Njihovo suzvučje, kad su zvonila sva zvona, možemo samo zamisliti!

U Nižnjem Novgorodu zvono je teško 34.720 kg.

2. U Engleskoj je saliveno zvono »Liberty Bell«, težine 943 kg. Zvono je preliveno u Sjedinjenim Američkim Državama 1753. godine i simbolizira američku nezavisnost. Prvi put je zazvonilo prigodom donošenja Deklaracije o nezavisnosti 1776. godine. Simpatičan Big Ben na palači Parlamenta u Londonu lijevalo je **J. Warner** 1856. godine. Teško je 17.248 kg, visoko 230 cm i promjera 270 cm. Veliko zvono u katedrali sv. Pavla u Londonu saliveno je 1881. godine, a teško je 19.600 kg.

3. Francuska je također poznata po velikim zvonoma kao što je zvono u Toulusi od 21.616 kg, zvono »Sv. Margarita« u crkvi Sacré Coeur u Parizu, lijevalo je Paccardo 1891. godine, a teži 20.956 kg, zvono »Sv. Jurja« u crkvi Notre Dame u Rouenu, salio je **J. Machon** 1501. godine, a teško je 17.248 kg, zvono »Emanuelle Louise Therese« u katedrali Notre Dame u Parizu iz 1685. godine teško je 14.336 kg.²²

4. U Španjolskoj u Santjago de Compostella nalazi se poznato zvono »Santjago«, težine 16.800 kg.

5. Nizozemska je slovila po poznatim zvonoljevačima. Katedrala u Utrechtu ima zvono »Salvator«, težine 8.237 kg, koje je lijevalo 1505. godine najznačajniji zvonoljevač iz Kampena u Hollandiji, već spomenuti G. de Wou.

6. U Švicarskoj je poznat **F. Sermund** koji je salio »Mittagsglocke« katedrale u Bernu 1538. godine, težine 6.944 kg.

7. Njemačka se, kako smo već spomenuli, sa svojim samostanima uključila u izradu zvona od samih početaka.

U Fuldi je poznata zvonoljevačnica već iz prvih vremena kršćanstva u kojoj su se lijevala zvona za potrebe crkvi u Njemačkoj.

Majstor **Nestvediense** je 1260. godine ukrasio zvono samostana Herluvsholma.

---

²² Dekretom Nacionalne konvencije od 25. veljače 1793. godine trajno je promijenjen krajolik zvona Francuske jer se njime ograničio broj zvona tako da je svaka crkva mogla zadržati samo po jedno zvono. Konstruirano je veliko postrojenje za uništavanje zvona i uništeno je i veliko zvono Bourdons. Na uništavanju drugog zvona po veličini u crkvi Notre Dame u Parizu moralo je raditi osmero radnika tijekom šest tjedana dok nije bilo razbijeno u male komadiće. Za vrijeme Napoleona I., preko 100.000 zvona bilo je pretopljeno u topove, a njihovi mrtvački odjeci prelamali su se po europskim bojnim poljima.

U Würzburgu u crkvi sv. Burcharda nalazi se zvono »Sv. Katarine«, saliveno je 1249. godine. Glasovito zvono u župnoj crkvi sv. Petra u Aachenu iz 1251. zvoni i danas. Lijevao ga je majstor **Jakob iz Croisilesa**. Aktivno je i veliko zvono »Hossana« u Freiburgu saliveno je 1258. godine, težine 5.600 kg. U Achenu je i zvono »Sv. Marija« kojeg su salili **Petit i Edelbrock**, težine 6.624 kg.

Magister Joannes je godine 1316. salio zvono za crkvu sv. Mauricija u Halberstadtu te katedralno zvono katedrale u Fritzlaru 1369. godine. Majstor **Bertram** je 1390. godine salio zvono katedrale u Lübecku. **Konrad von Enibbeck** prikazao je na zvonu u crkvi u Halleu dogadjaj na Kalvariji.

Zvono »Pretiosa« za katedralu u Kölnu, salio je godine 1448. **H. Brodermann**, težine 12.544 kg, godinu dana kasnije (1449.), za istu katedralu salio je **J. Hoercken** zvono »Speciosa«, težine 7.168 kg.

U Münchenu u crkvi sv. Marije (Frauenkirche) nalazi se zvono koje je salio 1490. godine **H. Ernst** imenom »Susanna«, težine 7.000 kg, a 1570. godine salio je **P. Deschamps** zvono »Charlotte« za katedralu u Reimsu koje teži 11.704 kg.

Godine 1696. salio je **J. G. Schelchsorn** za katedralu u Regensburgu zvono »Grosse Fürstin« težine 7.280 kg. Veliko zvono katedrale u Strassburgu salio je 1427. godine **J. Gremp**, a teško je 10.080 kg.

Katedrala u Trieru ima poznato zvono »Sv. Helena«, teško 8.176 kg, kojeg je lijevao **F. Brulet** 1628. godine.

Zvana u Trieru lijevao je od 1596. godine **Johann von Treer**, u čijoj je radionici tada radio tirolski zvonoljevač **Bartolomej Grassmayer**,²³ čija zvonoljevačnica u Innsbrucku nastavlja svoju tradiciju do danas i gdje su salivena nova zvana zagrebačke katedrale 1986. – 1988.

»Carsko zvono«²⁴ u katedrali u Kölnu salio je **A. Hamm** u Frankenthalu 1874. godine, težine 30.324 kg i promjera 3,24 m.

U Bochumu je postojalo **Bochumsko udruženje** koje je lijevalo zvana od čelika kakve ima i župna crkva u Knegincu iz 1924. godine.

---

²³ I. Bosilj, Zvana, Zagreb 2000., str. 6.

²⁴ Hamm je prelio ovo zvono iz 22 francuskih topova. Na njemu je bio natpis: »Wilhelm, presvjetli car i pruski kralj... na spomen ponovnog uspostavljanja Njemačkog carstva iz osvojenih zvona u težini od 50.000 funti zapovijedio je da se izlje jedno zvono«. Vidi: K. Kramer, u: Kunst und Kirche, Mainz-Münster-Darmstadt-Linz 1995: *Vom Schicksal der Glocken*, str. 53. Ponovno je isto zvono upotrijebljeno u ratne svrhe u I. svj. ratu.

8. Češka, Moravska i Slovačka bavile su se već od 15. stoljeća zvonoljevarstvom. Glasovito je veliko zvono u katedrali u Olomucu, teško 20.048 kg, zatim u crkvi Sv. Sigismunda u Praagu zvono iz 1549. godine, težine 12.600 kg iz zvonoljevačnice **Jarosch**. Zvono »Laurentia« u crkvi Sv. Nikole u Aberdeenu ima 22.400 kg.

U Bratislavi (Pressburgu) radio je zvonoljevač **Balthasar Heroldt**, koji se kasnije odselio u Beč. Salio je zvono za župnu crkvu u Pitomači 1656. godine.

9. Italija je zavičajna zemlja zvona, a pokrajina Campanija svoj naziv duguje zvonu.

Već smo spomenuli glasovito zvono u Vatikanskom muzeju iz 8. stoljeća.

U crkvi sv. Petra u Rimu nalazi se zvono koje je salio **Louis Vallidier**, težine 17.584 kg, a veliko zvono na Kapitolu salili su 1803. godine **G. Spagna i A. Casini** težine 9.824 kg. Zvono »Sv. Ambrozija« u Milanskoj katedrali teško je 16.800 kg.

Kad se u 15. stoljeću u Zagrebu otvorila Kaptolska zvonoljevačnica, u njoj su od samih početaka radili talijanski majstori, a kasnije su njihovi zakupnici bili majstori iz Francuske, Austrije, Njemačke i Slovenije.

Iz Italije su se opskrbljivale i crkve u Hrvatskom Primorju i Dalmaciji. Tako je **Lucas de Chendrigetus** u Veneciji salio zvono 1290. za crkvu u Supetarskoj Dragi na otoku Rabu te za crkvu sv. Ilje u Mundanijama na Rabu.

Bartholomeus Cremonensis salio je 1459. godine zvono za Dominikance u Dubrovniku.

U Veneciji su radili **Jacobus Calderari** koji je 1601. godine salio zvono za župnu crkvu Uznesenja BDM u Rabu i **Cantianus de Venetia** u 18. st. lijevalo je zvona za crkve u Dalmaciji. **Castelli** u Veneciji salio je zvono 1665. godine za kapelu sv. Jeronima u Trstenom.

U Veneciji je **Marcus M.** salio zvono sestrama Benediktinka-ma u Rabu 1336. i **Gaillard Jean** iz Lorene za crkvu sv. Lovre u Splitu 1629. godine.

U Veneciji su koncem 16. i početkom 17. stoljeća lijevali zvona **Antonius de Tonis i Joannes Baptista** za crkve u Hrvatskom Primorju i u Dalmaciji.

Joannes Baptista de Polis u Veneciji, od kojeg potječe zvono u Grižanima iz 1611. godine, najstariji je član zvonoljevarske obitelji de Polis. **Bartholomes de Polis** lijevalo je zvona za Modruš i Gospic 1695. godine.

Braća **de Polis** s radionicom u Trstu salili su zvono za crkvu Majke Božje u Krasnom 1656. godine. **Antonius de Polis** salio je osim ostalih zvono u kapeli sv. Leonarda u Liplju, župa Bosiljevo i malo zvono u župnoj crkvi Novigrad na Dobri 1695. godine. **Haeredes de Polis** salio je također zvono za Modruš 1703. i Udbinu 1754. godine.

G. B. Polli s radionicom u Udinama lijevalo je zvona za crkve Kotorske biskupije 1886. godine. **Franciskus de Poli i Vitorio de Poli**, salili su franjevačka jubilarna zvona 1926. godine za hodočasničku crkvu Majke Božje Sinjske.

Anna i Catherina de Castellis, vlasnice zvonoljevačnice u Veneciji, salile su zvona 1757. godine za crkvu sv. Marije sestara Benediktinki u Zadru.

I u novije vrijeme se crkve u Dalmaciji obraćaju talijanskim zvonoljevačima kao što je **Vittorio Golli**, zvonoljevač iz Venecije, koji je salio zvona za župnu crkvu u Starom Gradu na Hvaru.

10. U Mađarskoj su se zvona lijevala u Budimu. Tu je **N. V. Joannes Spiecherdt** salio zvono Gospina Pozdravljenja u Petrovaradinu 1707. godine. **Joseph Steinstocker** sa zvonoljevačnicom u Budimu također je lijevalo zvona za Petrovaradin. Za Petrovaradin je radio zvonoljevač **Paul Waller**, u 18. st., ali nije navedeno mjesto lijevanja.

11. Austrija je poznata po starim zvonima kao što je ono u crkvi sv. Martina u Ybsfeldu, visine 74 cm i promjera 74 cm iz 1200. godine, a zvoni i danas.

U. Weiss salio je 1558. godine zvono »Bummerin« za katedralu sv. Stjepana u Beču koje je teško 11.648 kg, a zvono sv. Marije u istoj katedrali salio je 1711. godine **J. Achamer**, težine 19.161 kg.

U Beču je radio **Johannes Baptista Dival** koji je lijevalo zvona za crkve u Austriji. Od njega je zvono u crkvi Majke Božje Tekijske u Petrovaradinu iz 1719. godine.

U Beču je 1785. godine saliveno zvono »**Prebendar**« za **zagrebačku katedralu**, težine 336 kg, upotrijebljeno u I. svjetskom ratu, 1916. godine u ratne svrhe.

Zvono na tornju Schlossbergu u Grazu lijevano je 1578. godine i teško je 8.960 kg.

Medardus Reig, zvonoljevač u Grazu, salio je zvono za župnu crkvu u Bistri 1690. koje je 1876. godine preliveno. On je lijevalo i zvona za varoždinske crkve.

U Grazu je **Andreas Schreiber** salio 1640. godine zvono za kapelu sv. Ivana u Fratrovčima, župa Ozalj. U 18. st. u **Grazu** je

djelovao poznati zvonoljevač **Georgius Angerer**, koji je lijevao zvona i za crkve u Hrvatskoj.

U 18. stoljeću djeluje zvonoljevač **Feltl Martinus**, koji je salio zvona u Petrovskom 1750. i na Trškom Vrhu 1763. godine; **Feltl Salesius** salio je veliko zvono u crkvi Sv. Ivana u Zagrebu 1773. godine, veliko zvono u Petrovskom 1800., u Krapini 1810., za župnu crkvu u Bistri 1824. godine.

Mathias Köstenbauer je u Grazu salio zvono za kapelu u Vaternici 1740. godine, zatim za Lepoglavske kapele i za župnu crkvu u Vivodini 1744. godine.

Ernest Szabo je u Grazu, salio zvona za župnu crkvu u Vukovini 1909. godine.

Florentin Streckius lijevao je u Grazu zvona za varaždinske crkve i jedno zvono za crkvu sv. Katarine u Zagrebu 1707. godine.

U **Celovcu** je u 19. stoljeću lijevao za tamošnje crkve **Martin Pucher**.

Od 1599. godine u **Habichenu** i zatim u **Innsbrucku** radi zvonoljevačnica **Grassmayr** čiji su osnivači krenuli s Blagoslovom Božnjim (SOLI DEO GLORIA) u Trier, gdje je tada radio spomenuti zvonoljevač **Johan von Treer**, stjecati potrebna iskustva i vještine. Vrativši se u Tirol, **Bartol Grassmayr** salio je prvo zvono kojim je postavio temelje novoj zvonoljevačnici i otada zvone tirolska zvana u više od stotinu zemalja širom svijeta.

U pripremi za svoj četiristoljetni jubilej, kada se Zagrebačka nad/biskupija aktivno pripremala za svoj 900. godišnji jubilej, lijevala su se u istoj zvonoljevačnici i nova zvona za zagrebačku katedralu 1985. – 1986. godine.

Zvonoljevačnica Johann Grassmayr u Innsbrucku radi u neprekinitom nizu već 400 godina.²⁵ Tvrtka je prepoznatljiva po svom grbu, uspravnom krilatom lavu. Vrhunska tehnika je umijeće i tajna koju su sačuvali i prenosili kao najveće blago i dragocjenu baštinu. U njoj se lijevaju nova, ali i obnavljaju stara zvona iz cijele Europe. Rade po narudžbama s najboljim materijalom atestiranog kositra i bakra. Ukrasi su najčešće izrađeni po želji naručitelja s određenim natpisom. Na svakom zvонu izliven je i grb tvrtke s

²⁵ Tvrtka Grassmayr ima svoja zastupništva u Beču (Nattergasse 8A, 1170 Wien) i u Gornjoj Austriji (4784 Schardenberg, Grub 43). U Hrvatskoj, u Novom Marofu, Gra-ni 144, vlasnik tvrtke »Elektrobosilje« je Ivan Bosilj koji montira i vrši elektrifikaciju zvona izrađenih u tvrtki Grassmayr. I. Bosilj je uz pomoć župnika u N. Marofu, J. Jakovčića upoznao spomenuto tvrtku 1980. godine te je u njihovoј podružnici u Beču izučio za montera zvona. I. Bosilj se odužio svim svojim suradnicima knjigom »Zvona«, Zagreb 2000., gdje je sabrao svoja iskustva i znanja naveo i literaturu o zvonima, pa M. Gabrić u Predgovoru s pravom naziva izvrsnim priručnikom i vodičem.

godinom lijevanja i porukom: »MICH GOSS J. GRASSMAYR IN INNSBRUCK.« Zvonoljevačnica izrađuje i kompletну potrebnu opremu za zvonike s električkim uređajima, postolja za zvona te toranske satove povezane s mehanizmima zvona. Izrađuje i umjetničke odljeve te brončane spomen ploče.

Zvonoljevačnica J. Grassmayr je salila zvona koja su zvonila prigodom Papinog pohoda Hrvatskoj. Pod vodstvom **Christofa Grassmayra** sa suprugom i trojicom sinova, salivena su zvona koja su zvonila na završnoj svečanosti Srednjoeuropskog katoličkog dana u Marijanskem svetištu u Mariazellu²⁶ 21. do 23. svibnja 2004. godine. Osam zvona, koja predstavljaju osam srednjoeuropskih zemalja tonski su dali pentatonski motiv s dvostrukom oktavom i melodijom »Gloria« na početku.

12. U Sloveniji su najpoznatiji ljubljanski zvonoljevači. Zvonoljevarstvo je prošireno po čitavoj Sloveniji i u njima su se lijevala zvona i za crkve u Hrvatskoj. Također su se izmjenjivali i majstori te su iz Kaptolske zvonoljevačnice u Zagrebu preuzimali rad u Ljubljani i obratno ili su međusobno surađivali.

Već od 16. stoljeća u **Ljubljani** radi zvonoljevač **Ferdinandus Eisenberger** koji je salio zvono za kapelu sv. Leonarda u Prilišću 1595. godine. Za kapelu sv. Mihaela u Samoboru salio je zvono u Ljubljani **Elias** 1623. godine.²⁷

Andreas Strach u Ljubljani, bio je pomoćnik pavlinu **Ignaciju Renneru** u Sveticama, koji je 1661. godine salio zvono za pavlinsku crkvu u Sveticama.

Michael Remer u Ljubljani je salio zvono za kapelu sv. Barbare u Pribanjcima, župa Bosiljevo 1634., zvono »Sv. Jurja« u Odrí 1647. i u kapeli sv. Margarete u Hrnetiću 1650. godine.

²⁶ Zavičajna zemlja ovog Srednjoeuropskog katoličkog dana, Austrija, daruje zvono preko Vojnog ordinarijata i Biskupije St. Pölten, a posvećeno je **Isusu Kristu, Spasitelju svijeta**. Teško je 4.030 kg, s osnovnim tonom a/0. Hrvatski katolici u Beču darovali su zvono »**Sv. Ćirila i Metoda, apostola Europe**«, za Hrvatsku težine 740 kg s tonom fis/1. Austrijski redovnici zajedno s biskupijama Salzburg i Graz-Seckau darovali su zvono za Bosnu i Hercegovinu, posvećeno **Blaženoj Djevici Mariji**, težine 3.000 kg s tonom h/0. Gradišćanski Hrvati u Železnom, darovali su zvono »**Sv. Stjepana Kralja**« za Madarsku, težine 1.070 kg, s tonom e/1. Papina domovina Poljska, posvetila je zvono **sv. Josipu**, dar biskupije Klagenfurt, težine 1.530 kg, s tonom d/1. **sv. Benediktu, zaštitniku Europe**, posvetili su katolici iz Češke zvono težine 320 kg, s tonom h/1. Redovnice iz Austrije darovale su zvono »**Sv. Franje Asiškog**« za katolike u Slovačkoj, težine 450 kg, s tonom a/1. Slovenija je posvetila svoje zvono **bl. Ivanu Merzu**, težine 185 kg, s tonom d/2.

²⁷ F. Petrić, *Zvonovi se veselijo in jočejo*, u: *Družina*, 45 (1996) 14-15, str. 8-9. Povjesni članak F. Petrića s prikazom zvonoljevarstva u Sloveniji, objelodanjen je povodom Papinog posjeta Sloveniji.

Dominicus Franchi u Ljubljani salio je godine 1712. zvona za župnu crkvu u Draganiću i filijalnu kapelu sv. Antuna u Šipku.

Nešto kasnije (1755.) **Benedictus Heuterer** lijeva zvono za kapelu sv. Ane u Samoboru.

Zacharius Reidl (Reidt, Reid), salio je u Ljubljani zvono za župnu crkvu u Vivodini 1761. godine, a **Matheas de Labaco** za crkvu sv. Vida u Ozlju. Za župnu crkvu u Žakanju salio je zvono godine 1836. godine u Ljubljani **Lukas Dimiz**.

Početkom 18. st. zajedno sa svojim stricem **Gašparom Franchi** u Ljubljani je djelovao **Franciscus Franchi**. Gašpar Franki (Franchi) zvonoljevač u Ljubljani, kasnije je djelovao u Zagrebu.²⁸

Godine 1707. godine salio je u Ljubljani zvono »**Sv. Spasitelja**« za zagrebačku katedralu, teško 5.320 kg, a godine 1715. iz starog zvona je prelio novo »**Sv. Martina**«, težine 366 kg.²⁹

Kako je G. Franchi bio ostario, pozvao je iz Forni Avoltri u Sjevernoj Italiji svoga nećaka **Jožefa Samassa**, 1725. godine, koji je preuzeo njegovu radionicu u Ljubljani i već je 1734. godine postao poznati zvonoljevač.

Naslijedio ga je sin **Anton Samassa** 1742. godine i vodio posao do svoje smrti 1750. godine.

Njegov sin Johann bio je još maloljetan da bi preuzeo posao pa je njegova udovica prodala radionicu.

Johann Samassa povratio je godine 1767. očev posao i dalje ga usavršavao. Zbog ratnih neprilika njegov nasljednik **Vinzenz** je kratko vrijeme prestao radom te je njegov sin **Anton Samassa** ponovno oživio proizvodnju zvona 1831. godine. A. Samassa je nagrađivan 1838. u Grazu, 1844. u Ljubljani i 1855. godine u Parizu.

Njegov nasljednik **Albert Samassa** je modernizirao radionicu te je 1875. godine tvrtka dobila počasni naslov »Dvorskog dobavljača«. Uz zvona je tvrtka proizvodila i druge predmete koji su bili i izlagani po tadašnjim izložbama. U Zagrebu je tvrtka sudjelovala na izložbi 1891. godine.

Njega je naslijedio sin **Max Samassa** koji je djelovao od 1892. do 1919. godine. On je dokupio zvonoljevačnicu u Lienzu

²⁸ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 78; F. Petrič, *Zvonovi se veselijo in jočejo*, u: Družina, Ljubljana, 45(1996) 14-15, str. 9, navodi da se G. Franchi iz Zagreba doselio u Ljubljano: *V začetku 18. stoletja je deloval v Ljubljani Gašper Franchi, dotlej najpomembnejši ljubljanski zvonar. Sprva je živel v Zagrebu in prevzel zvonarno zagrebačkega kaptiila, 12. julija 1693. pa se je v Ljubljani, star 36 let, oženil z ljubljansko meščanko Uršulo.*

²⁹ I. K. Tklačić, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada*, Zagreb 1885., str. 109.

i time proširio svoje djelovanje. Radili su za slovenske crkve kao i druge po Dunavskoj Monarhiji. Najveće zvono lijevano u Samassovoj zvonoljevačnici jest ono za Đakovačku katedralu, težine 4.104 kg. Uz taj posao radio je M. Samassa i za vojne potrebe. Zbog novonastalih okolnosti, Maks Sammassa prodao je zvonoljevačnicu i odselio.

Ljevaonicu i radnike preuzeila je tvrtka »**Strojne tovarne in livarne d.d. Ljubljana**« i od 1919. do 1932. godine salila oko 2.500 zvona koja su bila u svemu jednaka Samassovim i najbolja nakon I. svjetskog rata. U to vrijeme trebalo je nadomjestiti nedostajuća zvona koja su bila upotrijebljena u ratne svrhe.

U Zagrebačkoj nadbiskupiji nalaze se zvona te tvrtke u Remetama iz 1926., u Pregradi iz 1927. i u Slavetiću iz razdoblja od 1920. do 1925. godine i neka druga.

Istovremeno je djelovala »**Zvonarna in livarna**« u Šentvidu kraj Ljubljane i salila mnoga zvona nakon I. svjetskog rata, od kojih je najpoznatije zvono u Šmarni. Zbog nedostatka kvalitetne litine, tvrtka je prestala je s radom.

U Ljubljani su se nakon II. svjetskog rata odvažili za zvonoljevački rad **Franc Mostar i Jože Melika**.

Bogatu tradiciju zvonoljevarstva u Sloveniji nastavlja od 1965. godine **Ferralit** u Žalcu. Tvrta je u ožujku 1996. godine salila 1315. zvono po redu, koje je zvonilo prigodom dolaska svetog oca Ivana Pavla II. u Sloveniju.³⁰ Njihovo najveće zvono se nalazi u hodočasničkoj crkvi Svetе Trojice u Slovenskoj Gorici, težine 2.500 kg, a tisućito je tvrtka salila za župnu crkvu u Žalcu. Zvona su ukrašena biljnim dekoracijama.

U Mariboru bili su vlasnici tvrtke »**Livarna Zvonov**« **Bühl Inž. I. & H.**, koji su salili dva zvona za župnu crkvu u Varaždinskim Toplicama 1926. godine koja se nalazila pod patronatom Prvostolnog kaptola Zagrebačkog.

Istovremeno djeluje i tvrtka **Zvonoglas**, od 1920. godine do početka II. svj. rata. U njoj su salivena zvona za Mariborsku katedralu i za Suboticu, prema tradiciji predratnog zvonoljevarstva.

U Celju je u 16. stoljeću radio zvonoljevač **Steinmetz**. On je salio zvono za crkvu sv. Mihovila u Zadru 1550. godine. Don Frane Bulić spominje **Johanna Geoirga Steinmeta** koji je radio u 18. stoljeću.

U Celju je djelovao **Nicolaus Urbanus Bozethi** koji se nakon požara 1674. godine preselio u Zagreb.

³⁰ F. Petrič, *Zvonovi se veslijo in jočejo*, u: Družina, Ljubljana, 45(1996)14-15, str. 9.

Keiser Franz sa radionicom u Celju radio je zvona za crkve u Varaždinu 1773. kao i Franz Kesser 1775.

Za župnu crkvu u Belcu salio je zvono godine 1718. **Conrad Schneider** u Celju, a **Gaspar Balthasar Schneider** je 1732. godine salio zvono za Franjevačku crkvu u Zagrebu.

Balthasar Schmidt, zvonoljevač u Celju zajedno je s **Ivanom Forestijem** salio zvono »**Sv. Ladislava**« za zagrebačku katedralu 1721., težine 2.760 kg. U njega je prelito staro zvono »**Sv. Emerika**«, saliveno 1671. godine, težine 537 kg. Zvono »**Sv. Ladislava**« ponovno je prelio i **H. Degen** 1837.³¹

Hans Horn zvonoljevač u Ptiju salio je zvono za **Zagrebačku katedralu 1559. godine**, koje se kasnije rastalilo u požaru. H. Horn lijevao je još neka zvona u Hrvatskoj.

ZVONOLJEVAČI U HRVATSKOJ

1. Hrvatska je od svojih najranijih početaka dio Europe i svojim sudjelovanjem oblikovala je Europu. To dokazuje i mreža europskih zvonoljevača s kojima je Zagrebačka nad/biskupija aktivno surađivala. Zapravo se ne može odvojiti niti jedna navedena zvonoljevačnica s kojima nije bilo kulturnih i pravnih veza, jer se hrvatski majstori nalaze u najranijim razdobljima u poznatim talijanskim radionicama. Također su i talijanski i francuski zvonoljevači bili i prvi zakupnici Kaptolske zvonoljevačnice u Zagrebu, a kasnije su se uključivali zvonoljevači iz Austrije i Njemačke.

U **Hrvatskoj** se najstarije zvono nalazi u Gradskom muzeju u Šibeniku, a potječe iz crkve sv. Grgura u Šibeniku. Salili su ga 1266. godine zvonoljevači **Jacopo i Andreotto Pisano**. Zvono crkve sv. Petra u Supetarskoj Dragi na otoku Rabu iz 1299. godine koje je salio **Luka Chendrigetus**, zvoni i danas. Njega je elektrificirala tvrtka Bosilj 1989. godine³². Zvonoljevač **Manfredin** salio je 1317. godine zvono za župnu crkvu u Sovinjaku u Istri. Zvonoljevač **Jacobus de Venetiis** je 1317. godine salio zvono u Omišlju, a godinu kasnije su za franjevačku crkvu u Zadru salili zvono **Belo** s majstorom **Vivencijem**. U župnoj crkvi u Slunju nalazi se zvono iz 1422. godine, a potječe iz porušene crkve sv. Magdalene. Zvono je salio **Antonius Magister**, vjerojatno u Veneciji.

³¹ I. Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, Zagreb 1856., str. 14-15.

³² I. Bosilj, *Zvona*, Zagreb 2000., str. 5. Tvrtka Grassmayr osobno sudjeluje u Zagrebu izlaganjem svojih slikovnih i drugih informacija prigodom godišnjeg Teološko-pastoralnog tjedna.

Michael i Nicolaus salili su 1368. godine zvono za župnu crkvu sv. Nikole u Janjevu. Vjerojatno je isti **Magister Michael** salio zvono za crkvu Presv. Trojstva u Grobniku 1383. godine.

Salvator Mereciti salio je zvono u crkvi sv. Franje u Pagu 1414. godine.

Gatschever (Kočevar?), salio je zvono za župnu crkvu sv. Filipa i Jakoba u Grobniku 1633. godine.

Za Senjsku katedralu salili su zvona **Magister Vincentius** sa sinom **Christoforom** 1372. godine.

U Ledenicama u Hrvatskom Primorju sačuvano je zvono iz 1471. godine, a salio ga je **Benedikt Dubrovčanin**.

Zvonoljevač **Rosetus** je za crkvu sv. Barbare u Šibeniku salio zvono 1475. godine.

Sebastianus de Hieronymo salio je zvono za župnu crkvu Prvić Luki 1487. i **Joannes Maria Giotti** 1693. godine za crkvu sv. Duha u Šibeniku (ne spominje se mjesto lijevanja).

Ivan Rabljanin (Joannes Baptista Arbensis ili Joannes Baptista de la Tolle), rodom iz Raba, radio je u Dubrovniku gdje je za tamošnje crkve salio mnoga zvona, osobito poznato iz 1506. za gradski sat u Dubrovniku ukrašeno raznim ornamentima i figura-ma. 1550. godine salio je drugo zvono za župnu crkvu Uznesenja BDM na Rabu. U muzeju u Dubrovniku sačuvana su zvona od dubrovačkog zvonoljevača **F. Antice Lastovca** iz 1579. i 1581. godine. Njegov sin **Gaudencije** 1622. lijevalo je zvona za dominikansku crkvu u Dubrovniku.

I. Albini je 1573. godine lijevalo zvona u Istri s glagoljskim natpisima, a sačuvana su zvona, vjerojatno od domaćih zvonoljevača, i u Kastvu, Brestu, Krčanu, Gologorici, Buzetu iz 1541. godine s glagoljskim natpisima koji označavaju godinu lijevanja.

U Bakru je radio **Fridrik Arnold von Fulda** od kojeg potječe zvono BDM u Bakru iz 1653. godine.

Iz Bassana je godine 1820. došao u Split **Jeronim Colbachini** (1820. – 1875.). Zvonoljevačnicu je imao najprije kod Solina, a kasnije je doselio u Split gdje je sa sinom **Ivanom** (1828. – 1836.) lijevalo zvona u Splitu i Zadru. Njegovu radionicu je godine 1875. preuzeo **Jakob Cukrov**, i u Splitu od 1875. – 1902., nastavio s radom za potrebe cijele Dalmacije. Nakon njegove smrti zvonoljevačnicu su preuzeli njegovi sinovi. **Tvrta Cukrov** salila je do 1915. godine 1207 zvona.

Carolus Trabucho djelovao je u 17. st. On je salio poznato zvono u crkvi BDM od Karmela u Splitu 1674. godine.

Dominicus Cadurby Zambelli salio je zvono za crkvu sv. Jurja u Pagu 1722. godine.

Gregorius Zambelli salio je zvono za Kapucinsku crkvu u Karlobagu 1712., a zajedno s **Antonijem** za crkvu u Perastu 1713. godine.

Josephus Piatti salio je zvono za crkvu sv. Andjela u Trogiru 1682. godine te više zvona za crkve u Dubrovačkoj biskupiji.

Antonius Picenini salio je zvono 1722. godine za kapelu sv. Ivana u Medviđama i **Albertus Solari** za župu Olib 1885. godine te **Jacobus Valić**, zvonoljevač u Malom Lošinju, sredinom 19. stoljeća salio je zvono za župnu crkvu Uznesenja BDM u Olibu, u Zadarskoj nadbiskupiji.

U Varaždinu je početkom 19. stoljeća lijevalo zvona zvonoljevač **Leonard Webe** (1806.) za tamošnje crkve, zatim **Antun Fiel**. On je lijevalo zvona i za crkve u Zagrebačkoj nadbiskupiji kao i za župnu crkvu u Bistri 1876. godine.

Antun Papst (1846. – 1883.) u Varaždinu prelio je godine 1883. malo zvono, saliveno 1663. godine za kapelu sv. Vida od **Christoffa Neistetera**. Papst je osim za varaždinske crkve salio i zvono za župnu crkvu Sv. Križa Začretje 1847. godine.

U drugoj polovici 19. stoljeća **Antun Petrovec** (1871.) u Varaždinu lijevalo je zvona za okolne crkve. U isto vrijeme u Varaždinu djeluju **Ferdo Petroczi** (1888.) i **Anton Siel**.

Od osječkog majstora **Josipa Millnera** poznato je zvono iz 1812. godine, a od pakračkog zvonoljevača **Joana Fogarasia** zvono iz 1813. godine. U **Đakovu** je radio 1862. godine zvonoljevač **Gerhard Maibaum**.

Iz **Lepoglavskog Pavlinskog samostana** poznat je zvonoljevač pavlin **Laktancije Santini** (1762. – 1766.) koji je prvo zvono salio 1762. godine i posvetio ga sv. Šimunu, a blagoslovio ga je zagrebački biskup Stjepan Putz.

On je osim za pavlinske crkve prelio iz starog puknutog zvona novo sa zazivom, »*Sveta Marija Bistrička, moli za nas*« za hodočasničku crkvu u Mariji Bistrici 1764. godine, zatim dva zvona za župnu crkvu u Odri 1766. godine s težinom od 560 i 448 kg i ukrasio ih likovima Raspeća, BDM i svetaca.

Pavlinski lepoglavski zvonoljevački rad ostavio je svoje tragove i u Istri. Lepoglavski zvonoljevač **Domenico** salio je u **Puli** 1660. godine zvono, visine 50 cm, za kapelicu na mjesnom groblju župe Rukavac na Kvarneru s natpisom »*Domenico MDC*«.

U Pavlinskom samostanu u **Sveticama** djelovao je **Ignatius Renner**, koji je salio zvono za tamošnju Pavlinsku crkvu 1661. godine. U Sveticama je Ignatius Renner radio u suradnji sa samostanom u Stični, a surađivao je i sa zvonoljevačnicom u Ljubljani.

ZAGREBAČKE ZVONOLJEVAČNICE

Putujući zvonoljevači od 13. stoljeća nastanjuju se u stalnim mjestima budući da su radili prema sve brojnijim narudžbama. Među njima nalazimo i **Ivana Zagrebčanina** u Sieni 1432. godine. Prvi zvonoljevač u Zagrebu nastanio se blizu crkve sv. Marka 1457. godine, a bio je to **Ilija Benković** iz Požege. Bio je i vijećnik u Gradskom vijeću pa su ga zapisnici češće spominjali, *Elyas fuso et magister campanarum, filius benedicti de Posega.*³³ To je vrijeme kad umjetnost lijevanja zvona postiže svoj vrhunac.

KAPTOLSKA ZVONOLJEVAČNICA³⁴

U dokumentima se spominje 1457. godine zvonoljevačnica, a u njoj je radio stalni zagrebački zvonoljevač, meštar **Ilija Benković**. Zvonoljevačnica je djelovala i prije spomenute godine, a nalazila se na mjestu današnje zgrade u Zvonarničkoj ulici br. 3.

U njoj su radili domaći zvonoljevači kao i zakupnici iz Italije i Francuske, zatim iz Austrije, Njemačke i Slovenije lijevajući zvona za cijelu Hrvatsku i Slavoniju.

Crkve i kapele Zagrebačke nad/biskupije bile su u to doba gotovo sve opremljene zvonom.³⁵

U talijanskim spisima hvalio se rad Zagrebčanina **Giovanni di Zagabria** u drugoj polovici 15. stoljeća i za šira područja.

Nakon velikih požara u Zagrebu 1624. i 1645. godine, kada su stradala zvona u mnogim zagrebačkim crkvama, a tada su se rastalila i sva tadašnja zvona zagrebačke katedrale, u Zagreb se iz Francuske doselio zvonoljevač **Franjo Dubois**. On je salio zvona za župnu crkvu sv. Marka u Zagrebu 1646. godine s likovima dvanaest apostola i Kristova Uzašašća i jedno manje s likovima Raspetog Krista, BDM i Evandelistu. Zvona su salivena nakon

³³ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 74.

³⁴ Zagrebčani i danas spominju »staru zvonarnicu« u Zvonarničkoj ulici, na mjestu današnje zgrade br. 3, gdje se nalazila do 1935. godine.

³⁵ T. Stjepanov, vikar u vremenitim dobrima Zagrebačkog biskupa, podigao je hospital sv. Kuzme i Damjana u Čazmi, pa je molio papu Martina V. godine 1420. da mu potvrdi patronat nad hospitalom, »...cum ecclesia, campanili, campana...«, u: *Povijesni spomenici Zagrebačke nadbiskupije*, Svezak V., Zagreb 1992., str. 598. Isto tako je papa Eugen IV. godine 1433. preko zagrebačkog biskupa Ivana Albena naredio kralju Žigmundu, koji se bio pripremao izgraditi samostan Klarisa u Zagrebu, da izvede sve što je potrebno za samostan, »cum ecclesia, campanilli..« u kojem će boraviti sestre.

stradalih zvona u požaru, ali su se ponovno dva zvona rastalila u kasnijem požaru 1674. godine.³⁶

Za zagrebačku katedralu salio je slijedeća zvona:

1. **Zvono »BDM«**, teško 1512 kg,³⁷ imalo je natpis: »*TV TER-RIBILIS/ ES ET QVIS/ RESISTET TIBI/ - EMONSTRA TE ESSE MA-TREM/ TV CONFREGISTI/ CAPITA DRACONIS.*«³⁸

(Strašna si i tko će ti se oduprijeti/ Pokaži se Majkom i satri zmaju glavu)

Okolo: »PONTIFICE INNOCENTIO X. IMPERATORE FERDI-NANDO III. ANNO 1645. AD LAVDEM DEI OPT. MAX. HONOREM DEIPARAE VIRGINIS..«

(Za vrijeme pontifikata Inocenta X., cara Ferdinanda III., godine 1645. na slavu Božju i na najveću čast Bogorodice Djevice). Zvono je 1896. prelio **Mato Majer** u istoimeno zvono Svetе Marije, a koje je 1916. godine skinuto u ratne svrhe.

2. **Zvono »Sv. Stjepana Kralja«**, nabavljen troškom tadašnjeg prepozita Petra Petretića, kustosa Nikole Dianeševića i arhiđakona Andrije Županića. Zvono je lijevano 1645. godine. Natpis nije sačuvan.

3. **Zvono »Sv. Ladislava Kralja«**, saliveno je 1645. godine troškom kanonika Franje Jančijevića. Natpis nije sačuvan. **Franjo Dubois** potječe iz Francuske, kako smo već istknuli, a u Hrvatskoj se nastanio nakon velikog požara u Zagrebu. Dočkal primjećuje sličnost natpisa na zvonu »Sv. Ladislava« sa zvonima na crkvi sv. Marka, gdje je dodao i bogate ukrase. Zvono je prelio 1837. godine H. Degen u istoimeno zvono koje je 1916. godine skinuto u ratne svrhe.

4. **Zvono »Sv. Emerika«**, lijevano je 1671. godine, težine 546 kg. Zvono je prelio **H. Degen** 1837. godine u zvono »Sv. Ladisla-va«.

³⁶ Natpisi na starim zvonima zagrebačke katedrale sačuvani su u: Ivan Kukuljević Sakcinski, *Prvostolna crkva zagrebačka*, Zagreb 1856. I. K. Tkalčić: *Prvostolna crkvi-ca zagrebačka nekoč i sada*, Zagreb 1885. Ljudevit Ivančan: *Inventar metropolitan-ske crkve Zagrebačke*, Zagreb 1915. O zvonima su također objavljena djela: Kamilo Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942. i u novije vrijeme: J. Klarić, *Zvona katedrale*, u: *Naša katedrala*, Zagreb 3(1999) i Ivan Bosilj, *Zvona*, Zagreb 2000,

³⁷ Spomenuta svjetska zvona kao i zvona zagrebačke katedrale donosim u današnjim mjerama težine, tj. u kilogramima, za razliku od izvornog mjerjenja u centima.

³⁸ Natpis na latinskom: I. Kukuljević, *Prvostolna crkva zagrebačka*, str. 14; I. K. Tkalčić, *Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada*, str. 108; K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, str. 72; Prijevod na hrvatski: J. Klarić, u: *Zvona katedrale*, u: *Naša katedrala*, 3(1999), str. 20.

U Zagreb se nakon požara 1674. godine iz Celja doselio **Nikola Urban Bozeti** (Bozeth, Boset, Božet). On je salio četiri zvona za crkvu sv. Marka u Zagrebu: Zvono »Sv. Marka«, težine 672 kg, »Sv. Ilije«, težine 448 kg, »Sv. Mihaela« od 231 kg i sv. Ursule težine 56 kg. Zvono BDM težine 1848 kg i »Sv. Ivana Krstitelja« težine 840 kg posvetio je biskup A. I. Mikulić 1691. godine. Također je salio zvono za kapelu sv. Jane u Desiniću (1644.), te dva zvona za župnu crkvu u Ščitarjevu, jedno (1650.), a drugo je prelio 1680. godine.

Gaspar Franchi lijevao je zvona u Zagrebu, u Kaptolskoj zvonoljevačnici, nakon velikih požara u Zagrebu, 1624.; 1645. i 1674. godine. Imao je zvonoljevačnicu u Ljubljani gdje je radio s nećakom Franjom Franchiem.³⁹ Salio je zvona za kapelu sv. Mihajla u Karlovcu 1692., zvono BDM i zvono »Sv. Ivana Krstitelja« za crkvu sv. Marka u Zagrebu 1707. godine.

Natpis govori da je zvono lijevano u Zagrebu te bi iste godine salio zvono »**Sv. Spasitelja**« za zagrebačku katedralu, teško 5.320 kg. Dao ga je lijevati kanonik kustos Šimun Šidić (Sidich).⁴⁰ Također je za zagrebačku katedralu 1715. godine iz starog zvona salio novo »**Sv. Martina**«, prema Vrhovcu, zvani »**Cinkuš**«, težine 366 kg.

G. Franchi salio je također najveće zvono u kapeli BDM u Gradištu, župa Bosiljevo 1713. godine.

Za župnu crkvu u Sv. Križu Začretju salio je 1703. godine zvono s natpisom koji nam kaže da je lijevano u Zagrebu. G. Franchi je salio zvono »Majke Božje Bistričke« 1716. godine. Isto je posvećeno još i sv. Petru i sv. Donatu.

³⁹ K. Dočkal, *Naša zvona i njihovi lijevaoci*, Zagreb 1942., str. 78: Franciscus Franchi se u ugovoru Zagrebačkog Kaptola od 4. IX. 1707. potpisao kao zastupnik svoga strica: »Franciscus Franchi, nepos dni Caspari Franchi, Campanarum et Tormentorum fusor«. Na drugom mjestu iste godine: »Franco Franchi nipote et a nome del sigr. Gasparo Franco fonditor di metalii in Lubiana«.

⁴⁰ Lj. Ivančan, *Podaci o kanonicima, rukopis*, Zagreb (1915). Pod rednim brojem 849, Ivančan navodi da je »za njegova kustodijata nabavljen zvon pod imenom Spasitelja, koji je lijevao ljubljanski zvonar G. Franchy«. Kako F. Petrič, spominje da je G. Franchi u Ljubljani došao iz Zagreba, te prema nekim zapisima pretpostavljam da je zvono Sv. Spasitelja salio u Zagrebu 1707. godine, iako se već bio nastanio u Ljubljani. Kako ga Ivančan zove »ljubljanskim zvonarom«, zbog toga Tkalčić navodi Ljubljani za mjesto lijevanja. Ime zvona »Sv. Spasitelja« navodi biskup M. Vrhovac prigodom vizitacije 1792. godine, dok se kasnije spominje samo veliko zvono koje je bilo 1841. godine puknulo i od kojega je H. Degen 1843. salio zvono »Presvetog Trojstva«. Inače I. K. Tkalčić, str. 109, spominje malo zvono »Presvetog Trojstva«, nazvan i »Cinkuš«, saliven 1650. godine. Ivančan također navodi da je glede velikog zvona »Sv. Spasitelja«, kustos Šidić sastavio i propise o zvonjenju.

Kapela sv. Dizme u Zagrebu ima tri zvona i na jednom je zapisano: »*GLORIA DEO 1706.*«

Ivan (Joannes) Foresti nastavio je s radom u Kaptolskoj radionici u Zagrebu i prvi je upotrijebio hrvatski natpis na zvonu: »*OV ZVON JE NASEGA ARKIB. MIK. CHUDOTVORCZA LETO 1725.*« Za crkve u Zagrebačkoj nadbiskupiji salio je zvona za župnu crkvu sv. Ane u Loboru 1719. godine, zvono sv. Barbare u župnoj crkvi u Gornjoj Rijeci 1719. godine, zvono »Sv. Marije« za župnu crkvu u Velikom Trgovišću 1722. godine, za župnu crkvu MB Sniježne u Kamenskom 1725. godine, za župnu crkvu sv. Marije Magdalene u Donjoj Kupčini 1730. godine, za Franjevačku crkvu na Kaptolu u Zagrebu 1731. godine i za župnu crkvu sv. Lovre u Vivodini.

Zvonoljevački rad nastavila je njegova udovica **Anna Maria rođ. Reiner** od 1735. godine koja je salila preko 80 zvona, među ostalim za Franjevačku crkvu na Kaptolu 1744. godine, za župnu crkvu sv. Ivana Nepomuka u Stupniku 1751. godine, za kapelu Svih Svetih u Trgu, župa Ozalj 1753. godine. Ova zvona ukrasio je motivima rano-sredovječnih dalmatinskih spomenika.

U Zagrebačkoj zvonoljevačnici, nakon talijanskih zvonoljevača Franchia i Forestia, te francuskog F. Duboisa, djelovao je **Ivan (Joannes) Schulz** (1751. – 1758.), rodom iz Njemačke. Zvona su mu jednostavna, ali sa signaturom. On je salio zvono i za zagrebačku zvonarnicu 1754. godine, zatim veliko (1754.) i malo (1755.) zvono u Mariji Bistrici. Od njega je zvono u kapeli sv. Barbare u Draganićkom Vrhu, župa Draganić iz 1751. godine, srednje zvono u župnoj crkvi u Rečici kod Karlovca iz 1754. godine. I. Schulz umro je 1758. godine.

S radom je nastavila njegova udovica **Anna Schulz rođ. Jäger** (1758). Od nje potječe poznato zvono u kapeli sv. Roka (prije sv. Andrije) u Krivaju, župa Lipovljani. Zvono je trebalo biti 1916. godine upotrijebljeno u ratne svrhe, ali su ga vjernici sakrili i sačuvali. Od Anne Schulz zvonoljevarstvo je preuzeo Johann Friedmann 1758. godine.

Ivan (Joannes) Friedmann radio je u Kaptolskoj zvonoljevačnici u Zagrebu od 1758. do 1765. godine. Salio je više zvona od kojih spominjemo zvono za kapelu BDM u Tkalcu iz 1761. godine, za župnu crkvu sv. Jurja u Draganiću iz 1760. godine, za župnu crkvu sv. Martina u Šćitarjevu iz 1761. godine.

Kaptolsku zvonoljevačnicu preuzeo je od 1767. – 1775. godine **Ivan Rieser** (Joannes, Johann Christian Riser). Od njega potječe zvono za kapelu sv. Ivana Krstitelja u Buševcu, župa Vukovina iz 1767. godine. Župna crkva sv. Šimuna u Markuševcu ima

od njega zvono iz 1767. godine. Godine 1768. salio je zvono Majke Božje za kapelu sv. Križa u Laduču nad Sutlom i za kapelu sv. Križa u Mariji Gorici. Za crkvu sv. Katarine u Zagrebu salio je jedno zvono 1772. godine i zvono za župnu crkvu u G. Rijeci.

I. Rieser umro je 1775. godine kada je s radom nastavila njegova **udovica Lucija** (1775. – 1777.). Godine 1777. salila je zvono za župnu crkvu u Gračanima. Potpisivala se samo inicijalima. Zvona su bila vrlo lijepa.

Od Ivana i Lucije Rieser godine 1782. Kaptolsku zvonoljevačnicu preuzeo je **Josip Angerer**, oženivši se njihovom kćerkom Reginom. On je nakon I. Risera i J. Fridmanna uveo novi tip skladnih dimenzija u lijevanju zvona. Također je nastojao konkurirati majstorima iz Graza čija su zvona preplavila Zagreb. Radio je kratko i prigodom otpremanja zvona za ratne svrhe, godine 1916., ostalo je oko 30 potpisanih i datiranih njegovih zvona.

Od J. Angerera poznata su zvona u župnoj crkvi sv. Martina u Hrnetiću iz 1770. godine, veliko zvono u župnoj crkvi sv. Lovre u Petrinji iz 1719., nanovo preliveno 1883. godine te zvono u kapeli sv. Ivana Krstitelja u Hrašću, župa Svetice iz 1796. godine.

Od J. Angerera potječe najstarije postojeće zvono u Zagrebačkoj katedrali, **zvono »SV. STJEPANA KRALJA«**, s natpisom: »*JOSEPHUS ANGERER ME FVDIT ZAGRABIAE./ ANNO 1777.*«, težine 1100 kg, smješteno u južnom zvoniku, zvano još i »**Štefan**«.

J. Angerera naslijedio je **Filip Bauer** (1776. – 1796.) koji je salio zvono za župnu crkvu sv. Martina pod Okićem 1783. godine. Umro je u svojoj 36. godini života.

Zagrebačku zvonoljevačnicu preuzeo je 1784. godine **Antun Schiffer** (Antonius Schifferer). Rođen u Kopru 1757. godine, radio je u Ljubljani, u suradnji sa celjskim zvonoljevačem **Ivanom Đurom Steinmetzom**. Prvo zvono u Zagrebačkoj zvonoljevačnici salio je 1784. za župnu crkvu sv. Luke evanđelista u Novskoj. Pomoću zagrebačkog zlatara Ferde Eberharda isplatio je godine 1787. suvlasništvo I. Đ. Steinmetzu i otada je radio samostalno pod svojim imenom (Siffrer, Shiffer, Sifrer, Schiffrer, Schiferer). Nije volio ornamentiku pa je natpise stavljaо između dviju vodoravnih crta. Salio je najveće zvono 1785. i srednje zvono 1817. godine u župnoj crkvi u Sv. Ivanu Zelinu.

Njegova su zvona u župnoj crkvi Pohođenja BDM u Mahićnu iz 1786, veliko zvono iz 1787. i zvono BDM u crkvi sv. Marije u Zagrebu iz 1796. godine, malo zvono u župnoj crkvi u Sv. Križu Začretju iz 1789., zvono u župnoj crkvi sv. Nikole u Krapini iz 1797., zvono u župnoj crkvi sv. Ivana u Zagrebu iz 1793., zvono u pavlinskoj crkvi Rođenja BDM u Sveticama iz 1795., zvono u župnoj crkvi

sv. Šimuna u Markuševcu iz 1796., veliko zvono u župnoj crkvi Uznesenja BDM u Novigradu na Dobri iz 1807. godine.

Veliko zvono u župnoj crkvi sv. Vida u Vrbovcu salio je 1803., zvono »Sv. Florijana« u Franjevačkoj crkvi u Karlovcu 1814., veliko zvono u župnoj crkvi Presv. Trojstva u Visokom 1817., srednje zvono u župnoj crkvi sv. M. Magdalene u D. Kupčini 1833. godine.⁴¹

Zvono »**Sv. Florijana**«, nazvan **Cinkuš**, ili kako ga Kukuljević naziva »**Mali zvon**« u zagrebačkoj katedrali salio je 1808. godine Antun Schiffer. Na njemu je natpis: »*ME FVDT ANTONIVM SCHIFFER ZAGRABIAE 1808.*« i danas redovito zvoni u 8 i 14 sati. Zvono »**Sv. Kvirina**« salio je 1812. godine s natpisom: »*FVSA PER ANT. SCHIFFRER 1812.*« koje je 1916. godine skinuto i upotrijebljeno u ratne svrhe.

Posljednje zvono s njegovim imenom saliveno je nakon njegove smrti u siječnju 1834. godine, po narudžbi zagrebačkog biskupa Aleksandra Alagovića i posvećeno je svetom Aleksandru, s likom sveca u biskupskom ornatu (aleksandrijski patrijarha) i natpisom: »*IN HONOREM S. ALEXANDRI*«. U lovorovom vijencu, kojeg drže anđeli sa svake strane, nalaze se inicijali A.A/ E.Z (Aleksandar Alagović/Episcopos Zagradiensis), a ispod vijenca: FUN-DA-TOR 1835., zatim: »*GEGOSSEN UNTER ANTON SCHIFFER IN AGRAM*«. Zvono se nalazi u stalnom postavu Muzeja Grada Zagreba s vidljivom dekoracijom i navedenim natpisima na plaštu zvona.

Henrik Degen (1833. – 1861.), rodom iz Lübecka⁴², bio je pomoćnik A. Schifferu u Kaptolskoj zvonoljevačnici. God. 1837. vjenčao se sa Schifferovom udovicom i od tada je lijevao sva zvona pod svojim imenom.

H. Degen ukrašavao je zvona figurama i biljnom dekoracijom u obliku širokih vijenaca od ruža i hrastovih grančica. Simetrija mu nije bila važna već je ornamentikom ispunio cijeli plastič zvona. Salio je preko 260 zvona, a katedralna zvona »**Presvetog Trojstva**« i »**Sv. Ladislava**« prava su remek djela.

⁴¹ Kako do sada nisam pronašla popis svih zvona koja su 1916. godine bila otpremljena za ratne svrhe, to za sada ne mogu utvrditi koja zvona i danas postoje, a kojih više nema. Za zagrebačku katedralu sastavio je popis tadašnji kustos Lj. Ivančan, te je kod svakog zvona naznačeno da je skinuto i upotrijebljeno za ratne svrhe. Tako su na jednom mjestu navedena sva skinuta katedralna zvona 1916. godine.

⁴² Domovnicu H. Degenu je izdala Policijska direkcija Lübecka, 20. travnja 1830., potvrđujući Degenovu zavičajnost nakon putovanja u Francusku i dalje po Europi dok se nije nastanio u Zagrebu. Domovnica je prezentirana, s jednim od njegovih zvona, u stalnom postavu MGZ, kat. jedinica br. 5315.

Prvo Degenovo zvono posjeduje župna crkva u Veleševcu iz 1833. godine. U župnoj crkvi u Stupniku nalazi se veliko zvono iz 1835. godine, u Franjevačkoj crkvi u Krapini je zvono iz 1837., u Odri iz 1840., u kapeli u Sv. Ivanu Zelini, veliko zvono u župnoj crkvi u Farkašiću iz 1844. godine, zatim u župnoj crkvi u Remetama iz 1845. godine, zvono BDM i srednje zvono u župnoj crkvi u Velikoj Gorici, iz 1857. godine, zatim sva tri zvona u crkvi sv. Petra u Zagrebu, veliko zvono iz 1859. i mali cinkuš iz 1839. godine u župnoj crkvi u Martinskoj Vesi.

H. Degen je salio preko 260 zvona za crkve i kapele u Zagrebu i Hrvatskoj. On je izradio i veliku štrcaljku 1835. godine, kojom su se Zagrepčani branili od požara do 1870. godine, kad je osnovano Vatrogasno društvo. Umro je tragično, pavši s velike visine pri namještanju zvona, u Molvama, 4. kolovoza 1861. gdje je i pokopan.

Zvono »**Sv. Ladislava**« iz zagrebačke katedrale, prelio je Degen iz starog zvona kojeg su u Celju 1721. godine salili Balthasar Schmidt s Ivanom Forestijem, težine 2.760 kg. U njega je tada bilo prelito staro zvono »**Sv. Emerika**«, saliveno 1671. godine, težine 537 kg.

Na zvonu je bio reljefni lik sv. Ladislava Kralja i natpis: »*D. LADISLAI/ FVNDATORIS SVI/ DIVACIT PROPRIIS/ EXPENS ECCLESIA/ CATHEDRALIS/ ZAGRABIENSIS HANC/ CAMPANAM HONORI*« (U čast sv. Ladislavu, svom utemeljitelju, Zagrebačka crkva postavlja ovo zvono⁴³). S druge strane: »*FVSA PER HENRICVM DEGEN/ ZAGRABIAE MENSE/ OCTOBRI ANNO 1837.*« (Saliveno po Henriku Degenu u Zagrebu, mjeseca listopada, godine 1837.)

Po rubu zvona: »*SANCTAE LADISLAE REX ET CONFESSOR CHRISTI/ ORA PRO POPVLO, INTERVENI PRO CLERO*« (Sveti Ladislave, kralju i Kristov isповједаоče, moli za narod, posreduj za svećenstvo). Zvono je ukrasio reljefnim vijencem od ruža. Ovo zvono je zajedno sa zvonom »**Sv. Marije**«, kojeg je iz starog zvona iz 1645. godine prelio **Mato Majer** 1896. godine, 16. kolovoza 1916. godine razbijeno u zvoniku i spušteno u komadima te otpremljeno za ratne svrhe. U riznici je sačuvan reljefni lik sv. Ladislava s istoimenog zvona (M 504).

Zvono »**Presvetoga Trojstva**«⁴⁴ najveće je zvono zagrebačke katedrale. Preliveno je iz starijeg zvona (»**Sv. Spasitelja**«, težine

⁴³ Hrvatski tekst s latinskog preveo J. Klarić, »Zvona katedrale«, u: *Naša katedrala* 3(1999), str. 21.

⁴⁴ I. K. Tkalčić u: *Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada*, Zagreb 1885., navodi da je zvono Presvetog Trojstva lijевano 1650. godine, i zvalo se malo zvono ili cinkuš. Današnji cinkuš saliven je 1808. godine i posvećen je sv. Florijanu. Prema

5.320 kg, lijevalo ga je **Gašpar Franki** 1707.) 30. ožujka 1843. Spomenuto zvono je puklo 26. lipnja 1841. Tadašnji zagrebački biskup Juraj Haulik predložio je da se iz njega izlije novo, veće zvono i sam je sudjelovao u financiranju toga pothvata.

Od toga zvona je dodatkom novog materijala prelio H. Degen u noći 2. – 3. lipnja 1843. godine novo veliko zvono (tekst na zvonu ima podatak od 30. travnja 1843.).

Zvono je teško 6.452 kg, s promjerom 2,16 m, a po težini je prema Dočkalu na 123. mjestu u svijetu.

Za dopremu zvona iz zvonoljevačnice u Zvonarničkoj ulici br. 3 do pred katedralu H. Degen je dao izraditi i posebna kola jer obična ne bi mogla podnijeti toliku težinu. Kola je vuklo osam jakih bijelih volova, okićenih cvijećem i vijencima. Prijevoz su pratili svi Zagrebčani uz glazbu, a zvonila su sva zvona na svim zagrebačkim crkvama. Zvono je blagoslovljeno 12. listopada, a u toranj je bilo podignuto 18. listopada 1843. godine. Tom prigodom H. Degen stao je pod napravljene skele, za koje su neki govorili da su preslabe i rekao: »Ako se skele sa zvonom sruše, neka i mene živoga pokopaju.«⁴⁵ Kad su zvono sretno smjestili i kada je ono prvi puta zazvonilo, sav je okupljeni Božji narod pred katedralom pokleknuo.

Zvono sa svojom težinom od 6.452,5 kg i dubokim snažnim glasom, čulo se uokrug do 20 km. Zagreb je tada imao 20,000 stanovnika koji su uživali u njegovom pozivajućem i očaravajućem glasu.⁴⁶

M. Vrhovcu, veliko zvono Presvetog Trojstva preliveno je iz puknutog zvona »S. Spasitelja«, težine 5.320 kg, kojeg i Vrhovac prigodom vizitacije 1792. godine naziva najveće od šest zvona »... numerat turris campanas sex, quarum prima S. Salvatoris maxima est.«

⁴⁵ R. Horvat, *Prošlost Grada Zagreba*, Zagreb 1992., str. 288.

⁴⁶ Prema »Liber memorabilium«, donosimo ovdje bilješke od suvremenika, župnika u D. Zelinu, L. Matošića: »Anno 1843 Campana major Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis fusa est; Campana haex juxta propriam passionem Fusoris Henrici Degen habere decebat in pondere centum et decem (110) Centenarium Massam; Quod etiam Venerabile capitulum ultra credidit; Sed secundum unanimen relationem duo Canonici ejusdem Venerabilis Capituli mempe: DD. Emericus Pendelin (1777.–1852.) et Mathias Belloberg (1791.–1877.) fidemictis habere noluerunt; et Campana ad ipsorum adursionem publice ponderari debebat, quod et factum est, atque ita ad memoratorum duorum Canonicorum summam confusione eadem Campana sustinuit feliciter pondus centum et quindecim Centenariorum, ac viginti trium librarum (dico 115 Cent. et 23 librarum boni ponderis) quam supernatantiam dicti duo Canonici suadente communi justitia eidem Fusori et propriis supersolvere compellebantur: hic illud insigne principium applicari posset.« , u: KL XCI (1940) 11, str. 130.

Otada je zvono Presvetog Trojstva redovito zvonilo na velike blagdane (Božić, Uskrs, Duhovi, Tijelovo, Petrovo i Uznesenje BDM); Zvono je pozivalo na euharistijska slavlja i klanjanja, zatim na korizmene propovijedi i na Večernjicu na Staru godinu. Zvonilo je prigodom smrti papa, za pokojne nadbiskupe, biskupe, kanonike i prebendare te u vrijeme kad je to odredio kanonik kustos. Veliko zvono je redovito zvonilo prigodom službenog odlaska Zagrebačkog nadbiskupa i o njegovu povratku u Zagreb.

H. Degena je naslijedio **Alojzije (Vjekoslav) Koch** (1863. – 1882.), koji je do tada radio u Temišvaru. A. Koch potječe iz stare zvonoljevarske obitelji u Freibergu u Njemačkoj. On je zvonarnicu kupio od Kaptola godine 1879. godine koja je tako postala njegovo vlasništvo. Salio je preko 300 zvona.

Prvo zvono A. Koch salio je za kapelu sv. Petra i Presv. Trojstva u Gorici Petričkoj, župa Samarica 1863 godine. Gornje dijelove zvona ukrašavao je vijencem od lišća. Natpise je stavljao samo ako su bili naručeni.

Kod Vjekoslava Kocha izučio je zvonoljevarstvo **Matija Majer** (Mayer Mathias) koji je 1882. godine postao vlasnikom Kaptolske zvonarnice do smrti 1897. godine. Salio je oko 280 zvona. Po narudžbi župnika Žerjavića salio je zvono za župnu crkvu u Mariji Bistrici 1882. godine. Iz starog zvona prelio je godine 1883. »Sv. Fabijana i Sebastijana« u Dubrancu. Salio je zvono za tadašnju kapelu Sv. Tri Kralja u Donjoj

Nekadašnja zvonarnica u Zagrebu u današnjoj Zvonarničkoj ulici. Porušena je 1935. godine. Prema tradiciji na tome se mjestu nalazio samostan templara, a zgrada zvonarnice je vjerojatno bila kapela.

Lomnici 1885. godine, zatim tri nova zvona za crkvu u Vukovini 1891. godine.

Godine 1896. prelio je katedralno zvono »**Sv. Marije**«, saliveno 1645. godine.

Kaptolsku zvonarnicu preuzeli su godine 1899. od M. Majera braća **Rudolf i Miroslav Perner**. Oni su potomci zvonoljevarske obitelji iz čeških Budjejovic. Braća Perner su iz Češke donijela novi model zvona s novim načinom ukrašavanja, a proizvodili su i druge metalne predmete. Stariji brat Rudolf ponovno se vratio u Budjejovice, dok je mlađi brat Miroslav radio u Zagrebu do 1902. godine.

U istoj zvonoljevačnici bili su zaposleni **Ivan Lebiš i Antun Blazina** (Blažina). **Lebiš (Löbisch) Ivan**, podrijetlom Čeh, rođen je u Rijeci. Radio je s A. Blazinom kod tvrtke »**Eisenhut i drug**« u Zagrebu koja je poslovala od 1900. – 1906. godine. Oni su od Kochovih nasljednika kupili zvonoljevačnicu u Zvonarničkoj ulici koja je otada radila pod nazivom »**Lebiš i Blazina**«. U razdoblju od 1903. do 1909. godine saliveno je u njoj oko 280 zvona.

Nakon Lebiševe smrti 1909. godine, A. Blazina je isplatio njegove nasljednike i radio pod svojim imenom u razdoblju od 1909. – 1930. godine. Na pročelju zgrade nalazio se natpis: *PRVA HRVATSKA LJEGAONA ZVONA/ I UMJETNIH KOVINA SA ELEKTRIČNIM POGONOM/ VLASNIK/ ANTUN BLAZINA/ UTEMELJENO GOD. 1457.* Njegov sin **Jakob Blazina** djelovao je u njoj do 1935. godine. Te godine je Kaptolska zvonarnica srušena, a zemljište je prodano za gradnju kuća. Većina kalupa za ukrašavanje zvona pohranjena su po zagrebačkim muzejima.

U crkvama Zagrebačke nadbiskupije **J. Blazina** je salio zvona za crkvu u Pregradi 1923. godine, težine 1.447 kg i za župnu crkvu sv. Petra u Mrežnici. Za crkvu sv. Blaža u Zagrebu salio je zvona godine 1924. po nacrtu I. Kerdića s reljefima Rođenja Kristova i Navještenja. Salio je dva zvona i za crkvu Majke Božje Remetske 1922. godine.

Kvirin Lebiš, sin Ivanov, radio je na Rijeci 1919. – 1926. godine, a u radionici na Selskoj cesti u Zagrebu 1926. – 1934. godine, te od 1934. do 1939. godine u Gorjanskoj ulici br. 50. Njegova udovica Dragica, rođena Lenartić, nastavila je s obrtom od 1939. do 1940. godine pod nazivom »**CRKVENA ZVONA- KVIRIN LEBIŠ**«.

U međuvremenu je prodana i porušena Kaptolska zvonarnica. Velika potražnja zvona uzrokovala je izgradnju modernijih zvonoljevačnica, budući da se nastojalo nadomjestiti zvona koja su za vrijeme I. svjetskog rata upotrijebljena za ratne svrhe. Kvi-

rin Lebiš je samo za Zagrebačku nadbiskupiju salio oko 220 zvona, a isto toliko po drugim biskupijama.

Za sva zvona K. Lebiš koristio je hrvatske natpise s godinom izrade. Rad mu je bio donekle olakšan upotrebom plina u lijevanju zvona umjesto koksa. Zvona su bila kvalitetna i lijevana su pod stručnim nadzorom. Za grobnu kapelu Gospe od Anđela u Cavatu model zvona izradio je I. Meštrović 1922. s reljefnim prizorima na temu ljubavi, života i smrti, a I. Kerdić je 1924. godine izradio modele s prizorom Poklonstvo kraljeva i pastira zatim prizor kako Rahela oplakuje svoje sinove. Nakon smrti K. Lebiša 1939. godine, radom je nastavila njegova udovica Dragica, rođena Lenartić. Ona je imala natpis u obliku pečatnog medaljona na kojem je reljefni prikaz zvonika zagrebačke katedrale s pogledom sa Strossmayerova šetališta. Radionica je radila pod nazivom: »*Prva odlikovana ljevaonica u Zagrebu*«. Zbog nemogućnosti dobave materijala s početkom II. svjetskog rata, ljevaonica je prestala s radom 1940. godine.

U Zagrebu je još u 18. st. radila zvonoljevačnica Tome Igliča, koja je salila malo zvono 1739. godine u Mariji Bistrici.

Početkom 20. stoljeća osim Kaptolske zvonarnice radila je i tvrtka »Eisenhut i drug«. U njoj su radili **I. Lebiš i A. Blažina** koji su 1903. godine preuzeli Kaptolsku radionicu i njihovim odlaskom je tvrtka »Eisenhut i drug« prestala s radom.

Viktor Šikić, zvonoljevač u Zagrebu, djeluje od 1950. do 1994. godine, a svog prvijenca darovao je zagrebačkoj katedrali 1951. godine kao zahvalni dar za ozdravljenje. V. Šikić je salio više od stotinu zvona, među njima za župnu crkvu u Stojdragi u Žumberku i ono za krematorij 1985. godine. Radio je pod otežanim uvjetima budući da su komunističke vlasti nastojale uništiti zvonoljevački obrt. Zbog toga je morao izbrisati naslov »zvonoljevaonica« ali sama izrada zvona nije se mogla zaustaviti. Zvona su se i dalje lijevala u »Ljevaonici«.

Nakon što je zagrebačka katedrala 1916. godine ostala bez svoja četiri zvona, Prvostolni Kaptol zagrebački odlučio je 1949. godine saliti novo zvono »**Sv. Ladislava**«.

Nakon mnogih poteškoća, zvono »Sv. Ladislava« bilo je saliveno u »*Prvoj Primorskoj ljevaonici kovina i zvona*« u Rijeci, 28. prosinca 1950. godine i dopremljeno u Zagreb. Bilo je teško 1.720 kg, s glasom C. Blagoslovio ga je, 1. veljače 1951. mons. Franjo Salis Seewis, pomoćni biskup zagrebački koji je ujedno obavljao dužnosti u nemogućnosti vršenja nadbiskupske službe zagrebačkog nadbiskupa, bl. Alojzija Stepinca koji je tada bio osuđenik

i zatočenik komunističkog režima. Novo zvono prvi put je zazvono u podne na Svjećnicu 1951. godine.⁴⁷

Kako je zvono zvonilo mutno i bez zvonkosti, jer mu je većinski materijal bio kositar, nisu bili njime oduševljeni, zbog toga je kasnije poslužilo kao dodatni materijal pri izradi novog antependija za »koncilski oltar« 1983. godine.

Dolaskom slobode i stvaranjem neovisne Hrvatske države, nastavlja se tradicija hrvatskih zvonoljevača pod punim imenom: »*Ljevaonica crkvenih zvona, umjetnina i obojenih metala Tržec*«, a koji je i novi vlasnik od 1990. godine. Josip Tržec radi po prokušanoj metodi i tehnologiji hrvatskih i europskih zvonoljevača. Rad je također olakšan korištenjem plina umjesto koksa. Godine 1994. Obrtnička komora u Zagrebu dodijelila je tvrtki Tržec status Umjetničkog zanata.⁴⁸ Jubilarno, pedesteo, zvono saliveno je za Muzej za umjetnost i obrt, ustanovu koja već ima poznatu zbirku zvona. Tvrtka se također uključila u obnovu crkvi porušenih tijekom Domovinskog rata 1991. – 1995. godine. Osim za crkvu sv. Mateja u Dugavama, Nuncijaturu u Zagrebu, kapelu sv. Jurja u Zagrebu, salio je zvona za crkve u Splitu, Osijeku, Sisku, Jastrovu, Pisarovini i dr.

ZVONA ZAGREBAČKE KATEDRALE SKINUTA ZA RATNE SVRHE 1916. GODINE

Zagrebačka zvona su osim liturgijske upotrebe kroz povijest obilježavala važne događaje za čitav Hrvatski narod kao i za Zagrebačku nadbiskupiju. Prigodom odlaska na službeni put zagrebačkih biskupa i nadbiskupa zvonila su katedralna zvona koja su također oglašavala i njihov povratak. U novije vrijeme svečano su zvonila prigodom Međunarodnog priznanja Republike Hrvatske 1992. godine, priključivši se tužnoj glazbi svih zvona u Hrvatskoj svakog petka u 15 sati moleći za trajni i pravedni mir. Radosno suzvuče katedralnih zvona doživjeli smo 10. i 11. rujna 1994. godine prigodom Prvog pastirskog pohoda pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj povodom 900. godišnjeg jubileja Zagrebačke nadbiskupije. Ista radost ponovila se 2. i 3. listopada 1998. godine kad je papa Ivan Pavao II. po drugi put posjetio Hrvatsku i u Mariji Bistrici proglašio blaženim zagrebačkog nadbiskupa, kar-

⁴⁷ Vidi: Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije za godinu 1951.

⁴⁸ *Donacijom za zvono do višestoljetne poruke generacijama*, u: *Glas Koncila*, XXXVI(1997)13, str. 20.

40

Zvono »Sv. Ladislava», salio ga je H. Degen 1837. Pretopljeno je u ratne svrhe 1916. godine.

bila uništena polovica svih svjetskih crkvenih zvona. Drugi svjetski rat nije iskoristio sva skinuta zvona, ali njih oko 47.000 nikada nije bilo vraćeno u svoje zvonike, jer su porazbijana postala groblje zvona u raznim dijelovima svijeta.

Zemaljska vlada ustanovila je u Zagrebu, 30. kolovoza 1910. godine, »Zemaljsko povjerenstvo za čuvanje umjetnih i historičnih spomenika u kraljevinama Hrvatske i Slavonije« pod nadzorom hrvatskog bana. Prvog predsjednika tog Povjerenstva imenovao je kralj, u osobi dr. Tadije Smičiklase, dok je hrvatski Ban imenovao devet članova. To su bili: dr. Janko Barle, dr. Ivan Bojničić, dr. Josip Brunšmid, dr. Viktor Hoffiller, dr. Emiliij Laszowski, arhitekt Martin Pilar, prof. Klaić, dr. Manojlović i Zeremski, stručnjaci čije su aktivnosti obuhvaćale crkveni, sveučilišni, muzejski, konzervatorski i arhivski rad. Ban je imenovao i tajnika, prof. Đuru Szabu.

Jedna od glavnih zadaća Povjerenstva bila je inventarizacija spomenika kulture. Djelovanje je započeo Đ. Szabo najprije po Hrvatskom Zagorju.

Na sjednici Povjerenstva, 1912. godine, odlučeno je da se nastavi rad I. K. Tkaličića i I. Kukuljevića Sakcinskog s prikupljanjem povjesne građe za zagrebačku katedralu. Povijest

dinala i mučenika Alojzija Stepinca, povezavši tako mučeničko svjedočenje sv. Duje i drugih mučenika na ovim prostorima prije 1700 godina. Po treći put su zvona zagrebačke katedrale pratila istog hodočasnika s ponosnih katedralnih zvona Krka, Rijeke, Zadra, Dubrovnika, Osijeka i Đakova 2003. godine.

No ne samo da je njihovo oglašavanje pozivalo na radost i solidarnost u posebnim trenucima, i njihova šutnja je mnogo govorila tijekom povijesti. Njihov muk bio je zlokoban u 17. stoljeću kad su zvona bila rastaljena u dva strašna požara, 1624. i 1645. godine. Ponovno salivena i ukrašena zvona neka su zašutjela i kasnije, posebice tijekom I. svjetskog rata, kad je

zagrebačke katedrale trebao je obraditi kanonik J. Barle, njezinu arhitekturu obvezao se istražiti arhitekt M. Pilar, a za proučavanje katedralne Riznice zadužen je J. Brunšmid. On je u taj rad uključio V. Tkalčića koji je tada dokazao i svoje fotografске sposobnosti s tadašnjom najmodernijom opremom (Agfa *chromo-isolar* staklenim pločama veličine: 13x18; 18x24 i 24x30 cm).

Među snimljenim dragocjenostima Riznice, V. Tkalčić je tada snimio također i katedralno veliko zvono »Presvetog Trojstva«, zatim zvono »Sv. Ladislava«, zvono zvano Prebendar i zvono »Sv. Florijana« (»Cinkuš«). Povjerenstvo je 1915. godine izvjestilo hrvatskog bana da će se i objelodaniti publikacija o Riznici zagrebačke katedrale. Međutim se sav rad morao usredotočiti na zaštitu zvona.

Povjerenstvo je 11. veljače 1916. sastavilo program sa sljedećim točkama:

1. Treba popisati i izmjeriti sva zvona
2. Sačuvati velika zvona
3. Sačuvati zvona s gotičkim i nečitkim natpisima
4. Sačuvati zvona od kulturnog i povijesnog značenja
5. Sačuvati zvona s umjetničkim ornamentima

Hitnom intervencijom Povjerenstva omogućeno je da se nadziru sabirni centri te da se izvrši stručni pregled i fotografiranje svih zvona prije nego su bila odvezena. U ime Povjerenstva ovu akciju je vodio V. Hoffiller i zbog intervencija odlazio u Ratno ministarstvo u Beč ili čak u budimpeštanske tvornice jer se događalo da su neki primjerici bili upućivani u krivom smjeru. Tragalo se za zvonima salivenima do 1600. godine. Prvotno je bila postavljena vremenska granica lijevanja zvona do 1800. godine, ali se od nje moralо odstupiti. U tom poslu bio je najviše angažiran V. Tkalčić.

Do 4. studenog 1916. godine iz Zagreba je, prema izvještaju za Zentraltransportleitung u Beču,⁴⁹ iz deset sabirnih centara odvezeno 158.905 kg zvonovine. Snalažljivošću V. Hoffillera, godine 1917., vraćeno je 18 zvona, koja su imala svojstva spomenika kulture. Među vraćenima bile su i kvake u Nadbiskupskom dvoru i kaptolskim kurijama te Bolleove krovne kupole, zbog njihovih monumentalnosti.

⁴⁹ Tkalčićev zbornik - Zbornik radova posvećen 70. godišnjici Vladimira Tkalčića, I. svezak, Zagreb 1955.

Reljefni lik sv. Ladislava s istoimenog zvona, sačuvan je u riznici zagrebačke katedrale.

42

Zvono »Prebendar«, saliveno 1785. godine u Beču. Pretopljeno u ratne svrhe 1916.

Dana 16. kolovoza 1916. godine počelo je skidanje zvona iz zvonika zagrebačke katedrale.⁵⁰ Zagreb je toga dana morao slušati pola dana razbijanje zvona »Sv. Ladislava«, jer ga drugačije nisu mogli iznijeti iz katedralnog zvonika. Tada su skinuta sljedeća zvona:

1. Zvono »BDM«, težine 1.772 kg, kojeg je 1896. godine iz starog zvona prelio M. Majer.

2. Zvono »Sv. Ladislava«, težine 3.122 kg, kojeg je iz starog zvona prelio H. Degen 1837. godine. Ova zvona razbijena su u tornju i spuštena u komadima. Od zvona »Sv. Ladislava« uspije se sačuvati njegov reljefni lik i nalazi se u Riznici (M 504).

3. Zvono »Sv. Kvirina«, težine 364 kg, kojeg je 1812. godine salio A. Schifer.

4. Zvono »Prebendar«, saliveno u Beču 1785. godine, težine 336 kg.

Također je bio skinut i »Cinkuš« koji je ipak zadnji čas spašen.

Zvona su bila otpremana željezničkim vagonima 26., 30. i 31. kolovoza 1916. godine. Za zvona zagrebačke katedrale bila je određena odšteta po c. k. vojnom eraru, 23. travnja 1917. godine, te je isti dan uložena u štedionicu Wiener Bank Vereina, br. 3746, ali je propašću Austro-Ugarske polog propao.

U lipnju i srpnju 1918. godine skinute su za ratne svrhe ba-

⁵⁰ Lj. Ivančan, *Inventar Metropolitanske crkve zagrebačke*, Zagreb 1915., str 102.

krene uvale i žljebovi s krova katedrale, sveukupno 5.502 kg bakra, bez odštete. Vojni erar bio se obvezao nadomjestiti bakar pocićanim limom o svom trošku, a katedrala je platila galvaniziranje žljebova. Tako je zagrebačka katedrala ostala bez svojih zvona sve do najnovijeg doba.

Domišljati i hrabri vjernici su kod otpremanja zvona uspjeli neka zvona sakriti i tako sačuvati. Također nisu htjeli ostati dugo bez njih, a najveći broj nadoknađen je prigodom velike proslave Tisućite obljetnice Hrvatskog Kraljevstva 1925. godine.

Osam zvona, koja rado uspoređujemo s »oktetnim sastavom«, Zagrebačka katedrala dobila je tek u novije vrijeme, 1986. – 1988. godine, darom kanonika Milana Balenovića.

Nakon dosadašnjih iskustava uništavanja zvona, posebice tijekom obaju svjetskih ratova i u srpskoj agresiji na Hrvatsku 1991. – 1995. godine, pozivaju se vlasnici zvona da se sva zvona u Zagrebačkoj nadbiskupiji inventariziraju, registriraju i zaštite kao spomenici kulture od nacionalnog značenja.

Njima se pridružujemo i mi s nadom da sve *nepočudne metamorfoze* zvona, kako ih naziva spominjani K. Kramer, konačno postanu prošlost te da se ostvari poruka s njihovim najstarijim natpisima: O REX GLORIAE VENI CUM PACE.

A. POSTOJEĆA ZVONA ZAGREBAČKE KATEDRALE SALIVENA U ZAGREBU

1. Najveće zvono zagrebačke katedrale je zvono »Presvetog Trojstva«.

Prelio ga je Henrik DEGEN iz starog, puknutog zvona »Sv. Spasitelja«, 30. ožujka 1843. godine. Težina mu je 6.454 kg, donji promjer iznosi 219 cm. Osnovni ton: g/0+3 (Gornja oktava: g/+3,5 i terca: b/0+4). Smješteno je u južnom zvoniku. Zvoni redovito uoči svetkovina: Božić, Nova Godina, Uskrs, Duhovi, Tijelovo, Velika Gospa, Svi Sveti; za procesije i zajedno sa svim zvonoma, kao što je bilo petkom u 15 sati tijekom Domovinskog rata 1991. – 1995. godine; povodom Međunarodnog priznanja Republike Hrvatske 15. siječnja 1992. godine i prigodom apostolskih pohoda pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj, 1994., 1998. i 2003. godine. Izvanredno zvoni prigodom smrti pape, nadbiskupa, biskupa, kanonika i prebendara, te kad odredi kanonik kustos. (Prijašnjih godina zvonilo je veliko zvono kad je zagrebački Nadbiskup službeno odlazio iz Zagreba i za njegova povratka). Većko zvono oglašava i točno vrijeme, udarajući batom svaki puni

Zvono Presvetoga Trojstva, povezano s mehanizmom toranjskih satova. Godine 1843. Henrik Degen ga je prelio iz starog zvona Svetog Spasitelja.

vljamo i Te, jer si po svojem križu otkupio svijet). Zatim malo više, na prednjoj strani: »*SANCTISSIME TRINITATIS GLORIAE CRUCIFIXI DNI. SALVATORIS LAUDI, HONORIQUE B. V. MATRIS MARIAE, ET SPONSI HUJUS S. JOSEPHI, AC DIVI REGIS STEPHANI - CAMPANAM HANC MUNIFICENTIA EXELLMI, ILLUSRISIMI ETC. ROSSI. DNI PRAESULIS GEORGII HAULIK ET DOS. CATH. ECCLAE. SPONSAE EJUS DICAVIT.*« (Na slavu Presvetog Trojstva, na hvalu Spasitelja Gospodina Raspetoga, na čast Blažene Djevice Majke te svetog Josipa njezina Zaručnika, svetog Stjepana Kralja, blagonaklност preuzviženog, presvjetlog i prečasnog gospodina biskupa Jurja Haulika podarila je ovo zvono stolnoj crkvi, svojoj Zaručnici).

Na drugoj strani piše: »*QUAM ILLMO AC RSSMIS DNIS JOS. SCHROTT PRAEP. MAIORE ET EPPO BELGRAD. JOS. HORVAT LECTORE, FRAN. XAV. KORITICH CANTORE ET FRAN. ERAPH. TUSKAN CUSTODE CAPITULI EXISTENTIBUS FUDIT HENRICUS*

sat. Premda se u Zagrebu razvila velegradska buka, ipak se veliko zvono sa svojim dubokim zvukom i ugodnom bojom čuje nadaleko po gradu.

Zvono je ukrašeno reljefnim slikama Presvetog Trojstva, Raspetog Spasitelja na križu i pod križem Majke Božje i Marije Magdalene; slijede reljefne slike sv. Josipa s Isusom u naručju te lik sv. Stjepana Kralja.⁵¹

Natpis, u gornjem dijelu zvona: »*SANCTUS DEUS, SANCTUS FORTIS, SANCTUS IMMORTALIS! MISERERE NOBIS. ECCE CRUCEM DOMINI. FUGITE PARTES ADVERSAE. - ADORAMUS TE CHRISTE, ET BENEDICIMUS TIBI, QUIA PER CRUCEM TUAM REDEMISTI MUNDUM.*« (Sveti Bože, sveti Jaki, sveti Besmrtni! Smiluj nam se. Evo križa Gospodnjega. Bježite sile neprijateljske.

- Klanjam Ti se, Kriste i blagosli-

⁵¹ Opis i natpis prema: Lj. Ivančan, *Inventar Metropolitanske crkve Zagrebačke*, Zagreb 1915., str. 94-95. Prijevod: J. Klarić, *Naša katedrala*, 3(1999), str. 21.

DEGEN ZAGR. DIE XXX. MRT. ANNO MDCCCXXXIII.« (Dok je presvjetli i prečasni gospodin Josip Schrott bio veliki prepošt i Beogradska biskup, a prečasna gospoda Josip Horvat, lektor, Franjo Ks. Koritić, kantor, i Franjo Serafski Tuškan, kustos Zagrebačkog kaptola, salio je ovo zvono Henrik Degen, u Zagrebu, dana 30. ožujka 1843. godine).

Zvono je ukrašeno po donjem rubu kao i uz natpise širokim vijencem bogato isprepleten cvjetnim motivima, klasjem i hrastovim grančicama.

Prigodom 100. obljetnice lijevanja velikog zvona, na Spasovo, 3. svibnja 1943. godine, Hrvatski državni krugoval prenosio je zvonjenje velikog zvona, kako bi svi mogli uživati u veličanstvenom zvuku. Također je tadašnji pomoćni biskup F. Salis Seewis slavio svečani Te Deum za ovaj jubilej.

2. Najstarije zvono zagrebačke katedrale je zvono »Sv. Stjepana Kralja«, »Štefan«. Teško je 1.100 kg, donji promjer iznosi 131 cm. Osnovni ton: es/1-3 (Gornja oktava: es/2-1). Smješteno je u južnom zvoniku.

Salio ga je u Zagrebu Josip Angerer 1777. godine. Uz tekst se nalaze i biljne dekoracije. Biskup M. Vrhovac navodi da je zvono biskup J. Galjuf (1772. – 1786.) dao preliti iz starijeg zvona.⁵²

Zvono »Sv. Stjepana« odbrojava točno vrijeme u intervalu četvrtine sata, dok puni sat otkuca veliko zvono. Redovito zvoni sa svim zvonima uoči svetkovina.

3. Iz početka 19. stoljeća potječe i malo zvono »Sv. Florijana« ili »Cinkuš«. Smješteno je u sjevernom zvoniku. Donji promjer iznosi 56 cm, težine 110 kg. Ima simpatičan, ali još neispitan ton. Biskup M. Vrhovac, prigodom vizitacije 1792. godine, navodi zvono sv. Martina kojeg nazivaju cinkuš: »*Campanulam S. Martini czinkuss vulgo dictam*«. Cinkuš je pozivao kanonike i nadarbenike na konventualnu sv. Misu koja je počinjala u 9 sati te na Večernjicu koja se molila u 15 sati, jedan sat prije, tako da su se stigli na vrijeme spremiti, pa

Zvono »Sv. Stjepana kralja« ili »Štefan«, salio ga je Josip Angerer 1777.

⁵² Strojopisni prijepis Vrhovčeve vizitacije i inventara zagrebačke katedrale iz 1792. godine, prema izvorniku: Protokoli br. 205 u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu u: A. Ivandija, *Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti*, Zagreb 1989., D 7.

Zvono »Sv. Florijana« ili »Cinkuš«, salio ga je Antun Schiffer 1808. u Zagrebu.

Zvono »Mala Gospa«, salio ga je Viktor Šikić 1950. godine u Zagrebu.

je i danas ostala tradicija da zvoni svakodnevno, redovito u 8 i 14 sati. U starija vremena kano-nici su dolazili na sastanke ili molitvu na glas »Većeg zvona«, *ad sonum maioris campanae*.⁵³ Za vrijeme potresa 1880. godine Cinkuš je zajedno s tadašnjim zvonima ostao visjeti bez zidova i kupole zvonika. Kako je bio napravljen privremeni drveni tor-njič, na vrhu tog tornjiča napra-vljena je bila laterna gdje je bilo smješten i Cinkuš, i 20. kolovo-za 1881. godine je ponovno re-dovito zvonio jutrom u 8 i poslije podne u 2 sata. U novije vrijeme je zatvorenicima u Petrinjskoj ulici služio za vremensku orijenta-ciju. Prigodom namještanja no-vih zvona 1986. godine, morao je ponovno malo zašutjeti. Nai-me, privremeno je bio smješten na najvišem mjestu, u polju jakih električnih naboja, pa je privlačio gromove više od gromobrana.

Zvono je salio Antun Schif-fer godine 1808., kako je doku-mentirano tekstrom: »ME FVDIT ANTONIVM SCHIFFER ZAGRA-BIAE 1808.« Na sredini pлаšta zvona nalaze se četiri figuralna lika, od kojih se raspoznaće na osvijetljenoj strani lik žene u du-goj odjeći kako zalijeva cvijeće. Donji obod zvona ukrašen je sti-liziranim linijama u dva reda.

4. Zvono »Mala Gospa«, već spomenuti prvijenac iz godi-

⁵³ Lj. Ivančan, *Nar. Starine* 1925, X; Juraj Kocijanić, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb 1946., str. 13.

ne 1950. i zavjetni je dar u zahvalu za ozdravljenje zvonoljevača Viktora Šikića iz Zagreba. Teško je 180 kg, donji promjer iznosi: 62 cm, osnovnog tona e. Smješteno je u južnom zvoniku nakon što ga je blagoslovio zagrebački biskup, mons. Franjo Salis Seewis, ordinarij sede impedita.⁵⁴

Osim redovitog zvonjenja kad zvone sva zvona, svakodnevno se oglašava nakon večernjeg Pozdravljenja na spomen svih pokojnika.

Po gornjem rubu zvona u vodoravnom nizu nalaze se andeoske glavice. Po sredini zvona je natpis: »*SALIO MALOJ GOSPI NA ČAST/ NA SVOJEG PRVIJENCA/ ŠIKIĆ VIKTOR/ 1950.*«

Ovaj dar Nadbiskupskom Duhovnom Stolu i Zagrebačkoj katedrali bio je sa zahvalnošću primljen i u Službenom vjesniku Zagrebačke nadbiskupije objelodanjen s punom adresom nove zvonoljevačnice.⁵⁵ Što je taj dar tada značio za središnje crkvene ustanove u Zagrebu koje su u teškim poslijeratnim okolnostima zbrinjavale više od trideset svećenika zatvorenika i među njima u zatvoru u Lepoglavi zagrebačkog nadbiskupa, sadašnjeg blaženika kardinala Alojzija Stepinca, moglo bi ispričati samo to zvono kao svjedok svega zbivanja. Upravo se tih dana počela zaoštravati politička situacija s obzirom na položaj i djelovanje Katoličke Crkve u Hrvatskoj. Već sljedeće godine bio je ukinut vjerouauk u školama, a Katolički bogoslovni fakultet je izbrisani iz Zagrebačkog sveučilišta.

B. KATEDRALNA ZVONA SALIVENA ZVONOLJEVAČNICI GRASSMAYR U INNSBRUCKU

5. Zvono »Uznesenja BDM« ili »Velika Gospa«, titular Zagrebačke katedrale, u sjevernom zvoniku, saliveno je 1985. godine u Innsbrucku u već navedenoj zvonoljevačnici Grassmayr s ostala tri zvona. Zvono je teško 3.098 kg, s promjerom 170,5 cm. Osnovni mu je ton B, i zajedno s još četiri zvona daje suzvučje G-Mol akorda dok preostala tri zvona čine akustičnu pratnju.⁵⁶

⁵⁴ Zagrebački nadbiskup, sada bl. Alojzije Stepinac, bio je u zatvoru u Lepoglavi do 5. prosinca 1951.

⁵⁵ »U Zagrebu je otvorio novu zvonoljevaonicu g. Viktor Šikić, Savska cesta 200. Isti je zvonoljevač darovao jedno zvono od 135 kg Nadbiskupskom Duhovnom Stolu (NDS), a NDS Prvostolnoj crkvi. G. Šikić raspolaže potrebnim materijalom za lijevanje zvona«. SVZN za 1951. godinu, str. 17.

⁵⁶ Zvona mogu proizvoditi oko 50 tonova. Godine 1985. ing. Pitschel ispitao je postojeća zvona zagrebačke prvostolnice, te je za veliko zvono Presv. Trojstva izja-

Zvono »Uznesenja BDM« ili »Velika Gospa«, saliveno u Innsbrucku 1985.

Darovatelj, zagrebački kanonik Milan Balenović, računao je na muzičko suzvuče s postojećim zvonima kao i s kontinuitetom zvona zagrebačke katedrale. Tako ovo zvono zamjenjuje ono skinuto 1916. godine »Sv. Marije«, a naglašava titular zagrebačke prvostolnice.

Na kruništu zvona nalazi se grb Prvostolnog Kaptola: Majka Božja s Isusom u naruču prima maketu zagrebačke katedrale koju joj klečeći pruža kralj Ladislav.⁵⁷ Do njega je austrijski orao, zatim Hrvatski grb i grb bl. Alojzija Stepinca.

Na plaštu zvona nalazi se reljefni lik Uznesenja BDM, zatim grb ljevaonice s natpisom u kar-

tuši s anđeoskom glavicom: »*MICH GOSS J(ohann). GRASSMAYR IN INNSBRUCK 1985.*« Po gornjem okviru od dvije crte nalazi se natpis: »*NA ČAST BD MARIJI NA NEBO UZNESENOJ ILI VELIKOJ GOSPI, TITULARU ZAGREBAČKE KATEDRALE.*«

Po donjem dijelu zvona, ponad trostrukih vodoravnih crta nastavlja se tekst:

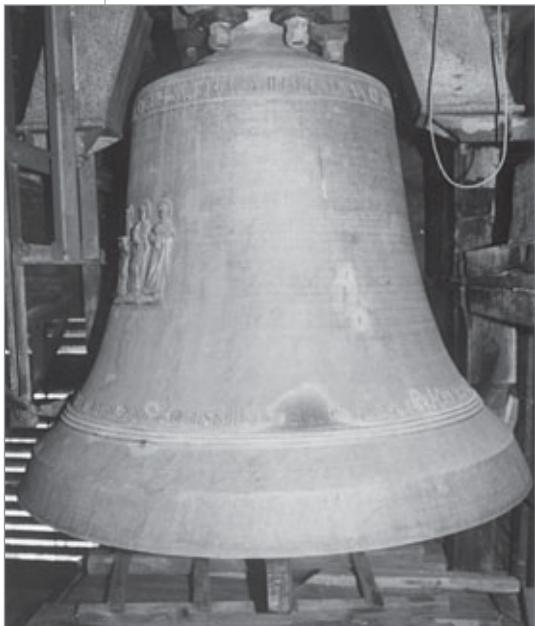
»*NA SPOMEN 900. GODIŠNICE OSNUTKA ZAGREBAČKE BISKUPIJE I KAPTOLA DAROVAO MILAN BALENOVIĆ, KANONIK ZAGREBAČKI G. 1985.*«⁵⁸

---

vio da je vrlo lijepo i markantno, s osnovnim tonom g/0, pa su prema velikom zvonom harmonično uskladena i lijevana nova zvona. Uz osnovni ton zvona Uznesenja BDM, b/0+5, ispitao je ostale vrijednosti: Gornju oktavu: b/1+5; Donju oktavu: B+5 i tercu: des/1+6.

⁵⁷ Kod nekih opisa se klečeći kralj na pečatnjaku navodi da je sv. Stjepan. Kako je osnivanje Zagrebačke biskupije bilo vezano uz osobu sv. Ladislava, koji je i odredio da se gradi zagrebačka katedrala koju predstavlja prikazana maketa, a koji je i na baroknim oltarnim krilima prikazan kako razmatra nacrtne o gradnji, smatram da lik kralja na povijesnom kaptolskom pečatnjaku predstavlja sv. Ladislava.

⁵⁸ Natpise i dokumentaciju o novim zvonima zagrebačke katedrale prikupio je tadašnji kustos, dr. Antun Ivandija, u: *Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti* Zagreb 1989, D 50

Zvono »Sveta Tri Kralja«, saliveno u Innsbrucku 1985. (Na njemu se nalazi hrvatski grb i grb zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca.

hrvatski grb i austrijski orao. Na plaštu zvona nalazi se grb zvonoljevačnice, uspravni krilati lav koji u prednjoj šapi drži lepezašti stručak, a desnom šapom se upire o zvono koje стоји na četvrtastoj kartuši s natpisom: »MIC GOSS J. GRASSMAYR IN INNSBRUCK 1985.« Na donjoj stranici kartuše nalazi se anđeoska glavica. Tu je i reliefni prikaz Svetih Triju Kraljeva. Po gornjem i donjem dijelu zvona teče tekst: »NA SLAVU NAMA OBJAVLJENOM BOGU PREKO SVETIH MUDRACA ILI KRALJEVA/ NA SPOMEN 900. GODIŠNICE OSNUTKA ZAGREBAČKE BISKUPIJE / KAPTOLA U ZNAK ZAHVALNOSTI DAROVAO MILAN BALENOVIĆ KANONIK ZAGREBAČKI 1985.«

Zvoni redovito zajedno sa svim zvonima uoči svetkovina, zatim nedjeljom petnaest minuta prije početka svetih misa: 6,45; 7,45; 8,45; 9,45; 11,15 i u podne u 12 sati. Radnim danom zvoni Pozdravljenje ujutro, u podne i navečer, i prije konvencionalne sv. mise u 8,45 sati.

7. Zvono »Sveti Kvirin«, nalazi se u sjevernom zvoniku. Saliveno je u Innsbrucku 1985. godine. Težina mu je 640 kg, promjera

Ovo zvono »Velike Gospe«, zatim »Sveta Tri Kralja« i zvono »Sv. Kvirina«, svečano je blagoslovio kardinal Franjo Kuharić nakon večernje sv. Mise, 26. lipnja 1986. godine.

Zvono je smješteno je u sjeverni zvonik. Zvoni redovito zajedno sa svim zvonima uoči svetkovina, zatim nedjeljom za Pozdravljenje ujutro, podne i navečer, nedjeljom prije konvencionalne sv. mise u 9, 45 i prije sv. mise u 11, 15 sati.

6. Zvono »Sveta Tri Kralja«, smješteno u sjevernom zvoniku, saliveno u Innsbrucku 1985. godine. Teško je 2.163 kg, promjera 151 cm. Osnovni ton je C1.⁵⁹ Na kruništu zvona nalazi se grb Prvostolnog kaptola zagrebačkog, grb bl. Alojzija Stepinca, hr

⁵⁹ Osnovni ton: c/1+5; Gornja oktava: c/2+5; Donja oktava: c/0+6; Terca: es/1+5.

Zvono »Sv. Kvirina«, saliveno u Innsbrucku 1985.

100 cm. Osnovni ton (prima): G 1.⁶⁰ Na kruništu je grb Prvostolnog Kaptola, grb bl. Alojzija Stepinca, Hrvatski grb i austrijski orao. Na plaštu zvona je grb zvonoljevačnice i natpis: »MICHAEL GOSS J. GRASSMAYR IN INNSBRUCK 1985.« Zatim je natpis: »NA ČAST SV. KVIRINU, SISAČKOM BISKUPU, PRVOM BISKUPU TERITORIJA SADAŠNJE ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE, NA SPOMEN 900. GODIŠNJICE OSNUTKA ZAGREBAČKE BISKUPIJE I KAPTOLA DAROVAO MILAN BALENOVIĆ, KANONIK ZAGREBAČKI G. 1985.«

Zvoni redovito zajedno sa

svim zvonima uoči svetkovina te nedjeljom u 9,45 sati. Radnim danom zvoni redovito u 6,45 i prije večernje sv. mise, do 2000. godine u 5,15, a otada u zimsko doba u 17, 45 i u ljetno 18, 45 sati do 2005., kada su večernje sv. mise i u ljetno doba u 18 sati.

Zajedno s velikim zvonom, zatim Velikom Gospom, zvonom Sv. Tri Kralja i sv. Stjepanom daje G - Mol akord.

Zvono »Sv. Mihaela«, saliveno u Innsbrucku 1986.

8. Zvono »Sv. Mihaela«, smješteno je u sjevernom zvoniku. Lijevano je u Innsbrucku 1986. godine. Teško je 945 kg, promjera 112 cm s osnovnim tonom: f 1. Zvoni redovito sa svim zvonoma.

Na kruništu je grb Prvostolnog Kaptola, bl. Alojzija Stepinca, Hrvatski grb i austrijski orao. Uz grb ljevaonice stoji natpis: »MICHAEL GOSS J. GARSSMYR IN INNSBRUCK 1986.« Uz reljefni lik sv. Mihaela Arkandela s plamenim uzdignutim mačem u za-

⁶⁰ Osnovni ton:g/1+5; Gornja oktava: g/2+5; Donja oktava: g/0+6; Terca: b/1+6.

mahu sa štitom s križem. Pod nogama naglavce leži Lucifer. Natpis na zvonu: »NEKA ZVONE OVA ZVONA NA SLAVU BOŽJU, PONOS HRVATSKOG NARODA. DAROVAO KANONIK MILAN BALENOVIĆ.« Zvono je bilo saliveno 1986. godine, ali je u Zagreb dopremljeno 1988. i u zvonik postavljeno 23. lipnja 1990. godine. Tadašnji kustos, dr. Antun Ivandija je zabilježio:

»Subota, 23. lipnja 1990. Danas je podignuto u sjeverni tornanj zvono, nekoliko minuta prije 6 sati izjutra. Dizalica pripada ZAGREBAČKIM TRANSPORTIMA.«

Zvana salivena u zvonoljevačnici Johann Grassmayr u Innsbrucku 1985. – 1986. godine vrhunske su kvalitete iz »Reiner Zinnbronze«, tj. u omjeru od 80 postotnog bakra i 20 postotnog cinka, salivena na temperaturi od 1200°C. Određeno je i usklađeno suzvučje prema već postojećim katedralnim zvonima. Već je spomenuto da zvona »Presvetog Trojstva«, »Uznesenja BDM«, »Sv. Stjepana«, »Sv. Tri Kralja« i »Sv. Kvirina« daju milozvučni G-mol akord uz harmoničnu pratnju ostalih triju zvona, »Male Gospe«, »Sv. Mihaela« i »Cinkuša«.

Nova zvona zagrebačke katedrale, koja su salivena u Innsbrucku, osim tekstova na hrvatskim jezikom te reljefnim slikama svetaca, ističu se kruništem ukrašenim grbovima. Tu se nalazi grb bl. Alojzija Stepinca, hrvatski grb, povijesni grb Prvostolnog kapitola zagrebačkog i austrijski grb. Tako su zvona diskretno navijestila kasnije događaje, koje su potvrdila svojim harmoničnim suzvučjem promociju Međunarodnog priznanje Republike Hrvatske, 15. siječnja 1992. godine s Papinom i Hrvatskom zastavom na pročelju katedrale. Zagrebačka katedrala tada je bila i jedino mjesto javne zahvale za taj događaj, budući da se posvuda još zbog srpske agresije na Hrvatsku oglašavala uzbuna i prijetila ratna opasnost.

Tijekom pripreme za postavljanje novih zvona u zvonike zagrebačke katedrale, nakon obnovljene njezine unutrašnjosti, ispitivala se i građevinska čvrstoća zvonika kao i njihova statika. Posvećena je sva pažnja sigurnom smještaju te se posebno ispitivalo postolje i nosivost. Postolje zvona nose zvuk i prigodom zvonjenja preuzimaju njihovu snagu. Zato postolje mora biti čvrsto ugrađeno u deku nosača a preko njih do temelja u tlu zvonika. Na području sjevernog zvonika provedene su i geomehanička istraživanja tijekom 1987. godine.

Važno je bilo utvrditi moguće uzroke oštećenja na konstrukciji tornja sa stajališta utjecaja geotehničkih uvjeta temeljenja, sastav i mehanička svojstva tla, kao i ocjenu utjecaja petog zvo-

na »Sv. Mihaela«, smještenog u sjevernom zvoniku 1990. godine.⁶¹

Prema savjetu prof. Vladimira Vernera, eksperta UN-a za statiku, provedena je geostatička analiza nosivosti i utjecajnih slijeganja tla na dubini od 15 metara.⁶² Na temelju dobivenih rezultata izrađena je i »*Dopunska studija o stabilitetu sjevernog tornja zagrebačke katedrale*« 1989. godine. Rezultati ovih analiza pokazali su da je gradnja sjevernog zvonika imala veliki utjecaj na slijeganje okolice. Prema raspodjeli tla u dubini, konsolidacija tla i realizacija slijeganja odvijala se u toku gradnje sjevernog zvonika, dok se ostatak realizirao kroz duži vremenski period, tijekom sljedećih 16 godina od njegove konačne izgradnje. Također se tom prigodom provela analiza seizmoloških opažanja te se pratilo stanje nastalih pukotina.⁶³

Potrebno je promatrati i nadalje nastale promjene. Naročito je uputno pratiti djelovanje vibracija prigodom zvonjenja. Posebice je to važno sustavno i neprestano kontrolirati kod zgrada koje su u središtu jakog cestovnog prometa koji je najjači faktor opterećenja arhitektonskih spomenika.⁶⁴

Prigodom postavljanja novih zvona, provedena je i elektrifikacija svih zvona s komandnim mjestima kod zvonara u tornju kao i u sakristiji katedrale. Prije same montaže, uklonjeni su i mehanički nedostaci pri ležištu zvona.⁶⁵ Nova zvona dignuta su u sjeverni zvonik u utorak, 15. srpnja 1986. godine, zračnim putem pomoću dizalice. Privremeno je tom prigodom bio skinut devet metara visok stup bifore na pročelju katedrale.

⁶¹ Istraživanje je izvršila »Geotehnika« na zahtjev kanonika kustosa A. Ivandije uz konzultacije s prof. dr. Vladimirom Wernerom, ekspertom Ujedinjenih nacija za statiku.

⁶² Dr. A. Ivandija, *Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti*, Zagreb 1989., N 187.

⁶³ A. Ivandija, *Dokumenti na crti*, Zagreb 1989., N 189.

⁶⁴ U Zagrebu je u organizaciji Hrvatskog restauratorskog zavoda, 20. listopada 1999. godine, održao predavanje s popratnim video projekcijama ing. Dario Almesberger, docent Građevinskog fakulteta u Trstu, ASSIRCO-ROMA, CISM - Udine i direktor firme SER. CO. TEC, na temu: DIJAGNOZA I MONITORING SPOMENIKA KULTURE S KONTROLAMA BEZ RAZARANJA.

Teoretskim prikazima izložio je različite metode koje daju informacije o situaciji objekta. Najčešća oštećenja nastaju gdje se spajaju elementi kao čelik, željezo i dr. koji razaraju kamen i pukotine ubrzavaju koroziju zbog vlage. No, od svih pojava najopasnije su vibracije od cestovnog prometa i vjetra.

⁶⁵ Radove za smještaj zvona kao i za elektrifikaciju izveo je Luka Ivandija.

Nakon pobjednosne akcije Oluje u rujnu 1995. godine, pred katedralom se na svom proputovanju za Knin zaustavilo i zvono saliveno 1994. godine za prvi pohod pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj i Zagrebu s natpisom: *ZVONIO SAM NA MISI PAPE IVANA PAVLA II./U ZAGREBU, 11 RUJNA 1994. O 900. OBLJETNICI ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE.* Sva hrvatska zvona pratila su papu Ivana Pavla II. i prigodom svečane beatifikacije zagrebačkog nadbiskupa, kardinala Alojzija Stepinca, 3. listopada 1998. godine. Hrvatska zvona su svečano najavila i Papino jubilarno stoto putovanje, koje se dogodilo za Duhove 2003. godine u Hrvatskoj, ujedinivši se zajedno s melodijom ostalih hrvatskih katedrala. Božji narod razumije, voli i prepoznaće glas crkvenih zvona i želi da ga taj glas i nadalje zove i prati na njegovu vjerničkom putu prema Eshatonu.

PORUKA ZVONA

Danas kada se slika svijeta sve brže i dublje mijenja, zvona predstavljaju dio sačuvane kulturne baštine i identiteta kršćanske zajednice i naroda. Njihova raznovrsna zadaća tijekom povijesti bila je u službi kako pojedinaca tako i čitavih naroda.

U vremenima bez tiska, telefona, radija, interneta i satelitske komunikacije, zvona su bila važni posrednici informacija. I danas su ona glasnogovornici župe i prate sve događaje u župskoj zajednici i čitavog naroda. Njihova muzikalna kvaliteta u skladu s arhitektonskom slikom oživljuju građevinski objekt.

Zbog dosadašnjeg nacionalnog i povjesnog značenja zvona, apeliramo da se sva zvona u Zagrebačkoj nadbiskupiji uvrste u spomeničku baštinu utvrđivanjem njihovih svojstava spomenika kulture od nacionalnog značenja.

Tradicionalna funkcija zvona prigodom liturgijskog slavlja doprinosi duhovnoj izgradnji pojedinaca i zajednica. Njihova melodija, šireći se prostornom rezonancijom potiče pojedince koje aktivira na dijalog i aktivnost u liturgiji života. Lijepo ukrašeno zvono svojim zvonkim glasom pjeva hvalu Bogu. S njihovom zvonkom melodijom te s natpisima na plaštu zvona i mi sjedinjujemo svoje molitve i nakane poput Izraelaca koji su s odjekom zvončića na velikosvećeničkom plaštu ujedinjavali svoje molitve svemogućem Bogu za dobro svoje, svojih obitelji i svojega naroda.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE GLOCKEN DER ZAGREBER KATHEDRALE – INTEGRALTEIL DER EUROPÄISCHEN KULTURERBE

In den neugotischen Türmen der Zagreber Kathedrale, die 108 Meter hoch sind, befinden sich acht Glocken.

Obwohl das Zagreber Domkapitel seine eigene Glockengießerei schon in ersten Jahren des Zagreber Bistums hatte, dokumentierte Domkapitel erst im Jahr 1457 Glockengießerei in Zagreb. Manche Glocken der Zagreber Kathedrale wurden nicht in Zagreb gegossen. Die Meister, die in Zagreber Glockengießerei gearbeitet haben, sind zuerst aus Italien, danach aus Frankreich, Österreich und Deutschland zu erwähnen. Es ist zu erwähnen, daß schon im 15. Jh, die Zagreber Meister auch in Italien gearbeitet haben.

Im ältesten bewahrten Inventarbuch der Zagreber Kathedrale, aus dem Jahr 1394, finden wir daß die damalige Kathedrale 6 Glocken gehabt hatte. Sie wurden leider im Jahr 1645 im großen Brand verschmolzen. Nachdem wurden wieder neue Glocken gegossen und im Inventarbuch im Jahr 1792 ist angegeben, daß die Zagreber Kathedrale wieder 6 Glocken gehabt hat. Eine davon wurde im Jahr 1841 geplatzt und wieder im Jahr 1843 in Zagreb gegossen mit dem Namen: »Die Gloke der heiligsten Dreifaltigkeit«, mit Gewicht von 6454 kg im Südturm.

Im I. Weltkrieg wurden 4 Kathedralglocken für den Kanonen verschmolzen, so daß die Zagreber Kathedrale erst in Jahren 1985 – 1986 wieder neue Glocken bekommen hat.

Die älteste Glocke der Zagreber Kathedrale stammt aus dem Jahr 1777. Sie wurde in Zagreb von Josephus Angerer mit dem Namen »Des heiligen Stefans« mit Gewicht von 1100 kg gegossen und befindet sich im Südturm. Im Jahr 1808 hat Antun Schiffer eine kleine Glocke, von 110 kg, in Zagreb gegossen, und sie heißt »Cinkuš«, und befindet sich im Nordturm, und dem »Heiligen Florian« geweiht ist.

Die Glocke der »Mariä Geburt«, von 180 kg, im Südturm, hat in Zagreb Viktor Šikić im Jahr 1950 gegossen.

In Jahren 1985 – 1986. wurden, dank der Spende von Milan Balenović, 4 Glocken in Innsbruck in Grassmayr Gießerei gegossen, und zwar: »Die Glocke der Mariä Himmelfahrt«, im Nordturm, mit Gewicht von 3098 kg, die Glocke vom »Drei heiligen Könige«,

im Nordturm, mit Gewicht von 2163 kg, die Glocke des »Heiligen Quirins«, im Nordturm, mit Gewicht von 640 kg und vom »Heiligen Erzengel Michael«, im Nordturm, mit Gewicht von 954 kg.

Fünf Glocken geben den G-Mol Akkord und drei Glocken begleiten ihre melodische Begleitung.

Wegen der nationalen, historischen und kulturellen Bedeutung der Kirchenglocken ist es sehr wichtig alle Glocken in Zagreber Erzbistum zu inventarisieren und als Kulturgüter von der nationalen Bedeutung zu registrieren.

LITERATURA I IZVORI:

- ANTOLOVIĆ, Josip, Duhovni velikani, I-II, Zagreb 1998.
- ANUŠIĆ, Helena, Pronađeno najstarije kvarnersko zvono, u: GK 43(2004)46, str. 34.
- JERUZALEMSKA BIBLIJA, Zagreb 1994.
- BÖHME, Ulrich, »Geläute - noch ein Thema?«, u: »Kunst und Kirche«, Mainz-München-Darmstadt-Linz, 1995., br. 1.
- BOSILJ, Ivan, Zvona, Zagreb 2000.
- DOBROVIĆ, Lelja, Biskupski i kaptolski Zagreb, Zagreb 1991.
- DOČKAL, Kamilo, Naša Zvona i njihovi lijevaoci, Zagreb 1942.
- Družina, Slovenski katoliški tednik, Ljubljana 45(1996), 14-15.
- Enciklopedija Hrvatske umjetnosti 1; 2, Zagreb 1995; 1996.
- HERWEGEN, Ildefons: Sveti Benedikt/Lik i značenje, Zadar 1969.
- Glas Koncila, 36 (1997) 13; 43(2004)46
- Hrvatski biografski leksikon, 1-5, Zagreb 1983.-2002.
- IVANČAN, Ljudevit: Inventar metropolitanske crkve Zagrebačke, Zagreb 1915.
- IVANČAN, Ljudevit: Podaci o kanonicima, Zagreb (1915).
- IVANDIJA, Antun: Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti, Zagreb 1989.
- IVANDIJA, Antun: Zagrebačka katedrala (Vodič), Zagreb 1989.
- JENA, Günter, »...Der ganze Tempel singt« u: »Kunst und Kirche«, Mainz-Münster-Linz-Darmstadt, 1995., br. 1.
- Katolički list, Zagreb, 1849. – 1944.
- KLARIĆ, Josip: Zvona katedrale, u: Naša katedrala, Zagreb 3(1999).
- KOCIJANIĆ, Juraj, Zagrebačka katedrala, Zagreb (1946).
- KRAMER, Kurt, »Vom Schicksal der Glocken« u: »Kunst und Kirche«, Mainz-Münster-Darmstadt-Linz, 1995., br. 1.

- KUKULJEVIĆ, Ivan Sakcinski, Prvostolna crkva zagrebačka, Zagreb 1856.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb 1979.
- Opći šematzam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Sarajevo 1939.
- PETRIČ, Franci, Zvonovi se veselijo in jočejo, u: Družina, Ljubljana, 45 (1996)14-15.
- Povijesni spomenici zagrebačke biskupije, (1395. – 1420.), Zagreb 1992; (1421. – 1440.), Zagreb 1994.
- RUKAVINA, Vjeročka, Veliko zvono Sv. Trojstva u Zagrebačkoj katedrali, u: Iz starog i novog Zagreba, VII, Zagreb 1996.
- TKALČIĆ, Ivan Krstitelj: Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada, Zagreb 1885.
- TKALČIĆ, Ivan Krstitelj: Stari bogoslužni obredi u Stolnoj crkvi zagrebačkoj, u: Katolički list, 46(1895) 2327, 39-40. Tkalčićev zbornik, I, Zagreb 1955. Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1951. Starohrvatski spomenici otkriveni u Splitu i okolici, u: Svet, Ilustrov. tjednik, Knjiga XII; VI (1931) 6.Šematzam zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1966. Vrhovčeva vizitacija i inventari katedrale god 1792., prema: Protokoli Nadb. arhiva, br. 205, u: A. Ivandija: Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti, D 7. 30

Predstavljamo vam...

AKADEMSKI KIPAR ANTE STARČEVIĆ: »Suđen sam dva puta po šest mjeseci...«

U ovoj rubrici Uredništvo predstavlja čitateljima umjetnike koji su svojim djelima zadužili i obogatili hrvatsku sakralnu baštinu. Akademski kipar Ante Starčević hrabro je svjedočio svoj kršćanski svjetonazor u razdoblju kada su umjetnici kršćanskog nadahnuća bili ne samo marginalizirani već i proganjeni.

CKD: Rođeni ste Zagrepčanin. Nakon svršenih studija diplomirali ste 1957. godine na Likovnoj akademiji u klasi F. Kršinića i A. Augustinčića. Molimo Vas da nam sami ispričate odaziv na poziv kojim ste se uključili u otkrivanje duhovnosti i ljepote tijekom najranijeg razdoblja svoga života. Da li Vam u tom kontekstu Pismo pape Ivana Pavla II. umjetnicima znači i opravdanje Vašeg usmjerjenja?

Ante Starčević, (dalje AS): Na Vaše pitanje o Svetom Ocu Ivanu Pavlu II. i njegovu »*Pismu umjetnicima*« mislim da je on učinio veliki pomak u stvaralaštvu i u svim kulturnim djelatnostima. To znači posebno u slikarstvu, kiparstvu i glazbi.

Važno je reći da sam ja rođen u staroj rimokatoličkoj obitelji, od majke Anke i oca Mate Vene, 1933. godine u Zagrebu. Bio sam povezan s franjevcima Provincije Presvetog Otkupitelja koji djeluju u crkvi Gospe Lurdske u Vrbanićevoj ulici. Tamo sam godinama bio ministrant. Često sam ministrirao s braćom, Ratkom i Veljkom Čapekom.

Tu nas je pohodio blagopokojni nadbiskup Alojzije Stepinac 1944. godine. Dobro se sjećam i danas kako sam ministrirao na latinskom jeziku.

Kao dječak našao sam u jednom antikvarijatu staru monografiju, na češkom jeziku, o kiparu Augustu Rodinu (1840. – 1917.). To je bilo za mene otkriće. I jasno, zaljubio se u Rodinu. Nosio sam ga i u školu s ostalim knjigama. Volim ga još i danas

Crkva sv. Petra i Pavla, Kočerin, BiH, 1980.

bacili deku na mene i njih trojica: udri. No, ja sam se pripremio za taj susret, imao sam željeznu šipku pod kaputom i udri po nogama i rukama, a čak jednoga po glavi te sam ga ranio, a oni, ti »skojevski štakori«, pobjegoše, sve sam ih prepoznao. Danas su i neki živi i sve su zaboravili, čak se danas igraju *dobrih Hrvata*. No, ja im ni danas ne vjerujem, ali im opraćam!

Vremena tih godina bila su teška. Bila je neimaština. Hrana se dijelila na točkice. Ali u ljudima je bila živa vjera da će svanuti bolji dani. Stup takove duhovne vertikale bio je zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac, kojeg sam sa svojim ocem posjetio na Uskrs 1940. godine. Naime, te godine je moj otac, Mato Vene Starčević, bio gradonačelnik Zagreba. Nadbiskup nas je primio kao i neke čestitare. Našao je i vremena da se sa mnom pojgra uskrsnim jajima te mi je jedno uskrsono jaje darovao. Čuvam ga i danas i za svaki Uskrs ga postavimo sa pšenicom na vidno mjesto.

Godine 1948. – 1951. pohađao sam tečaj kiparstva u Kulturnom društvu »Ognjen Prica« u Zagrebu. Taj tečaj vodio je prof. Ante Despot. Tu sam naučio temelje kiparstva. Poslije mature, 1952. godine, polagao sam težak ispit na Umjetničkoj likovnoj akademiji. Prijemni ispit sam položio s još trojicom kolega, a već 1950. godine sam radio na popravku jaslica kod mojih franjevaca u Zagrebu.

Apsolvirao sam kod prof. F. Kršinića, a diplomirao kod prof. A. Augustinčića s odličnim uspjehom. Primio sam i nagradu

u 71. godini života! Na Rudinama na Peščenici, gdje se danas okreće tramvaj i prema gradu voze brojevi 1, 9 i 17, bila je livada. Tu sam našao gustu oker glinu i ponio je kući. S dvanaest godina izmodelirao sam sâm mali lik *Corpus Cristi*, visine 14 cm. Glinu sam osušio i malo pekao na vatri. Eto, taj moj prvi rad sačuvao sam do današnjega dana. Bilo je to 1945. godine, dakle prije pedeset i devet godina.

Što se sve poslije dogodilo? Došli su skojevci, komunisti, upozorili su me da »nema Boga« i da ne idem ministrirati. Ja sam se oglušio. Jednom su me presreli i

Sv. Vinko Paulski

Vjekoslav Rukljač (1916.), Frano Kršinić (1897. – 1982.) i Antun Augustinčić (1900. – 1979.) s kojim sam radio i kod koga sam se kao mladi umjetnik afirmirao. Kod A. Augustinčića sam učio kiparstvo, a kod K. Hegedušića slikarstvo: fresko i mozaik.

CKD: Autor ste mnogobrojnih portreta, među njima i portreta zagrebačkog kardinala Franje Kuharića. Što je posebno utjecalo da ste se bavili crkvenom umjetnošću u razdoblju kada je to bilo teško ostvariti?

AS: 1960. godine, 10. veljače, kasno sam se vratio kući. Na vratima kuće čekao me plačući moj otac. Ja sam se preplasio. On mi je rekao: »Naš kardinal Alojzije Stepinac preminuo je u Krašiću.« Bio nam je svima *svjetlo* u tami komunizma!

To me toliko dirnulo, da sam otišao na tavan i pod lampom izmodelirao lik kardinala Stepinca. Kao skicu za spomenik, imao sam jednu malu fotografiju mog oca Mate i Nadbiskupa kada su vodili Zagrepčane na hodočašće na Mariju Bistrigu, o Gospojini 1940. Vidjevši moj uradak, otac je bio ponosan. Kad je naš dragi

ALU-a. To je u meni učvrstilo pouzdanje u moj talent. Tako sam 1958. godine već samostalno izlagao u Zagrebu, u Umjetničkom salonu ULUH-a, u Praškoj ulici 4. Dobio sam odlične novinske i revijske kritike.

CKD: Kako se likovna umjetnost očitovala kroz to vrijeme, budući da je to bilo razdoblje neposredno nakon II. svjetskog rata koje nije bilo naklonjeno Crkvi?

AS: Studij na Zagrebačkoj ALU bio je prelijep. Studirao sam deset semestara i obranio diplomski rad. Tada su bili vrhunski profesori: Ljubo Babić (1890. – 1974.), Krsto Hegedušić (1901. – 1975.), Vladimir Filakovac (1892. – 1972.), Ivo Režek (1898. – 1979.), Mladen Veža (1916.), Đuro Tičjak (1895. – 1965.), Grga Antunac (1906. – 1970.), Andrija Krstulović (1912.) od kojega sam najviše naučio,

Brončana vrata krstionice šibenske katedrale

ma, Imotskome, Drinovcima, Klobuku, Karlovcu, Chicagu, Sidneyu, Rimu, Kölnu, Konstanci, Zürichu, Helsinkiu, Freiburgu, Badenu, Louzani-Pully i drugdje.

Mnoge moje rade posvetili su biskupi: u Stražemanu, kardinal F. Šeper; u Dubrovniku, C. Bezmalinović; u Šibeniku, J. Arnerić i F. Franić; u Zadru, M. Oblak. Kardinal F. Kuharić blagoslovio je don Bosca u Zagrebu, zatim djela u Karlovcu, Mariji Bistrici, Pitomači, Kočerinu, Varaždinu, Bibinju, Pregradi, Krašiću, a kardinal Josip Bozanić blagoslovio je kard. J. Haulika i sv. Vinka u Zagrebu te kard. J. Haulika u Trnavi, u Slovačkoj 1999. godine.

Moj crkveni opus i studije radova zajedno s oko 400 medalja, obuhvatile bi jednu monografiju.

CKD: Kako je odjeknula u našoj javnosti »afera Stražeman« i kakve su bile njezine posljedice?

AS: Godina 1982. poznata je po »aferi Stražeman«. Na mene su pale optužbe kao i na župnika I. Devčića. Novine su nega-

nadbiskup Franjo Kuharić imenovan kardinalom, poklonio sam mu taj moj rad u bronci, a osobno sam ga portretirao još 1981./1982. godine.

CKD: Opišite nam svoja pojedina crkvena ostvarenja: u Visokom, Stražemanu, Širokom Brijegu, Mariji Bistrici, Rešetarima i Pregradri. Dopunite i opišite djela koja ovdje nisu spomenuta.

AS: Tijekom 54 godine rada kako radim kao slobodan umjetnik imam popisana sva djela od 1948. godine, koja se nalaze u: Visokom, Mostaru, Širokom Brijegu, Kočerinu, Čapljini, Ljubuškom, Jajcu-Dobrkovići, Korače-Novo Selo, Osijeku, Bičkovu, Rešetarima, Dubrovniku, Splitu, Šibeniku, Zadru, Varaždinu, Vinici, N. Travniku, Vinjani-

Crkva sv. Mihaela u Stražemanu

tivno pisale o Mozaiku, kojeg je blagoslovio kard. Franjo Šeper uz assistenciju mons. Veljka Čapeka. Kardinal F. Šeper je rekao: »Da se takvo djelo nađe i u Rimu, grad bi bio presretan!«

Ali rat protiv mene je započeo iz Beograda i Zagreba: zatvaranja, ispitanja, suđenja i drugo. Gotovo svakog dana bio sam u »Crnoj kronici« Večernjeg lista u nastavcima. Suden sam dva puta po šest mjeseci, ukupno godinu dana zatvora. Već sam bio spreman na put u zatvor, kad mi je dostavljač rano ujutro donio Rješenje kojim se preinačuje jedna godina u dvije, ali uvjetno. Što je to sad? Znam, netko me je štitio. Znam tko je to bio! Moj mali glineni *Corpus Cristi* koji sam izradio s dvanaest godina.

Moj rad i djela bila su zabranjeni od 1982.-1991. godine. Došao sam na led, mrtav-živ! Kolege su od mene bježali kao da sam gubavac. Svi su me zaobilazili u strahu da me netko ne vidi u društvu s njima. Oduzeli su mi putovnicu. Teški su to bili dani.

Ivan Paližna

Petar Berislavić

No nije me zaboravila moja rimo-katolička Crkva. Zvali su me prijatelji sa svih strana. Bio sam od mnogih gledan kao *disident*. Nikada nisam služio niti jednoj vlasti.

CKD: U zagrebačkoj katedrali izradili ste poprsja I. Paližni i P. Berislaviću i često ste ih prezentirali svojim priateljima. Što biste našim čitateljima posebno istaknuli prigodom oblikovanja ovih velikana? Radili ste prema nacrtnima zadnjeg počasnog priora vranskog, kustosa Antuna Ivandije. Koliko su Paližna i Berislavić aktualni za današnju Hrvatsku povijest?

AS: Kustos Antun Ivandija je od mene naručio poprsja I. Paližne i P. Berislavića, priora vranskih. Kako su vremena bila teška, kard. Šeper ih je u tišini blagoslovio, tako da u tišini i služe svome narodu. Ali ta šutnja govorila je glasnije od svih naših protesta, povika i krikova.

CKD: Samostalno ste izlagali u gotovo cijeloj Hrvatskoj: Zagrebu, Osijeku, Splitu, Gospiću, Hvaru i Malome Lošinju, zatim u Beogradu, Podgorici, te Rimu, Los Angelesu, i Sidneyu. Bavili ste se i medaljarstvom, a svoja ste djela izlagali na svjetskim izložbama u Budimpešti i Neuchatelu. Iznesite nam svoja zapažanja o tim izložbama.

AS: Odgovorno je biti kipar i umjetnik. Svaki rad pojedinačno kao i na izložbama dođe pod kritiku javnosti. Ima puno institucija koje žele moje radove, ali nemaju adekvatnog prostora. U tom kontekstu moje su izložbe bile izazovne, poticajne i naravno – osporavane!

CKD: Usporedite nam tri razdoblja u Hrvatskoj likovnoj umjetnosti: Razdoblje Vašeg školovanja do 1957. godine, vašeg djelovanja od 1957. do 1990. godine i razdoblje od 1990. godine do danas.

Sv. Franjo

AS: Najbolji primjer nam je tu I. Meštrović koji je izgradio veličanstvenu Galeriju na Mejama u Splitu i kapelicu Crikvine pri moru, također u Splitu. Sam je izradio Krista i sve drvene reljefe. Njegovo djelo postalo je svjetski i naš ponos. Takvo što nema niti najveći kipar A. Rodin u Parizu, a mi imamo!

Na žalost, hrvatski umjetnici u tom razdoblju nisu imali tzv. »društvenu potporu« da stvaraju djela sakralne umjetnosti. Samo su se vrlo rijetki umjetnici odlučivali da svoj kršćanski svjetonazor pretoče u djela kršćanskog nadahnuća. Crkva i opet na drugoj strani, osiromašena i materijalno obespravljena, bila u nemogućnosti podupirati kršćanski orientirane umjetnike u njihovom opusu. Zbog toga je potrebno naglasiti hrabrost rijetkih umjetnika koji su se odlučili demonstrirati svoj kršćanski svjetonazor u umjetnosti.

CKD: Bavili ste se skulpturom, slikarstvom i grafikom. Kako se održavalo to vrijeme na arhitekturu, tj. na mogućnost gradnji novih crkvenih objekata do 1990. godine? Tko Vam je bio najveća potpora u oblikovanju crkvene umjetnosti?

AS: Primjer izrade granitnog mozaika sv. Franje, sa suradnicima, visokog 24 metara, u Kočerinu, 1982. godine pokazuje i zajedničku suradnju i zajedničku bojazan u slučaju neuspjeha. Već smo govorili i o rušenju na moj trošak. Bilo je mnogo neprospavnih noći do susreta kad se sva radost odrazila u zahvalnom: Uspjeli smo, Bogu hvala.

Najveći mi je doživljaj u životu bio, kada je sveti otac Ivan Pavao II. u Rimu, 1. svibnja 1991. godine, u Hrvatskom domu, *Domus Croata*, blagoslovio moj reljef »Dr. Ivan Merz«. Tada sam imao priliku rukovati se sa Svetim Ocem te nekoliko minuta razgovarati s njim na hrvatskom jeziku. Mogao sam razgovarati i na talijanskom, ali mi je pater Božidar Nagy rekao da govorim hrvatski, jer sveti otac Ivan Pavao II. voli naš jezik. U ruci sam držao fotoaparat. U tom trenutku je Sveti Otac prišao nama i brončanom reljefu, a slikao nas je službeni fotograf koji mi je poslao fotografije.

Na kraju moram reći da moj mali *Corpus Cristi*, kojeg sam izradio s tek dvanaest godina, ljubomorno čuvam i znam da me nikad, baš nikad nije iznevjerio. Dapače, uvijek smo bili zajedno već 58 godina! Siguran sam da ćemo zajedno ostati i uspjeti.

CKD: Zahvaljujemo Vam na hrabrosti i odvažnosti kojom ste u svoje vrijeme svjedočili svoju vjeru oblikujući je u svojem umjetničkom i sakralnom opusu.

Uvjereni smo da će Vaše svjedočenje vjere u razdoblju osporavanja kršćanskog svjetonazora doprinijeti novom dijalogu između kulture i sakralne umjetnosti u suvremenom svijetu.

Razgovor vodila: S. Lina Plukavec

Bl. Ivan Merz

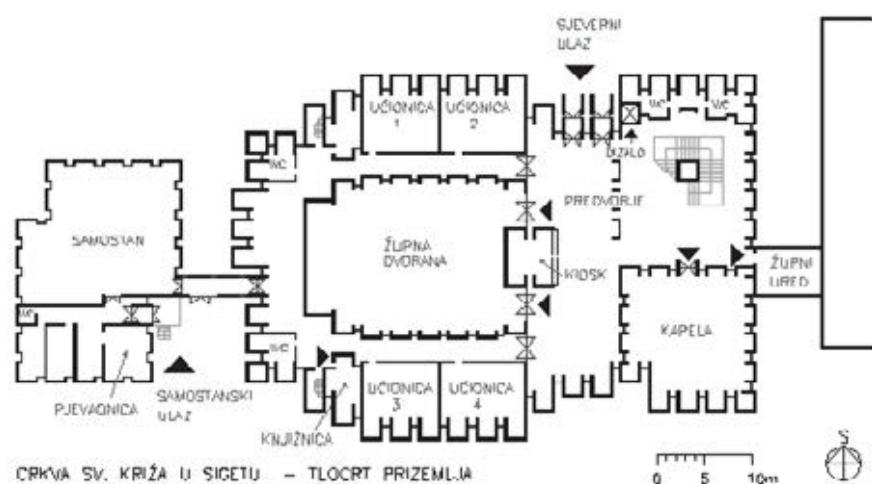
NOVIJA HRVATSKA SAKRALNA ARHITEKTURA

Za rubriku *Iz novije hrvatske sakralne arhitekture* izabrali smo četiri značajna ostvarenja: Crkva sv. Križa, Zagreb-Siget (arhitekti: M. Salaj i E. Seršić); crkva sv. Kvirina sisačkog, Sisak (arhitekt I. Antolić), crkva sv. Pavla apostola, Zagreb-Retkovec (arhitekt T. Premerl) i crkva sv. Ivana Nepomuka, Glina (arhitekt Z. Živković). Najprije prikazujemo tzv. situiranost crkve u prostoru i liturgijska rješenja, a onda donosimo temeljne tehničke podatke. Na kraju donosimo kratku biografiju arhitekata.

65

Crkva sv. Križa u Novom Zagrebu

Novi Zagreb počeo je nicati južno od rijeke Save početkom šezdesetih godina 20. stoljeća. Kao dio grada u kojem osim zgrada za stanovanje nije bilo nikakvih kulturnih ni duhovnih sadržaja ubrzo je dobio naziv »zagrebačka spavaonica«. Pastoralne potrebe prate suvremeni razvoj, tako da je 1964. provincijal Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda D. Damjanović zatražio od gradske uprave zemljište za crkvu u Novom Zagrebu. Zagrebački nadbiskup Franjo kard. Šeper osnovao je župu sv. Križa u novozagrebačkom naselju Siget od 3. kolovoza 1967. te je povjerio franjevcima.

Tlocrt crkve sv. Križa u Zagrebu

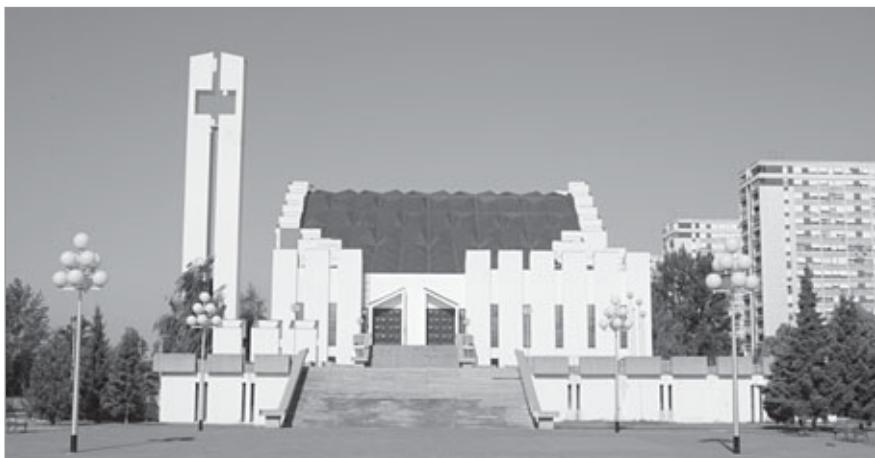

Župna crkva sv. Križa u zagrebačkom Sigetu

Nakon šest godina administrativnog procesa Grad Zagreb je podijelio franjevcima građevinsku dozvolu, a oni su sklopili ugovor s građevnim poduzećem »Industrogradnja« za izvedbu građevinskih radova po projektu arhitekata Emila Seršića i Matije Salaja.

Građevinski sklop Crkve sv. Križa obuhvaća, uz crkvu, pristupni trg, zvonik i samostan. Podignut je na građevinskom zemljištu u vlasništvu Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda koja ga je dobila od gradske uprave u zamjenu za nacionalizirano zemljište na uglu Savske ceste i današnje Avenije Vukovar.

Iskop za temelje crkve započeo je u rujnu 1970., a 5. veljače 1972. počelo je betoniranje temelja crkve. Radovi nisu tekli brzo: 15. studenog 1974. počelo je postavljanje betonskih krovnih gre-

Unutrašnjost crkve sv. Križa u Zagrebu

sok 8 m, rad Nede Grdinić. Uređenje unutrašnjosti crkve izvedeno je po nacrtnima arhitekta Petra Ruževića. Konačno su poslovi došli u završnicu i mjerodavni gradski ured je 17. kolovoza 1982. godine izdao privremenu uporabnu dozvolu, da bi zatim već 22. kolovoza te godine nadbiskup Franjo Kuharić otvorio crkvu svečanim blagoslovom. On je 15. svibnja 1983. crkvu i posvetio. Uslijedilo je postavljenje svetohraništa, ozvučenje crkve, vanjsko ličenje cijelokupnog građevnog kompleksa, a zatim je 1988. likovni umjetnik Josip Botteri Dini započeo izradu vitraja. Crkvom dominiraju križ u svetištu, strop i vitraji koji ne samo da razbijaju monotoniju i ujednačenost betonskih zidova kao da pomicu njihove granice čime se osjećaj prostranosti pojačava. Uz vitraje prostor čini razigranim i strop oboogaćen stepenastom bijelom konstrukcijom koja na neobičan način razbija monotoniju inače tamnog stropa. Orgulje su smještene u pjevalištu u apsidi iza oltarnog prostora odmah iza impozantnog križa i sedesa. Svetohranište se nalazi u oltarnom prostoru blizu samoga oltara. Posebnost župne crkve sv. Križa jesu vitraji koji likovno predstavljaju *Pjesmu stvorova* sv. Franje Asiškoga. Protežu se kroz četrdeset i devet vitkih prozora, pokrivaju 450 m² i poništavaju hladnoću betonskih zidova i kamenog poda te ople-

Crkva sv. Križa, Raspelo, Neda Grdinić

Crkva sv. Križa, Vitraj, Josip Botteri Dini

Hrvatski pleter, detalj vitraja,
crkva sv. Križa,

menjuju prostor crkve da on svakom posjetitelju danas izražava dobrodošlicu. U »panonskoj katedrali« sv. Križa u Zagrebu Josip Botteri Dini je u vitraju ostvario jedno od najreprezentativnijih djela sakralnoga slikarstva u hrvatskoj umjetnosti: U svojoj jedinstvenoj poetskoj poruci hvale Bogu Stvoritelju neba i zemlje slikar se inspirirao na »Pjesmi stvorenja«, čiji je autor zanosni mistik i asket sv. Franjo Asiški. Na istočnim vitrajima kao da slikar započinje ranson molitvom, s jutarnjim svjetлом koje prodire kroz gustinu oblaka u velike vode nad kojima lebdi duh Božji u trenutku stvaranja svijeta. Od ove tihe kantilene tek stvorenoga svjetla, koje će odijeliti dan od noći, slikar uranja u vode nastanjene prvim živim stvorenjima, ribama koje u slikarovoj interpretaciji simboliziraju i Euharistiju. Na južnoj strani od vitraja do vitraja pratimo mijene svjetla. Sunce, taj asiški Brat i gospodin Sunce, visoko pod stropom, svijetli u velikim kružnicama i njegovo svjetlo, sredinom obojenog prozora, prelazi preko ljubičastih nijansi sutona u mrak, u noć u kojoj će izgarati nebeska i zemaljska svjetla. U slojevima zemlje iščitavamo znakove hrvatske kulturne baštine, koji će se pojavljivati i u sjevernim vitrajima.

Na zapadnomu zidu, koji se nalazi iza oltara, tabernakula i velikoga križa, vitraji se razgaraju u intenzivno crvenom ognju koji simbolizira biblijski gorući grm zapaljen snagom božanske ljubavi u trenutku objave Mojsiju. Taj plamen simbolizira Duha Svetoga, a njegovo je svjetlo po strukturi slično kristalu, koji slikovito predstavlja kristalnu jasnoću Božje poruke, Božje istine.

Oluje, vjetrovi i kiše dramatično su uzbibali sjeverne vitraje, tek se na sje-

veroistočnim vitrajima stišava nevrijeme i kiša tiho romoni pod velikim lukom duge koja simbolizira »bolji i ljepši svijet«. Ovi su vitraji, više od ostalih, ispunjeni motivima pejzaža i cvijeća, kao i povjesnim citatima iz ranohrvatske umjetnosti: posebni naglasak slikar postavlja na motiv Krstionice, križa i starohrvatske orname-
tike čiji se pleter često isprepleće u slobodnoj interpretaciji, go-
tovo u svim vitrajima.

Arhitekti su ostvarili upečatljiv »dvoranski« prostor posve nepojmljiv u dotadašnjoj hrvatskoj graditeljskoj baštini.

(Prema fra Emanuelu Hošku)

Građevinski sklop Crkve sv. Križa obuhvaća, uz crkvu, pri-
stupni trg, zvonik i samostan.

Tehnički podaci:

Investitor: Nadbiskupija Zagrebačka i Župa sv. Križa, Sveti-Šećeran

Projektanti: Emil Seršić, Matija Salaj

Unutrašnje uređenje: Petar Ružević

Umjetnički rad: Josip Botteri Dini, Neda Grdinić

Izvođač: Industrogradnja, Zagreb

Površina kompleksa: 10.000 m²

Površina crkve: 1500 m²

Dužina: 55 m

Širina: 33 m

Visina: 28 m

Površina samostana: 800 m²

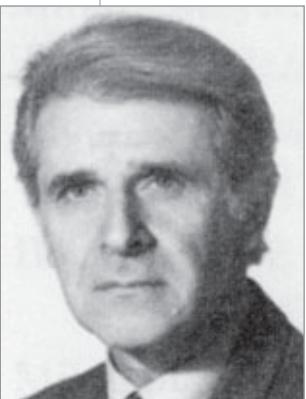
Zvonik: visina 33 m

Početak gradnje: 9/1970.

Kraj gradnje: 1/1977., 8/1982. (dozvola).

Matija Salaj

Rođen je 15. prosinca 1932. godine u Vukovaru. Osnovnu školu završio je u Zagrebu 1943. godine, maturirao na Realnoj gimnaziji u Vukovaru 1951. godine, diplomirao arhitekturu na Arhitektonsko-građevinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1958. godine. Od 1958. do 1962. godine zaposlen je u Projektnom birou »Suradnik« u Makarskoj kao samostalni projektant. Od 4. svibnja 1962. godine zaposlen je u Urbanističkom institutu SR Hrvatske u Zagrebu, do 1991. godine kao samostalni projektant, voditelj Centra za turizam, te kao direktor Zavoda za provedbeno

planiranje i arhitekturu. Od 1. ožujka 1991. godine imenovala ga je Vlada Republike Hrvatske direktorom Zavoda za prostorno uređenje u Ministarstvu prostornog uređenja i okoliša Republike Hrvatske, a godine 1994. imenovala ga je za Ravnatelja zavoda prostornog planiranja Ministarstva prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja u svojstvu pomoćnika ministra (1994.-2004.).

Oženjen je, dipl. inž. arh., a sa suprugom Brankom ima sina Ivana (33 godine) i kćerku Mateu (31 godina).

Matija Salaj, član je mnogih društava arhitekata i urbanista, održao je niz izlaganja na mnogim domaćim i međunarodnim kongresima i simpozijima, a objavio je niz stručnih radova i izveo razne arhitektonske projekte. Od sakralnih ostvarenja ističemo Franjevačku gimnaziju i internat u Samoboru (1969.) i crkvu Sv. Križa u Novom Zagrebu (1978.).

Emil Seršić

Rođen je u Baškoj na otoku Krku, 12. prosinca 1927. godine. Diplomirao je na Arhitektonskome fakultetu u Zagrebu 1958. godine (Z. Stričić). Radio je u projektnom birou »Lowy«, a od 1967. godine na čelu je »Tehnoprojekta« u Zagrebu. Rješava najraznovrsnije arhitektonske zadatke, od društvenih objekata do kolektivnih i individualnih stambenih zgrada. U njima iskazuje racionalan pristup i znatnu sposobnost prilagođavanja specifičnim uvjetima zadataka. Utemeljena na analitičkome postupku, njegova je arhitektura suz-

držana po izrazu, a funkcionalna po sadržaju. Samostalno je projektirao središnji društveni objekt (SKUC) u studentskom naselju »Sava« u Zagrebu (1979., dogradnja 1987.), studentski dom »Podmurvice« u Rijeci, robnu kuću u Krku (1982.), narodno sveučilište u Samoboru (1984.), bogoslovno sjemenište u Rijeci (I. Faza, 1986.-1987.) te više kolektivnih i individualnih stambenih kuća na Krku. U suradnji s M. Salajem projektirao je hotel u Virovitici (1966.), franjevačko sjemenište u Samoboru (1966.) i crkvu Sv. Križa u Novom Zagrebu (1971). Stambeno-poslovni kompleks »Dubrava-Centar« u Zagrebu projektirao je u suradnji s R. Milinčevićem i K. Govekar. Koautor je natječajnih projekata za tipske dječje vrtiće u Zagrebu (1959.), muzej u Beogradu (1961.), robnu kuću u Sarajevu (1962.) i hotel u Kruševcu (1964.).

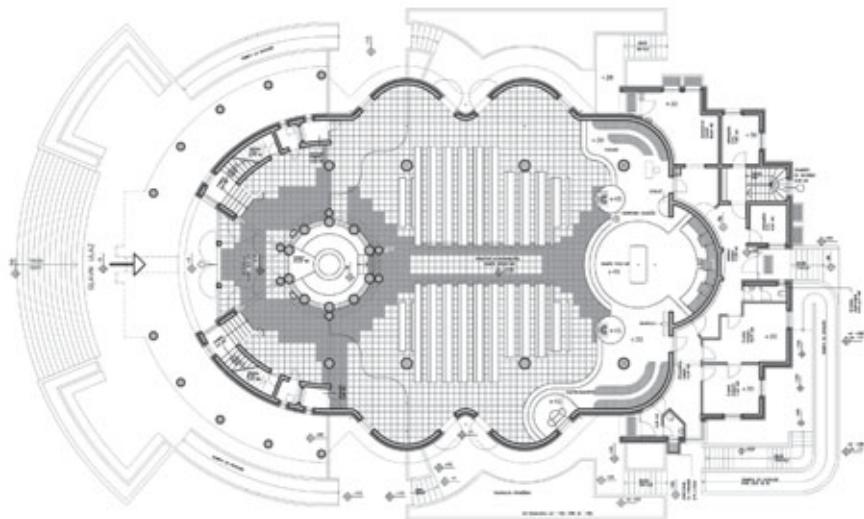
Crkva sv. Kvirina u Sisku

72

Crkva sv. Kvirina u Sisku

Na mjestu kapele sv. Kvirina, koju su srušile komunističke vlasti 1974. godine, 4. lipnja 2002. zagrebački nadbiskup kardinal Josip Bozanić posvetio je novu župnu crkvu i ugradio moći sv. Kvirina u oltar novoizgrađene crkve. Na tom mjestu bilo je sjedište Sisačke biskupije koja i danas traje u svojoj nasljednici Zagrebačkoj nadbiskupiji. Nadbiskup Josip Bozanić je rekao: »*S ovog mesta je tadašnji sisački biskup sv. Kvirin i krvlju svjedočio vjeru i Evanđelje čije se 1700. obljetnice mučeničke smrti spominjemo 2004. godine.*« To je istaknuo i Sveti otac Ivan Pavao II. prigodom 900-godišnjeg jubileja Zagrebačke nadbiskupije 1994. godine, kad je prvi put posjetio Hrvatsku. »*Ovo je zemlja blagoslovljena*

Tlocrt crkve sv. Kvirina u Sisku

Sisak, Župna crkva, Sv. Kvirin

Oltarni prostor

pe Uzvišenja sv. Križa u Sisku. Granica sa župom sv. Križa je željeznička pruga od Odranskog mosta do željezničkog kolodvora i dalje industrijskim kolosijekom do rijeke Save. Novoj župi pripadaju sljedeća naselja: Odra, Žabno, Staro Praćno, Bok,

mučenicima, od početka kršćanstva do danas. Veliki biskupi, brojni svećenici, mnoštvo vjernika dalo je svoje živote za Krista, za Evanđelje.« Župnik Ivan Hren prenio je tom zgodom pozdrave naslovnog biskupa sisačkog mons. Nikole Eterovića, tadašnjeg nuncija u Ukrajini, a tadašnjeg tajnika Biskupske sinode u Rimu.

Župu sv. Kvirina, sisačkoga biskupa i mučenika, osnovao je kardinal F. Kuharić, 2. lipnja 1993. godine. Prvi upravitelj župe bio je vlč. Ivan Hren, tadašnji upravitelj župe Mala Gorica.

Bogoslužje se odvijalo u dvorani u prizemlju jednokatnice u Ulici Ivana Čeha br. 4. Nova župa nastajala je iz dijelova žu-

Crkva sv. Kvirina, Sisak, Križni put,
XI. postaja, Pavica Pirc

Strlečko, Tišina Kaptolska i Žirčica.

Dok su se tražile sve potrebne dozvole na novoformiranoj parceli, dipl. ing. arh. Ivan Antolić izrađivao je idejna rješenja projekta crkve tako da je na blagdan sv. Kvirina, 4. lipnja 1997. godine započela gradnja. Temeljni kamen položio je kardinal Franjo Kuharić u nazočnosti duhovnih i svjetovnih vlasti. Radove su izvodili »Graditelj« d.d. Sisak i »Hidroelektra-niskogradnja«, d.d. Zagreb iz Siska. Kamnorezačke radove izvodio je »MGM« iz Mravinaca kod Splita, limariju i bravariju »LIMHO« iz Siska i »ALU-KON« iz Gorčice kod Donje Zeline, dok je stolarske radove izvodio »LOVREK« iz Velikog Trgovišća.

Površina cijele građevine iznosi 1100 m² od kojih 700 m² zaprema bogoslužni prostor.

Crkva je izgrađena u više povijesnih stilova spojenih u moderno graditeljstvo, a 12 stupova ugrađenih u crkvu upućuju na rimska vremena.

Tehnički podaci:

Investitor: Nadbiskupija Zagrebačka i Župa sv. Kvirina, Sisak

Projekt: Arhitektonski projekt – Atrium d.o.o.

Projekt konstrukcije: Meštar-ing, Zagreb

Elektro instalacije: Net studio, Zagreb

Vodovod i kanalizacija: GTP, Zagreb

Strojarske instalacije: Termoinženjering, Zagreb

Projekt zvučne i toplinske zaštite: Atrium d.o.o.

Izvođači radova:

1. faza – temelji i zidovi poduma, tehnička etaža: Graditelj d.d.
Sisak

2. faza – radovi do završetka objekta: Hidroelektra-niskogradnja
d.d. Zagreb

Aluminijkska bravarija – Alu-kon d.o.o. Donja Zelina

Kamenorezački radovi (opločenje) – MGM d.o.o. Mravinice

Limarski radovi – Limho Sisak

Stolarski radovi – Stolarska radnja Lovrek, Veliko Trgovišće

Početak gradnje: 8/1997.

Završetak gradnje: 5/2002.

Površina: 1100 m²

Korisna površina: 700 m²

Dužina crkve: 43,66 m; Dužina s vanjskim gabaritima: 56 m

Širina: 23 m

Visina crkve: 16, 80 m

Visina tornja: 36,80 m

Izvori i literatura

1. SPOMENICA župe Sv. Kvirina u Sisku.
2. Glas Koncila, br 26, 16. lipnja 2002., str. 11.

Ivan Antolić

Rođen je 1939. u Zagrebu. Diplomirao je na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu 1963. godine. Po završetku studija zaposlen je u izvođačkim i projektantskim firmama, a 1990. godine osniva vlastitu projektantsku tvrtku »Atrium«, u kojoj i danas djeluje. Važnije realizacije:

Sakralne građevine:

- Filijalna crkva Podbor, Ščit, Rama, Bosna i Hercegovina (1986. – 1990.), natječaj
- Adaptacija i dogradnja župne crkve u Sesvetskom Kraljevcu (1989. – 1991.)
- Župna crkva RKT župe sv. Antuna Padovanskoga, Sesvetska Sela (1990. – 1995.)

- Franjevački samostan, Zagreb, A. G. Šuška (1994. – 1995.), pozivni natječaj
- Župna crkva sv. Jeronima, Zagreb (1994. – 1996.)
- Kapela u krugu Policijske Akademije, Svetosimunska cesta Zagreb (1995.)
- Župna crkva RKT župe sv. Kvirina, Sisak (1996. – 2002.), pozivni natječaj
- Župna crkva i pastoralni centar bl. Alojzija Stepinca, Budaševo (1998. – 2004.)
- Župna crkva RKT župe sv. Ivana Krstitelja Ivanja Reka (1998. – nedovršeno)
- Župni pastoralni centar RKT župe Svi Sveti, Sesvete (1997. – nedovršeno)
- Pastoralni centar Karmelske provincije sv. Josipa, Split (1997. – nedovršeno)
- Župna crkva i pastoralni centar bl. Alojzija Stepinca, Ogulin (2004. – u gradnji)

Ostali objekti

76

- Mrtvačnica na groblju Remete, Zagreb
- Spomenik poginulima o domovinskom ratu – Lasinja (1999.)
- Niz individualnih stambenih objekata

Natječaji – neizvedeni objekti

- Krematorij Zagreb, otkup
- Krematorij Rijeka, otkup
- Župna crkva i pastoralni centar RKT župe Presvetog Srca Isusova, Karlovac (1995.) – i nagrada, izvedba prema drugom projektu

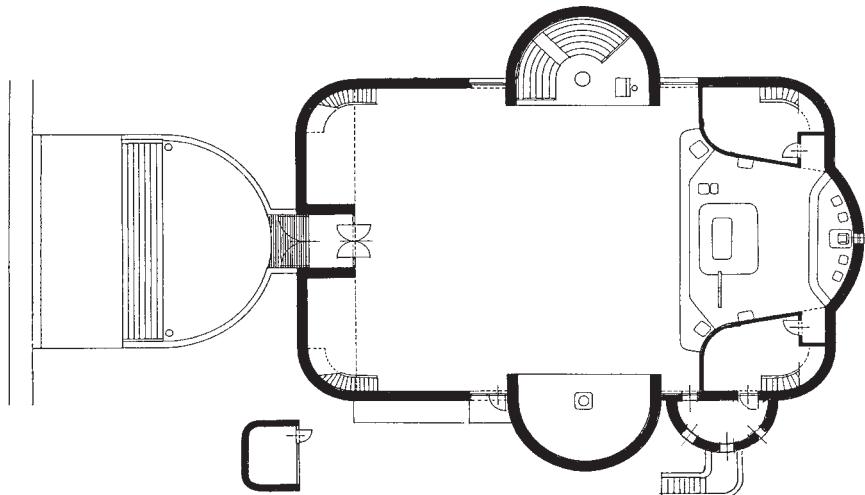

Konzalting poslovi

- Ovi poslovi obavljeni su na gotovo svim objektima, koji su građeni prema vlastitom projektu
- Poslovi stručnog investitorskog nadzora nad izgradnjom Svećeničkog mirovnog doma, Zagreb, Kaptol 7. (2002. – 2004.)
- Samostan Karmelićana – Remete (1990. – 1991.)

Crkva sv. Pavla apostola u Retkovcu

Župa sv. Pavla apostola, osnovana je 1965. godine u privatnoj jednokatnoj kući u novom prizemnom naselju planski građenom nakon zagrebačke poplave 1964. – 1965. godine. Naselje je kasnije izgrađivano velikim stambenim zgradama. Zbog naglog prirasta stanovništva prizemlje kuće improvizirano je i proširivano, a situacija je postajala sve nesnošljivija.

77

Tlocrt crkve sv. Pavla apostola

Retkovec, Župna crkva, sv. Pavla apostola, Zagreb

Nakon velikih i višegodišnjih problema oko smještaja nove crkve, lokacija za gradnju dobivena je 1988. godine. Rad na gradnji započeo je 6. veljače 1990. godine, a kamen temeljac postavljen je 22. travnja iste godine. Crkva je bila pokrita i zatvorena do kraja 1991. godine, pa je i prva misa u nedovršenoj crkvi bila polnoćka iste godine. Tijekom 1992. i 1993. godine unutrašnjost je bila cijelovito opremljena mobilijarom, a župna se kuća završavala. Tek 1998. godine crkva i župna kuća obložene su fasadnom opekom, izведен je plot oko parcele i hortikultura, te je cijeli kompleks i konačno završen.

Crkva je oblikovana u znaku križa koji je upisan u kvadratnom tlocrtu

Unutrašnjost crkve sv. Pavla u Retkovcu

Pri razmišljanju o prostornoj koncepciji, te volumenu građevine nije bilo kreativnih ograničenja obzirom na urbanističku situaciju. Usporedno razmišljanje o sakralnom prostoru unutrašnjosti i vanjskom volumenu kao prepoznatljivom znaku provođeno je u najužoj suradnji, a s župnikom mons. Željkom Jurakom. Nakon idejnih nacrta građevinsku je dokumentaciju uz punu suradnju s autorom projekta izradila tvrtka »Nemeth projekt« s glavnim projektantom Borisom Nemethom, dipl. ing. arh. Radove je izvodilo građevno poduzeće »Graditelj« iz Krapine, također u uskoj suradnji s autorom, te projektantom građevne dokumentacije. Ta je suradnja do kraja bila primjerena, pa je i objekt crkve i župne kuće s pastoralnim centrom u potpunosti izведен prema autorovoj zamisli. Crkva je oblikovana u znaku križa koji je arhitektonski upisan u kvadratnom tlocrtu i zaprema 500 m^2 . Visina zvonika je ograničena zbog specifičnosti prostora na 28 m.

Oltarni prostor crkve sv. Pavla apostola

Krstionica

Unutrašnjost crkve sv. Pavla u Retkovcu

Uz autorovu suradnju oda-brani su i umjetnici koji su izradili kip sv. Pavla (Marija Ujević), vitraj Obraćenje sv. Pavla (Josip Biffel), brončani križ (Ivan Ivoš), križni put, vratašca tabernakula, svijećnjake i mesingane dijelove krstionice (Hrvoje Ljubić). Koncept interijera i oblikovanje mo-bilijara djelo su autora. Oltar, ka-tedra i krstionica izrađeni od naj-finijeg bijelog mramora koji je vrhunski klesan. U prostoru crkve dominira brončani lik Raspe-toga Krista, visine 5 m, rad kipa-ra Ivana Ivoša. Crkva svojom jednostavnosću te svojim arhi-tektonskim detaljima potiče na snažnu duhovnost. Autorova ideja o duhovnosti izražena je u zatvorenosti prostora, u mirnim zidovima koji ne završavaju kao nepokretna ploča već se atrakti-vno dižu u visinu.

Osnovna ideja o integral-nom sakralnom prostoru bila je: povijesnost sakralnog prostora izraziti suvremenim osjećanjem sakralnoga, suvremenim arhitek-tonskim jezikom oprostoriti »tra-dicionalan« sadržaj. Intencija arhitekta bila je konceptualna, funkcionarna i konstruktivna jed-nostavnost, koja bi morala dono-siti ozbiljnosti sakralnog doživ-ljaja primjerenom monumental-nošću, ali i određenom skrom-nošću. U autorovu htijenju os-novni je koncept unutrašnjeg i vanjskog prostora isti integral, koji želi suvremeno izraziti »ro-

maničku« jednostavnost volumena i »barokno« bogatstvo unutrašnjeg prostora.

Funkcionalna shema prostora i unutrašnjeg rasporeda odgovara i novim liturgijskim prohtjevima.

Crkva će biti posvećena prigodom 40. obljetnice osnutka Župe sv. Pavla u Retkovcu, 17. rujna 2005. godine.

Tehnički podaci:

Investitor: Nadbiskupija zagrebačka i Župa sv. Pavla apostola,
Retkovec

Projektant: Tomislav Premerl

Umjetnički rad: Marija Ujević, Josip Biffel, Hrvoje Ljubić

Izvođač radova: Graditelj, Krapina

Korisna površina: 500 m²

Dužina crkve: 29,5 m

Širina crkve: 18; Najveća širina: 26 m

Visina crkve: 12-14 m

Visina zvonika: 28 m

Početak gradnje: 2/1990.

Završetak gradnje: 1998.

Literatura:

Autorova mišljenja zapisana su prema intervjuu sa Sandrom Križić Roban u *Kontura* 3 (1993) 21, pod naslovom: »Tomislav Premerl/Ljudska slika crkva«.

Tomislav Premerl

Rođen u Zagrebu 5. studenoga 1939. godine. Osnovnu školu, niže razrede klasične gimnazije i Srednju tehničku građevinsku školu (arhitektonski odjel) polazio je u Zagrebu. Diplomirao na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1969. godine, gdje je obranio i doktorsku disertaciju (Hrvatska moderna arhitektura između dva rata – nova tradicija) 1985. godine. Radio je u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu kao student od 1963., a od 1969. do 1972. godine kao arhitekt-konzervator. Osim po-

slova upravnog postupka vodio je i zaštitne radove, projektirao i izvodio rekonstrukcije i adaptacije, izrađivao studije za rekonstrukcije i sanacije objekata, radio na obnovi pročelja povijesnih zgrada, te na prikupljanju i sistematizaciji arhitektonske dokumentacije objekata i urbanističkih cjelina. Sudjelovao je na stručnim konzervatorskim skupovima u zemljama i inozemstvu (Budimpešta, Prag, Brno, Beograd, Zagreb, Split).

Od 1972. do 1980. godine predaje na Građevinskom školskom centru u Zagrebu stručne predmete (građevne konstrukcije, projektiranje, likovna umjetnost). Od godine 1980. do danas radi u Leksikografskom zavodu »Miroslav Krleža« kao urednik za likovnu struku, od godine 1995. predaje »Sakralnu umjetnost« na Filozofsko-Teološkom fakultetu Družbe Isusove, a od 2000. godine i na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu.

Od godine 1962. objavljuje članke, kritike, studije i eseje s područja teorije arhitekture, likovnih umjetnosti, arhitektonske i likovne kritike, teorije i prakse zaštite spomeničke baštine i povijesti arhitekture kod nas, te poviješću i teorijom sakralne umjetnosti. U Znanstvenim časopisima, stručnom tisku, zbornicima, enciklopedijama, posebnim publikacijama i dnevnom tisku objavio je više stotina radova, a kao glavni urednik uredio je nekoliko knjiga (Tehnički fakulteti 1919. – 1994., Svetište sv. Ksavera u Zagrebu, 1998., Zgrada Sveučilišta u Zagrebu, 1999.).

Objavio je slijedeće knjige: Hrvatska moderna arhitektura između dva rata – nova tradicija (NZ Matrice Hrvatske, 1989. i drugo izdanje 1990.), Zagreb – grad moderne arhitekture – stoljeće zagrebačke arhitekture (Durieux, Zagreb 2003.) i Nastajanje u suncu – esej o makedonskoj arhitekturi (HMD, Zagreb.).

Sudjeluje na znanstvenim i stručnim skupovima, drži predavanja, recenzira znanstvene tekstove i stručne knjige, povremeno sudjeluje u TV emisijama i na radiju. Sudjelovao je na nekoliko skupnih arhitektonskih izložbi (izazov, 1971., Zagrebački salon, 1986., 1988.), te autorski priredio više kritičkih izložbi arhitekture u galeriji »Modulor« (Između moderne i avangarde, Novija sakralna arhitektura u Zagrebu, Nemoć devedesetih). Bio je član više stručnih odbora, komisija, ocjenjivačkih sudova, crkvenih odbora, a od 1999. do danas član je nadbiskupskog Povjerenstva za kulturna dobra, član je uredništva znanstvenog časopisa »Prostor«, povremeni član komisija za magisterije i doktorate na Odsjeku za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu.

Od 1970. do 1977. bio je član uredništva časopisa »Arhitektura«, samostalno uredivši nekoliko brojeva. Od 1977. do 1980. član je uredništva časopisa »Čovjek i prostor«, kojemu je 1981. i 1982. i ponovno od 1987. do 1990. glavni i odgovorni urednik. Od 1995. do 1999. dopredsjednik je Udruženja hrvatskih arhitekata i voditelj Nakladničke djelatnosti.

Arhitektonski i konzervatorski zahvati:

- Rekonstrukcija i sanacija drvene kapele iz 17. st. u Lijevim Štefankima (1981.)
- Uređenje unutrašnjosti romaničkih crkava sv. Kvirina u Krku (1985.) sv. Petra u Supetarskoj Dragi na Rabu (1988.)
- Preoblikovanje kapelice M. B. Lurdske (1985.)
- Uređenje stare samostanske crkve (1986.) i samostana trećoredaca (1997.) u portu na Krku
- Uređenje gotičkog svetišta u crkvi u Poljicama na Krku (1986.)
- Uređenje franjevačke crkve u Makarskoj (1989.)
- Uređenje stare crkve u Tučepima (1996.)
- Uređenje franjevačke crkve u Grudama (Hercegovina, 2003.)
- Rekonstrukcija baroknog »poklonca« (2000.)
- »Poklonec« u Gornjoj Stubici (2002.) i u Retkovcu u Zagrebu (2004.)
- Projektirao i izveo crkvu sv. Ane kao dogradnju barokne župne crkve sv. Mihaela na Gornjem Prekrižju kod Krašića (1967.)
- Projektirao i izveo crkvu i pastoralni centar sv. Pavla apostola u Retkovcu u Zagrebu (1990. – 1998.)
- Projektirao i izveo kapelu sv. Križa u Hižakovcu kraj Gornje Stubice (2004.)
- Pred izvođenjem je crkva i pastoralni centar sv. Benedikta u Mičevcu kraj Zagreba (projekt 2001.) i kapela M. B. Lurdske u Čulincu u Zagrebu (projekt 2002.)

Crkva sv. Ivana Nepomuka u Glini

Stara crkva sv. Ivana Nepomuka do temelja srušena u Domovinskom ratu 1991.-1995. godine

Iako Gлина ima svoju dugu povijest, župa je osnovana tek 1800. godine, a župna crkva sv. Ivana Nepomuka sagrađena je 1830. godine. Do tog vremena pripadala je župi Maja (Sračica). Kao župna crkva koristila se kapela iz 1769. godine koja je bila podignuta na čast sv. Ivanu Nepomuku, zaštitniku 1. banske pukovnije. Mjesto se sve više razvijalo i povećao se broj vjernika te se osjećala potreba za većom crkvom. Zbog raznih ne povoljnih okolnosti gradnja je započeta 1824. godine a dovršena 1830. Prema mišljenju dr. Đ. Cvitanović, gradio ju je majstor u kasnobarokno-klasicističkom stilu, Bartol Felbinger. Oko njezine izgradnje posebno se zauzeo tadašnji glinski župnik Antun Kršić. Njena dužina bila je 29 i

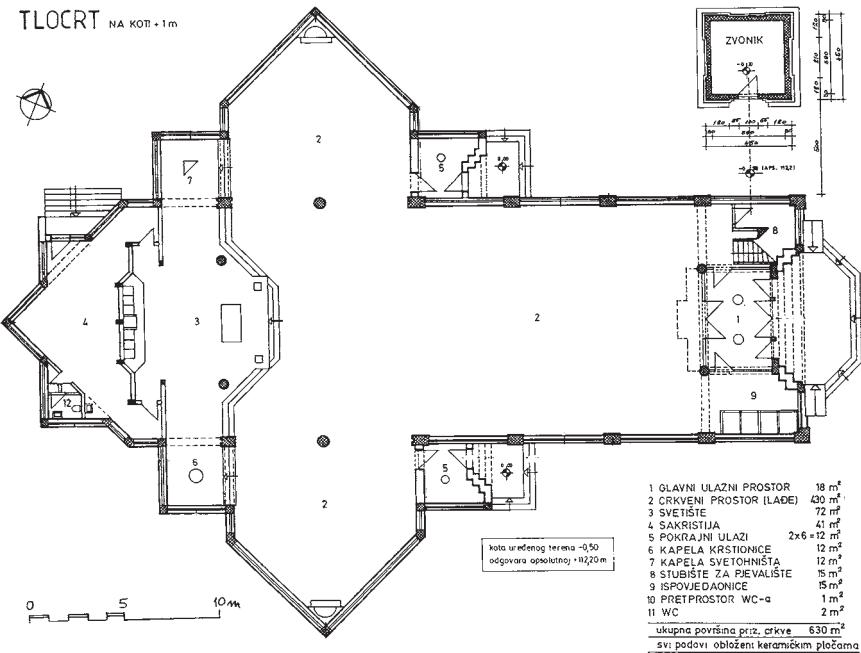
83

širina 13,60 metara. Nad ulazom u crkvu dizao se toranj a sa sjeverne strane je dozidana sakristija. Spomenuta kapela u parku tada je srušena. Iz kapele u crkvu prenesen je drveni kip sv. Ivana Nepomuka, izrađen 1769. godine. Umjetnički izgrađena crkva održavala je sklad s njenom unutrašnjosti a 1889. godine za glavni oltar dopremljen je barokni oltar sv. Ivana Nepomuka iz zagrebačke katedrale, izrađen 1720. godine. Crkva se poljepšavala i dalje, pa je uz osam umjetničkih djela 1940. godine nabavljen i umjetnički izrezbaren križni put.

To sve uništeno je za vrijeme Domovinskog rata 1991. – 1995. godine.

Kako su se u župi događala takva stradavanja vjernika tijekom cijele njene povijesti, izgradnja nove crkve u Glini bila je dar Zagrebačke nadbiskupije u Svetoj godini 2000. da bude vidiјiv spomen Velikog jubileja.

Nakon oslobođenja Gline a zbog relativno malog prostora na parceli stare crkve (ulazna vrata svega par metara od ceste),

Tlocrt crkve sv. Ivana Nepomuka

84

nadležne crkvene vlasti Nadbiskupije zagrebačke donijele su odluku o gradnji pastoralnog centra na novome mjestu, na suprotnoj strani parka ali u drugom redu, tj. na prostoru bivšeg sajmišta između parka i rijeke Gline. Nadbiskupija zagrebačka i župa Glina izradili su program novog Pastoralnog centra, kao projektni zadatak temeljem čega je početkom 1997. organiziran arhitektonski pozivni natječaj. Pozvano je 5 projektnih biroa na koji su se svi odazvali. Prvu nagradu i pravo na izradu projekata dobio je rad biroa »Planing« iz Zagreba – autor Zdravko Živković, dipl. inž. arh. Zadaća iz natječaja bila je izraditi idejni projekt crkve, župne kuće i popratnih sadržaja kao što su vjerouaučne dvorane, biblioteka, prostor za karitas kao i organizaciju parcele.

Natječajnim programom su određeni elementi bili zadani dok su u oblikovanju date potpune slobode. Budući je za sada izvedena samo crkva i budući je o njoj riječ to ćemo ovaj prikaz reducirati samo na crkvu. Zadata je tako bila širina glavne lađe (oko 12 m) njezina visina također oko 12 m tlocrtne veličine od oko 700 m, pri čemu je programirano pjevalište i njegova veličina, veličina sakristija, svetišta kapela svetohraništa i krstionice itd. Preporučeni su ili bazilikalni (trobrodni) ili križni tip crkve. Preporuka za zvonik je bila da on bude samostojeći.

Pročelje crkve sv. Ivana Nepomuka

Interijer crkve sv. Ivana Nepomuka

Iako je dana sloboda u oblikovanju dana je i jedna preporuka, tj. da po mogućnosti crkva svojim izgledom na neki način čuva uspomenu na porušene banovinske crkve (Viduševac, Maja...) Ta je preporuka bila presudna u pristupu ovoga rada. Ona je autoru bila ne samo prihvatljiva nego je i sam uvjerenja da tada, u to vrijeme, nove sakralne građevine treba graditi na tradicijskom tragu ove arhitektonskе vrste, što bi bilo i naše nepriznavanje onoga što nam je učinjeno a to je da smo na okupiranim prostorima ostali gotovo bez povjesnog sloja sakralne arhitekture.

Između preporučenih, bazilikalnog i križnog (tipa) tlocrta autor se odlučio na ovaj drugi – križni tlocrt. I križni i bazilikalni, su tradicijski tipovi sakralne arhitekture, međutim ovaj drugi je davao veće mogućnosti za namjere koje je autor imao. A namjere su bile graditi suvremenu sakralnu građevinu, poštujući važeće liturgijske propise i graditeljsku tehnologiju, uvažavajući pri tome simboličke elemente crkvenih građevina kroz povijest i to naravno u kraju u kojem se nova crkvena građevina gradi, što znači – lokalna tradicija.

Autor smatra da su najupečatljiviji sljedeći simbolički elementi sakralnih građevina kroz prošlost: portal, rozeta, pjevalište; trijumfalni luk, apsida, strop, prozori. Upravo su navedeni simbolički elementi aplicirani na novoj crkvi sv. Ivana Nepomuka u Glini. Ti su elementi interpretirani na suvremen način

što znači i to s jedne strane sukladno logici suvremenih materijala i graditeljske tehnologije s jedne strane a s druge prilagođeno likovnom senzibilitetu suvremenog čovjeka.

Tako se uz glavna ulazna vrata ali i uz dvoja bočna kaskadnim uvlačenjem na suvremen način ostvaruje portal sa svim konotacijama od simboličke do praktične. Naime na taj se način dobiva konkavna forma ulaza koja forma »poziva«, dok je praktična strana zaštita vrata i samog ulaza od atmosferilija.

U sredini glavnog pročelja je rozeta. Od prvih crkvenih kršćanskih građevina iz ranokršćanskog vremena rozeta je gotovo vezana za sakralnu arhitekturu. Nije ni čudo kada se zna da je njezin oblik, krug, najidealniji geometrijski oblik. Koji razlozi mogu biti da se ona izbací iz likovnog vokabulara suvremene crkvene arhitekture?

Trijumfalni luk se također »provlači« kroz čitavu povijest kršćanstva a korijeni su mu daleko pretkršćanski. Kako svetište u suvremenoj liturgiji ima drukčiju ulogu od one u prošlosti što se odražava na apsidu koja je u biti dokinuta nastojalo se na drugi način, simbolički, dati tu apsidu što je učinjeno postavom sakristije. Makar autor smatra da ovo nije najsretnije mjesto za apsidu (ne može se postići poželjan »hod« do svetišta), ovo se može smatrati određenim kompromisom.

Strop glavne crkvene lađe je također oblikovan da na suvremen način asocira temu stropa kroz povijest. Učinilo se to tako da

se strop od krajeva prema sredini stupnjevito podiže, pri čemu se plohe također stupnjevito kasetiraju. Postiže se učinkovitost asocijacije i svoda i tabulata kao tradicijskih tema sakralnih građevina. Admirano-betonske stropne grede koje presijecaju opisani strop odašilju poruku vremena u kojem je građevina nastala.

Pjevalište koje je programom traženo, ostvaruje se na tradicijski način. Poduprto je s dva stupa kao neodvojivog dijela likovnosti tradicijskog pjevališta, makar su se stupovi tehnički mogli izbjegći. I »ispupčenje« ograde pjevališta ovdje je primarno u likovnoj funkciji.

Uski visoki prozori, više »šlicevi«, slični su onima iz razdoblja gotike mada nisu tako mišljeni nego da budu u funkciji poticanja duhovnosti bogoslužnog prostora. Naime, fizička vertikala prozora može potpomoći poticaju duhovne vertikale, tj. sakralnosti bogoslužnog prostora.

I pod crkve je osmišljen. Odlučeno je da bude keramika, odnosno glina. Ima li primjerenijeg materijala za pod crkve u gradu kraj rijeke koji nosi ime upravo po ovome materijalu? Rijeka Glina naime ispire nekoliko gliništa visokokvalitetne ilovače (gline). Grafika poda (s nekoliko tonova i veličina keramičkih pločica) prilagođena je tlocrtnom obliku crkve. Računalo se i na koloristički efekt bogoslužnog prostora, tako da od zemljane boje poda ideamo preko blago žućkastih zidova do bijelog stropa – od materijalnog (dolje) prema duhovnom (gore).

U čitavoj ovoj realizaciji ponovljen je oblik kape zvonika (piramide) s porušene Felbingerove crkve. Bila je to autorova ideja kako bi se na najvišem mjestu na crkvi i u gradu ponovio stari oblik kao »genius loci«, a možda i kao i podsjećanje da u ovome gradu postoji crkva iz davnjeg vremena kojeg ovaj oblik kape zvonika asocira.

U fazi kada je crkva bila pod krovom, u suradnji autora i suradnika za unutarnje uređenje crkve, s Nadbiskupijskim odborom za sakralnu umjetnost zagrebačke nadbiskupije izvršene su neke promjene u odnosu na one date u natječaju. Tako su krsni zdenac i svetohranište »izmješteni« iz, za njih predviđenih kapela uz samo svetište, u bočne lađe, dok je prostor lijevo od glavnog ulaza predviđen za mjesto ispovjedaonica, zidom pregrađen i na taj način je dobivena prostorija za ispovijed.

Tehnički podaci:

Osnovna konstrukcija je admiranobetonska okvirna konstrukcija, s ispunom od blok opeke s izolacionim slojem. Krovište

---

je drveno (dvostruka stolica), a pokrov biber-crijep. Crkva je izvana i iznutra ožbukana.

Od liturgijskih elemenata izvedena je mensa i krsni zdenac, ali su i oni nezavršeni te klupe (koje su u potpunosti dovršene). Centralno raspelo je privremeno, projektirano je veće. Izvedene liturgijske elemente projektirao je likovni umjetnik prof. Ivan Antonović koji je osmislio i projektirao umjetničke dijelove interijera koji za sada nisu izvedeni.

Investitor: Nadbiskupija zagrebačka i Župa Glina

Projektant: Planing, Zagreb (Zdravko Živković)

Umjetnički rad: Ivan Antonović

Izvođač radova: Tvrta « Andrašek» iz Petrinje

Korisna površina: 630 m²

Dužina: 42,5 m²

Širina: (od vrha do vrha bočnih lađa) 33,5 m

Visina crkve: 12 m; S krovom: 16 m

Visina zvonika: (do jabuke) je 35 m; Sveukupno: 40 m

Početak gradnje: 2000.

Završetak gradnje: 2002.

Literatura:

Đ. Cvitanović, Sakralna arhitektura baroknog razdoblja I, Zagreb 198, str. 276.

M. Dukić, Glina i okolica, Glina, 1980.

Spomenica Župe sv. Ivana Nepomuka u Glini (prijevod).

Zdravko Živković

Rođen je 1948. god. u Radoniću (Drniš) gdje polazi osnovnu školu koju završava u Lozovcu. Pohađa zatim Građevinsku tehničku školu u Splitu – arhitektonski smjer. Na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu diplomirao je 1973. godine u paraleli prof. Božidara Rašice.

Kraće vrijeme radi u građevinskoj operativi a od 1974. god. u tadašnjem Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture (od 1995. godine pod nazivom Uprava za zaštitu kulturne baštine, Ministarstva kulture Republike Hrvatske), gdje radi i danas.

U profesionalnom radu najviše se bavi dokumentiranjem, istraživanjem i izučavanjem graditeljskog nasljeđa na čitavom području Hrvatske. Pohađa Postdiplomski studij graditeljskog nasljeđa u Splitu što ga organizira sveučilište u Splitu i Arhitektonski fakultet u Zagrebu (druga generacija polaznika).

Dokumentira više desetaka važnih nepokretnih kulturnih dobara kao što su crkve, dvorci, samostani, utvrde, itd. Kao posebnu temu može se istaći rad na dokumentiranju, istraživanju i izučavanju narodnog (tradicijanskog, predajnog) graditeljstva. Izradio je tehničke snimke i obradu stotine primjeraka narodnoga graditeljstva diljem Hrvatske što i objavljuje u više radova, članaka i tri brošure.

Radio je i na međunarodnim projektima kao što je sistemsко istraživanje tradicijskog graditeljstva Hrvata u Mađarskoj, hrvatski je član radne skupine u Radnoj zajednici Alpe-Jadran na projektu Povjesna središta koji su radovi objavljeni u istoimenoj knjizi.

Uz navedeno bavi se i publicističkim radom. Objavljuje preko 150 radova u novinama, časopisima i knjigama domaćim i inozemnim. Najviše s temama zaštite kulturne baštine ali i arhitektonске kritike. Osim toga napisao je 4 brošure, i to:

- tri sveske edicije HRVATSKO NARODNO GRADITELJSTVO: Istočna Hrvatska (Slavonija Baranja, Srijem); Južna Hrvatska (Dalmacija); Središnja Hrvatska (Posavina, Pokuplje, Moslavina, Banija, Lika, Gorski kotar) u izdanju Ministarstva kulture i prosvjete, Zavoda za zaštitu spomenika kulture – 1993. god. te manju monografiju
- Arhitekt Aleksandar Freudenreich u izdanju Društva konzervatora Hrvatske – 1993. god. povodom 100-te obljetnice rođenja.

Angažiran je na procjeni ratnih šteta na kulturnoj baštini oštećenoj i razorenoj na okupiranim hrvatskim područjima (1991.

– 1995.), a kao predstavnik tada Državne uprave za zaštitu spomenika kulture u radnoj je skupini koja je radila na knjizi Ranjena crkva u Hrvatskoj – 1996.

Angažiran je i na poslijeratnoj obnovi uglavnom sakralnih građevina. Tako npr. inicira, radi na projektu i nadzire gradnju rekonstrukcije u ratu (1992.) do temelja porušene crkve Rođenja Marijina u Gracu kod Drniša. Radi se o najzahtjevnijem postupku rekonstrukcije, a to je faksimil metodom anastiloze. Bilo je to moguće jer je netom prije, krajem 80-ih godina crkva temeljito tehnički i fotografски dokumentirana. Svaki prepoznati kamen bilo

je moguće vratiti na svoje mjesto. Osim što je ponovljen oblik vraćena je i materijalna supstanca (kamen) građevine.

Angažiran je zatim na obnovi teško oštećenih (spaljenih) crkava kao što je crkva sv. Doroteje u Logorištu kod Karlovca, sv. Mihovila u Lovincu, sv. Roka u Svetom Roku, Marije Magdalene u Ričicama.

Izradio je više studija i programa uređenja sklopova tradicijskoga graditeljstva od kojih su neki izvedeni kao što je manji etno park kod Ozlja, tradicijski sklop »Jurlinovih dvora« u selu Draga-Primošten Burni, mlinovi u Nacionalnom parku Paklenica, Kotlima (u Istri), Cerničkoj Šagovini kod Nove Gradiške itd.

Najznačajnije sakralne građevine:

- crkva sv. Ivana Nepomuka u Glini
- crkva sv. Blaža u Glinskom Novom Selu (na mjestu porušene crkve)
- bolnička kapela u Novoj Gradiški
- crkva sv. Jure u Kruševu kod Obrovca (na mjestu porušene crkve)
- crkva Majke mira u Kričkama kod Drniša (na mjestu porušene crkve)
- crkva sv. Ane u Kosovu kod Knina (na mjestu porušene crkve)
- crkva sv. Mihovila u Kijevu kod Knina (na mjestu porušene crkve)
- crkva sv. Kate u Vukšiću kod Benkovca (na mjestu porušene novije crkve)
- grobljanska crkvica s mrtvačnicom u Lišanima Ostrovičkim kod Benkovca
- crkva sv. Ane u Žaboriću kod Šibenika
- crkva sv. Ante u Primorskem Docu
- crkvica Glavosijeka sv. Ivana Krstitelja u Parčiću kod Drniša (na mjestu porušene novije crkvice)
- crkvica sv. Ante u Buliću kod Benkovca (na mjestu porušene crkvice)
- produženje, uređenje crkve i novi zvonik uz crkvu sv. Frane u Pakovu Selu kod Drniša
- redizajn zvonika i dijela okoliša crkve sv. Nikole Tavelića u Banjevcima kod Benkovca
- unutarnje uređenje crkve sv. Luce u sklopu benediktinskog samostana u Šibeniku
- unutarnje uređenje crkve sv. Ante (bivša džamija) u Drnišu

Iz Dijecezanskog muzeja u Zagrebu

Mirela Ramljak Purgar, Dora Kušan Špalj

INVENTARIZACIJA I ZAŠTITA ZBIRKE MISNOG RUHA IZ DIJECEZANSKOG MUZEJA ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE

Kataloška i fizička inventarizacija zbirke misnog ruha Dijecezanskog muzeja Zagrebačke nadbiskupije, te konzervatorski i restauratorski radovi na dvjema dalmatikama rezultat su pokušaja da se provede jedinstveni koncept zaštite za čitavu zbirku, započet 1996. godine u okviru programa Odjela za istraživanje i dokumentaciju Uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine pri Ministarstvu kulture. Tada je od strane crkve suradnju intenzivno podržao dr. Stjepan Kožul, dok je na čelu Odjela Zavoda bio gosp. Vladimir Ukrainiančik. Gradsku je upravu, od koje se tražila finansijska potpora za restauratorske zahvate, tada predstavljala gđa Snježana Pintarić. Kontinuitet suradnje s Upravom za zaštitu kulturne baštine nastavljen je i nakon 1997. god. a od strane Nadbiskupije podršku očuvanju zbirke misnog ruha nastavlja gospodin dr. Juraj Kolarić, ravnatelj Dijecezanskog muzeja i voditelj Odjela za kulturna dobra. Od neprocjenjive pomoći je i sestra Lina Plukavec, voditelj Riznice katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i tajnica za kulturna dobra. Pri Upravi za zaštitu kulturne baštine surađuje gđa Ranka Saračević Würth.

91

Radi se, s jedne strane, o revidiranju inventara, prikupljenog naporima Kamila Dočkala uglavnom 30-tih i 40-tih godina 20.st. iz župa na području Nadbiskupije, s druge strane počinje koncept zaštite misnog ruha, koji polazi od kritičnog stanja zbirke, s rezultatom u zaštitnim mjerama nužnim za njezino očuvanje u smislu odgovarajućeg pravilnog smještaja i osiguranja uvjeta za daljnje pravilno rukovanje liturgijskim predmetima od tekstila. Smisao je jedinstvenog koncepta zaštite misnog ruha zaštita svih tekstilnih

predmeta, bez obzira da li se radi o XVI. ili XX. st., iz kojeg su razdoblja prikupljeni predmeti, te bez obzira da li se radi o misnici ili pripatku.

Polazište je zaštite koncept inventarizacije misnog ruha, koji podjednako obuhvaća ispisivanje kataloga, ako i etiketiranje i slaganje misnog ruha u kutije od bezkiselinskog kartona, odnosno inventarne kartice s reprodukcijama pojedinačnih primjeraka i osnovnim podacima o vremenu nastanka, tehniци izrade, mjestu pohrane.

U tom smislu od velike je pomoći bila suradnja s Bavarskim zemaljskim zavodom za zaštitu spomenika, te stručne publikacije, koje taj Zavod objavljuje kao redoviti radni materijal koji se bavi specifičnim konzervatorskim problemom. Preuzimamo određenje spomenika kao povijesnog spomenika, kako ga određuje Bavarski zakon za zaštitu spomenika (D. Martin, W. Eberl, M. Petzet, Bayerisches Denkmalschutzgesetz, München, 1996.) Povijesnost bismo mogli objasniti na slijedeći način: «povijesno značenje» nosi «većina svjedočanstava prošlosti», postajući «pokazateljem nekoga događaja», «dokazom nekog stanja ili razvoja» ili «izrazom shvaćanja i namjera», i to tako što pomiče kriterije «vrijednosti» i «prošloga». Bavarski zakon za zaštitu spomenika počiva na načelu «modernog pojma spomenika», što proizlazi iz Venecijanske povelje, ne priznajući kategorizaciju, pomičući tako vremensku granicu «povijesnoga» prema suvremenosti. Na području tekstila od velike su pomoći bili tekstovi restauratorice Bavarskog zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika, gospođe Marie Therese Worch: Historische Textilien, Hinweise für Transport, Ausstellung und Aufbewahrung, München, 1995; Paramente I, Textilien für den sakralen Gebrauch, München 1996; Paramente II, Hinweise zur Aufbewahrung und Pflege, München, 1996, U: Arbeitsblätter des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege.

Određenje tekstilnog predmeta kao povijesnog spomenika, te njegovo istraživanje i očuvanje kao povijesnog sklopa, ovdje je dio još jednog konteksta: s jedne ga strane određuje zaštita «pokretnih spomenika», sustavno popisivanje i vrednovanje crkvenih inventara, muzejskih i drugih zbirki, dok ga s druge strane određuje čuvanje na način muzejske svrhovitosti, koja ga izlaže i pritom oprema estetikom «popravljanja», na štetu povijesnih tragova i spojeva koji određen tekstilni predmet čine autentičnim, jedinstvenim sklopom. Etika povijesnog sklopa polazi od pokušaja sjedinjenja zahtjeva estetskoga, zaštite i inventarizacije: s jedne je strane riječ o «oblikovnim zadatostima za paramenta», koja Katolička Crkva podrazumijeva za te predmete u funkciji

bogoslužja (oni su «znakovi i simboli nadnaravnoga svijeta» i kao takvi «moraju biti dolični i lijepi», iz čega proizlazi da se rijetko nalaze u izvornom stanju, s obzirom na to da se «tragovi korištenja» toleriraju samo ako su i sami štovani kao relikvije), s druge strane, prema istim načelima, uporaba bi morala biti prikrivena novim nadomjestkom. O postupcima inventarizacije ovisi u kojoj će mjeri biti rekonstruirana povijest svih intervencija na ruhu, a prema tome i zaštita. U tom je smislu inventariziranje istodobno u službi određenja vlasništva, ali i «pretpostavkom očuvanja umjetničkog crkvenog dobra». Prema tome, otkrivanje i pažljivo bilježenje svih tragova, spojeva i šavova znanstvenom je pretpostavkom identificiranja tih predmeta. Inventarna kartica sadrži najvažnije podatke: povijest predmeta, fotografiju, osnovne podatke o materijalu, tehnikama izrade, uzorku, boji i gustoći tkanja. O tome piše M.Th. Worch u Paramente I, *Textilien für den sakralen Gebrauch*.

Primjerena pohrana u prostorima palače Nadbiskupije napokon se dogodila tijekom 2003. godine. Neposredno je prethodio smještaj u Dječačkom sjemeništu u Voćarskoj ulici, a nakon neprimjerenog smještaja u potkovlju palače Nadbiskupije, kamo je zbirka premještena iz kaptolske kurije Ivana Znike, kamo dospijeva 1939. god. U potkovlju palače zbirka je osamdesetih godina, naporima kustosa Muzeja dr. Antuna Ivandije i tadašnjeg ekonoma Nadbiskupske palače, kanonika Milana Balenovića. Godine 1997. ruho se iz dva sanduka pohranjena u potkovlju premješta u bezkiselinske kartonske kutije, čisti od prašine, pokriva bezkiselinskim papirom i bilježi inventarnim etiketama, prišivenim za podstavu tekstilnih predmeta. Usپoredo se ispisuje katalog, s osnovnim podacima o tekstilnim predmetima. Prve dvije knjige kataloga ispisane su do kraja 1997. godine. Treća je dovršena 2004. godine. Popisivanjem i inventarizacijom prikupljeni su podaci o dvjestotinjak tekstilnih predmeta, složenih i smještenih u kutije. Preostaje popisivanje preostalih primjeraka misnog ruha i to uglavnom pripadaka, njihovo fotografiranje i slaganje. Istraživanje povjesnih sklopova pojedinačnih primjeraka misnog ruha u svrhu daljnog podvrgavanja konzervatorskim i restauratorskim radovima posao je koji slijedi. Funkcioniranje muzeja zamišljeno je kao kontinuitet istraživanja povjesnih sklopova kao dijelova autentičnih crkvenih inventara, u kojem kontekstu treba vidjeti podvrgavanje restauratorskim i konzervatorskim radovima, čega je primjer rad na paru dalmatika iz XVIII. st. Radove je kao primjer podvrgavanja primjerom istraživanju i tek potom konzervatorskim i restauratorskim radovima izvela restau-

ratorica Dora Kušan Špalj. Osnovu radova čini dokumentacija radova, temeljem kojih je moguće izvesti rekonstrukciju povijesnog sklopa određenog tekstilnog predmeta, a time i odlučiti o dalnjim radovima na primjerku. Rezultat su analize šavova i tekstilnih dijelova od kojih je predmet načinjen, a koje služe dalnjem orijentiranju u podvrgavanju prije svega konzervatorskim, a potom i restauratorskim radovima, kako bi rekonstrukcija bila što primjerena izvornome stanju, a u uvjetima što duljeg očuvanja. Koncept muzeja obuhvaćao bi radni prostor za restauratora: s jedne strane dokumentacija povjesno-umjetničkog i restauratorskog istraživanja, s druge strane kontinuirani rad na zaštitnim radovima, odredili bi koncept organiziranja prostora jednog budućeg muzeja, bez izdvajanja «najreprezentativnijih», s naglaskom na povjesne cjeline kojima inventari, pa tako i misno ruho pripada. Stoga bi se postavi dokumentacije i misnog ruha mijenjali, ali prije svega s naglaskom na zaštiti povjesne supstance. Treći dio muzejskog prostora bio bi namjenjen pohrani misnog ruha. Svakako bi se nastavilo pohranjivanje u bezkiselinske kartonske kutije, ako se ne bi pristupilo izradi drvenih polica, za koje je nacrt izradio arhitekt-konzervator Zvonimir Matica (†).

Jedan od važnijih koraka u nastojanju jedinstvenog očuvanja zbirke misnog ruha jest i pokušaj upisa u Registar zaštićenih spomenika: naime, u postupku je upis u Registar kulturnih dobara Hrvatske-Listu zaštićenih kulturnih dobra; time je zbirka zaštićena kao jedinstvena cjelina, kojoj nije moguće odvajati njezine dijelove, odnosno «vraćati» u matične biskupije. Naravno, u svrhu što dugotrajnijeg očuvanja povjesne supstance-misnog ruha.

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA PARU DALMATIKA IZ XVIII ST.

Konzervatorsko-restauratorskim radovima nastoji se produžiti vijek i usporiti propadanje predmeta, ali istovremeno takvi radovi, više ili manje, narušavaju originalnost predmeta te se tako vrlo često gube mnogi elementi koji bi budućim generacijama mogli govoriti o "životu" i nastanku predmeta. Kad se radi o predmetima od tekstila, o njihovoј povijesti svjedoče i svi šavovi, konci, nabori pa čak i mrlje i nečistoće koje su se tijekom vremena taložile. Svi su ovi elementi sastavni dio originalnosti i vrijednosti predmeta i o tome treba voditi računa pri odabiru metode i načina na koji će se provesti konzervatorsko-restauratorski radovi. Kada zbog stanja predmeta nije moguće sačuvati pojedine ele-

Dalmatika 67a - prije konzervatorsko-restauratorskih radova

skih radova jer jedino se u vodi niti šire tj. nabubre i tako otpuštaju strane čestice, a time se tkanini vraća prirodna elastičnost i sjaj. Na predmetima koji se sastoje od samo jedne vrste tkanine najčešće je moguće izvesti konzervatorsko-restauratorske radeve bez da se znatnije naruši originalnost tj. moguće je izvesti postupak pranja i rastezanja bez otvaranja šavova. No posebni problem predstavljaju predmeti koji se sastoje od više različitih tkanina, kao što je bio slučaj i sa sa parom dalmatika 67 i 67a, vlasništvo Dijecezanskog muzeja Zagrebačke nadbiskupije. Ove su dalmatike izrađene od tri sloja tkanina (vanjska tkanina, podstava i međupodstava) od kojih svaka drugačije reagira kod pranja i sušenja, a što znači da je potrebno otvoranje šavova kako bi se svaki sloj mogao zasebno tretirati.

Dalmatika 67a - nakon konzervatorsko-restauratorskih radova

mente, trebalo bi trag o njihovom postojanju sačuvati u obliku dokumentacije nastale kao rezultat detaljnijih istraživanja.

Stare tkanine najčešće su izuzetno krhke i bez sjaja jer su njihove niti zapunjene česticama prašine i nečistoćama koje ometaju normalno "disanje" tkanine. Kod svake promjene relativne vlage, na koju niti reagiraju stezanjem i rastezanjem, dolazi do njihovog oštećenja. Zbog toga je pranje najvažniji postupak tijekom konzervatorsko-restaurator-

Prije donošenja odluke o načinu na koji će se provesti konzervatorsko-restauratorski radovi na dalmatikama 67 i 67a, provedena su detaljna predistraživanja s ciljem da se što detaljnije analizira i dokumentira zatečeno stanje. Predistraživanja su obuhvatila detaljnu fotografsku i tehničku dokumentaciju svih oštećenja, mrlja i šavova, te mikroskopsku analizu svih vrsta tkanina kao i analizu boja (tj. načina na koji pojedine boje reagiraju na vodu).

Nakon detaljnih predistraživanja koja su pokazala da su dalmatike izvedene na isti način, sa istim koncima i bodovima, odlučeno je da se provedu dva različita pristupa u tretiranju tkanina, a koji se ne moraju međusobno isključivati već se mogu paralelno primjenjivati ovisno o situaciji tj. o stanju predmeta. Prilikom donošenja te odluke, a sa namjerom da se maksimalno sačuva tkanina, ali i originalnost predmeta, uzeta je u obzir buduća namjena predmeta kao i način i uvjeti u kojima će se predmeti dugoročno čuvati.

Budući da je dalmatika 67 bila u relativno dobrom stanju odlučeno je da se provedu samo oni postupci koji neće narušiti originalnost predmeta. To uključuje prvenstveno površinsko čišćenje i ravnanje pomoću pare te zatvaranje otvora-oštećenja (šivanjem). Budući da tkanina nije oprana izuzetno je važno da se dalje čuva u kontroliranim uvjetima (stalna temperatura, relativna vлага (55%), bez promjena, bez pristupa prašine i danjeg svijetla), a što se s obzirom na sređivanje cijele zbirke moglo dugoročno prepostaviti.

Na dalmatici 67a, koja je bila u znatno lošijem stanju, s oštećenjima od glodavaca i nečistoćama (izmet glodavaca između pojedinih slojeva tkanina) odlučeno je da se provedu kompletni konzervatorsko-restauratorski radovi¹, ali da se detaljnim predistraživanjima i dokumentacijom tijekom radova zabilježe svi oni elementi koji će se izgubiti. Nakon površinskog čišćenja otvoreni su šavovi i zasebno su tretirani pojedini slojevi (pranje demineraliziranim vodom i neutralnim sredstvom za pranje, rastezanje u mokrom stanju, zatvaranje oštećenja podlaganjem nove pamučne tkanine i prišivanje svilenim nitima, ponovno spajanje prema izvorno zatečenoj vrsti šava).

Tijekom radova posebna pažnja posvećena je analizi šavova, koja je izvedena u dvije faze (u fazi predistraživanja i tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova). U fazi predistraživanja detaljno su analizirane sve vrste šavova, koje su bile vidljive bez paranja (način uboda, veličina boda, vrsta i debljina konaca), a osim macro snimaka za svaki je šav izrađen shematski crtež (tlocrt, uzdužni i poprečni presjeci) i detaljan opis. Analizom je utvrđeno 11 različitih šavova, te se pokazalo da su obje dalmatike izrađene na isti način, sastavljene istim šavovima, koji su izvedeni istim koncima, a moguće je prepostaviti po načinu i veličini pojedinih bodova da ih je izradila i ista osoba. Također je kao

¹ Upotrebljene metode prema: Mechtild Flury-Lemberg: Textile Conservation and Research, Schriften der Abegg-Stiftung, Riggisberg, 1988.

rezultat ove analize bilo moguće pretpostaviti redoslijed prišivanja pojedinih dijelova. Druga faza analize šavova provedena je tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova na dalmatici 67a tj. prilikom rastavljanja pojedinih slojeva tkanina, kada su uočeni i neki novi šavovi.

Na primjerima ovih dalmatika željelo se pokazati da nije uvijek potrebno narušavati originalnost predmeta i pod svaku cijenu provoditi kompletne konzervatorsko-restauratorske radeve. Ukoliko postoje garancije za čuvanje u kontroliranim uvjetima treba više misliti i na povjesnost predmeta. Svakako da u većini slučajeva treba provesti radove koji uključuju otvaranje šavova, ali tada se treba što detaljnije dokumentirati sve elemente koji se nepovratno uklanjaju. U nekim slučajevima pojedine mrlje ili nabori govore više o životu samog predmeta nego neki drugi podaci.

Nadbiskupija zagrebačka

Ured za kulturna dobra

Crkvena kulturna dobra

analecta

1

2003.

CRKVA: KULTURNA DOBRA I UMJETNOST

Iz sadržaja:

- » Koncilski i papinski dokumenti
- » Liturgijske knjige
- » Crkveno-pravne odredbe
- » Međunarodne konvencije i dokumenti

GK

Narudžbe: Glas Koncila, Kaptol 8, Zagreb
Tel.: 01/4874-326; faks 4874-328
e-mail: web-izlog@glas-koncila.hr
www.glas-koncila.hr

Događanja:

S. Lina Plukavec

KRONOLOGIJA UREDA ZA KULTURNA DOBRA 2003.-2004.

Premda bismo ova događanja nastavili kronološki s početkom 2003. godine, ipak ćemo ovaj puta napraviti iznimku i započeti s nadnevkom od 30. svibnja 2003. godine, budući da je tada iz tiska izšao prvi broj časopisa CRKVENA KULTURNA DOBRA.

Proslov ovom časopisu pod naslovom *Novi prostor susreta crkvenoga života*, napisao je zagrebački nadbiskup, mons. Josip Bozanić, čije je uvrštenje u kardinalski zbor Svete Rimske Crkve najavio papa Ivan Pavao II. u nedjelju, 28. rujna 2003. godine. Ova vijest je budućeg Kardinala zatekla na pastoralnom posjetu župi Navještenja BDM u Velikoj Gorici. Uz njega je uz domaće svećenike i vjernike bio tada i zadarski nadbiskup mons. Ivan Prenda, potpredsjednik Hrvatske biskupske konferencije.

Za te događaje je organizirano hodočašće za svećani konzistorij, održan 21. listopada 2003. godine te na sv. misi u bazilici sv. Petra kao i na audijenciji u dvorani pape Pavla VI., gdje je prisustvovao velik broj biskupa, svećenika i vjernika. Hodočasnici su taj događaj povezali s beatifikacijom Majke Terezije iz Calcutte u Rimu, 19. listopada 2003. godine, koja je posebno vezana za ove prostore, jer su je u njezinom duhovnom putu odgajali hrvatski Isusovci.

Domovinska proslava imenovanja kardinala mons. Josipa Bozanića održana je svečanim euharistijskim slavljem u zagrebačkoj katedrali, 25. listopada 2003. godine uz nazočnost svih biskupa i nadbiskupa te oko 600 svećenika, zajedno s predstavljanjem novog apostolskog nuncija Francisca Javiera Lozana kao i posve ispunjenom katedralom vjernika.

Mons. Francisco-Javier Lozano, rođen je 28. studenog 1943. u Villa-verde de Iscar u Španjolskoj. Za svećenika je zaređen 19. ožujka 1968. Postigao je doktorat iz moralne teologije i filozofije. Službovao je u papinskim predstavništvima u Nigeriji, Južnoj Africi, Jugoslaviji, Gvatemale i Vatikanskom Državnom tajništvu od 2001. godine. Bio je apostolski nuncij u Tanzaniji od 1994. u DR Kongu od 1999. Osim španjolskog govorи portugalski, talijanski, engleski, francuski, njemački, bugarski i ruski.

Uoči te proslave, 24. listopada 2003. u 18 sati održana je u zagrebačkoj katedrali svečana akademija u organizaciji Odbora za proslavu, na čelu s mons. Vladom Košićem. Svećani preludij na orguljama, »Entrata«, na temu pjesme Vrbniče nad morem, prema m°. M. Martinjaku, izvela je katedralna orguljašica prof. Hvalimira Bledsnajder. Pozdravnu riječ je novom kardinalu uputio u

ime svih nazočnih, mons. Košić, pomoći biskup zagrebački. Djevojački zbor Instituta za crkvenu glazbu (*Vox Cordis*) pod ravnateljem s. Vlaste Tkalec, izveo je gregorijanski napjev »*In Medio Ecclesiae*«. *Kako je dobro*, prema Psalmu 133, izveo je *Collegium pro musica sacra*, pod ravnateljem Josipa Šege.

Kardinalovo geslo, *Da život imaju*, uglažbio je A. Klobučar, a izveli su ga *Zbor zagrebačkih bogoslova* i *Zbor Instituta za crkvenu glazbu* uz orguljsku pratnju H. Bledšnjajder, pod ravnateljem M. Martinjaka. *U našem domu* otpjevala su Caritasova djeca iz Brezovice koja su i čestitala novom Kardinalu u ime svih nazočnih. Usljedila je čestitka *Mnogaja ljeta* u izvođenju *Katedralnog mješovitog zbora i Zbora zagrebačkih bogoslova* uz orguljsku pratnju H. Bledšnjajder pod ravnateljem M. Martinjaka. Unutar tih točaka prikazivani su inserti iz filma »*Zagrebački nadbiskupi*« režisera Ninoslava Lavčevića, na tekst dr. J. Kolarića. Program su vodili Melita i Hrvoje Hrengek.

Glazbeni program se nastavio djelom *Elevazione za guadače* od D. Zipollija što su izveli *Zagrebački solisti*. *Oče naš* od J. Kaplana izveo je *Katedralni mješoviti zbor*, pod ravnateljem V. Babuša. *Laudeamus Te* od A. Vivaldija izvele su Danijela Tomašić (sopran) i Loredana Milovanović (mezzosoprano) uz orguljsku pratnju H. Bledšnjajder. Klapa *Nostalgija* izvela je skladbu Š. Marovića na riječi M. Marulića, a *Kapari* iz Vrbnika dopratili su svoga sugrađanina pjesmom *Pojubica*.

Zlatko Crnković krasnoslovio je pjesme: *Fidelissima*, I. Tolja, *Spaljeno srce*, D. Štambuka i *Az Rab Božji*, A. Šunjića.

Za tu zgodu bilo je primanje u svečanoj dvorani u Nadbiskupskom

dvoru gdje su djelatnici *Hrvatskog restauratorskog zavoda* pod vodstvom ravnatelja prof. Ferdinanda Medera i prof. Marija Brauna namjestili i uljepšali portrete zagrebačkih biskupa, koji su bili inače skiniuti radi obnove samih portreta kao i obnove dvorane. U vrlo kratkom vremenu, nakon što su portreti identificirani u novoj čuvaonici DM, gdje su bili dopremljeni u opremljeni prostor u kojem radu su aktivno sudjelovali prof. Mario Fučić, prof. Denis Vokić i prof. Darko Ivić, zajedno s pomoćnicom ministra prof. Biankom Perčinić-Kavur, prof. Brankom Pintarić i prof. Vesnom Švarc iz *Uprave za zaštitu spomenika kulture Ministarstva kulture*. Prof. Zlatko Bielen je sa svojom vrijednom ekipom namještao portrete u samoj svečanoj dvorani.

Dr. Juraj Kolarić govorio je na HR o hrvatskim kardinalima. Dao je povijesni pregled kardinalske službe te prikazao kardinale Zagrebačke nadbiskupije.

Crkva u Hrvata još je pod duhovskim ozračjem Trećeg pohoda pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj, i Stotog, jubilarnog apostolskog putovanja, kad je nakon beatifikacije s. Marije od Propetog Isusa Petković, u Dubrovniku, 6. lipnja 2003., zatim pastoralnim pohodom Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, u čiji sklop se ugradio i završetak tamošnje Biskupijske sinode kao i završetak Metropolitanke proslave 150. obljetnice uzdignuća Zagrebačke biskupije u nadbiskupiju-metropoliju.

Duhovi, 8. lipnja 2003. godine, bili su ne samo znakoviti nego i povijesni, kad je papa Ivan Pavao II. slavio sv. Misu na Duhove u središtu Rijeke, poput pape Ivana VIII., koji je u Rimu na Spasovo, 879. godine, blagoslovio cijeli Hrvatski narod.

Papa je ponovio svoje misli i nakon povratka iz Hrvatske na Gene-

ralnoj audijenciji u Vatikanu, u srijedu, 11. lipnja: »Hrvatska će uvijek imati povlašteno mjesto u mojoj ljubavi i u mojoj molitvi«. Zagrebačka nadbiskupija se zahvalno sjetila svih tih dokaza uzajamne vjernosti te je na svetkovinu sv. Petra i Pavla, 29. lipnja 2003., Euharistijskim slavljem izrazi-

la zahvalnost za sve što je papa Ivan Pavao II. učinio za Hrvatsku.

Duhovi su svoj povjetarac prenijeli i u Banjalučku biskupiju, gdje su uz Papin posjet katolici otkrivali veličinu novog hrvatskog blaženika, laika i intelektualca, bl. Ivana Merza, 22. lipnja 2003. godine.

OSVRT NA 1. BROJ GODIŠNJAKA CRKVENA KULTURNA DOBRA (CKD)

U Prosloru godišnjaka CKD kardinal J. Bozanić sažeо je misli Pastoralne konstitucije Drugog vatikanskog sabora *Gaudium et spes* s radosnim otvaranjem prvih stranica novog godišnjaka *CRKVENA KULTURNA DOBRA (CKD)* koji sadrži najvažnije smjernice tih dokumenta. U prvom dijelu godišnjaka CKD navedena je VIII. glava iz *Konstitucije o svetoj liturgiji*, »*Sacrosanctum concilium*«, od 4. prosinca 1963. koja govori o *Sakralnoj umjetnosti i bogoslovnim predmetima*. Za umjetnost je važna II. glava *Pastoralne konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu*, *Gaudium et spes*, od 7. prosinca 1965. O promicanju kulturnog napretka.

Drugi dio godišnjaka CKD donosi opća načela iz bogoslužnih knjiga s obzirom na umjetnička djela koja su inače i nastala za potrebe liturgije. Iz *Rimskog misala*, od 26. ožujka 1960. godine, navedena je V. glava koja govori o *Rasporedu i ureisu crkvenog prostora za slavljenje Euharistije*. U *Biskupskom ceremonijaru*, od 14. rujna 1984. godine, sažete su glavne smjernice o *Povjeti crkve*, iz IX. poglavlja.

U trećem djelu CKD nalaze se crkveno-pravne odredbe prema *Zakoniku kanonskog prava*, od 25. siječnja 1983. godine, posebice kanoni: 1186-1190; 1205-1243.

Četvrti dio CKD donosi papinske dokumente. *Papinsko povjerenstvo za očuvanje umjetničke baštine* objelodanilo je 28. lipnja 1988. Apostolsku konstituciju *Pastor Bonus*, i iz nje su važni čl. 99-104.

Isto Povjerenstvo je poslalo upravo tada novoustrojenom *Povjerenstvu za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije Okružnicu*, od 8. prosinca 1999. godine: *Potreba i hitnost inventarizacije i katalogizacije crkvenih kulturnih dobara* koja je tako u hrvatskom prijevodu dostupna i hrvatskim kulturnim djelatnicima. Odmah nakon objavljivanja *Pisma pape Ivana Pavla II. umjetnicima*, od 4. travnja 1999. godine (Uskrs 1999.), Glas Koncila je preveo i objavio to *Pismo* koje je u godišnjaku CKD u cijelosti doneseno.

Međunarodni dokumenti o kulturnim dobrima nalaze se u V. dijelu ovog časopisa. UNESCO daje *Međunarodne i Europske konvencije i preporuke iz područja zaštite kulturne i prirodne baštine* prema iskustvima od 1954. dalje. *Međunarodne nevladine organizacije* navode pojedine statute od 1963. i dalje. *Vijeće Europe* obuhvaća dokumente, preporuke i rezolucije, počevši od 1970. godine naovamo, a *Europska zajednica* od 1974. godine.

VI. dio godišnjaka CKD obuhvaća *Ugovore između Svetе Stolice i RH*, od 19. prosinca 1996. godine, u vrijeme apostolskog nuncija mons. Giulija Einaudija.

Isti *Ugovori* precizirali su *Suradnju na području odgoja i kulture 2001.* godine.

U VII. poglavlju godišnjaka CKD obuhvaćeni su dokumenti Republike Hrvatske i to:

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara od 18. lipnja 1999. godine; Stručna uputa o vođenju evidencije i dokumentacije spomenika kulture Regionalnog i Općinskog zavoda te Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture koji ovu dokumentaciju vode već od 1. siječnja 1968. godine.

VIII. i završni dio časopisa donosi *Kronologiju Ureda za kulturna dobra* s događanjima kako se to odvijalo kroz sam Ured i kako ih je

zabilježila tajnica u Uredu za kulturna dobra, s. Lina Plukavec.

Događanja su obuhvatila sjednice Povjerenstva za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije, simpozije i znanstvene skupove, izložbe Riznice zagrebačke katedrale i Dijecezanskog muzeja u Hrvatskoj i inozemstvu te posebne kulturne i znanstvene aktivnosti.

Na kraju su donesene adrese ustanove koje se brinu o zaštiti i obnovi crkvenih kulturnih dobara u Hrvatskoj, a koje su se već u vrijeme tiskanja prvog broja časopisa CKD već izmjenile.

Napominjemo da se (7. travnja 2003.) Ured za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije s trećeg kata preselio na prvi kat istog krila Nadbiskupskog Duhovnog Stola, soba br. 14. Telefoni: 48 94 846; 49 20 308; Faks: 46 67 338; 49 20 308.

STO PEDESETA OBLJETNICA ZAGREBAČKE METROPOLIJE

STO PEDESETA OBLJETNICA ZAGREBAČKE METROPOLIJE

Krajem 2002. godine, kad je bio zaokružen slijed događanja za prvi broj godišnjaka CKD, obilježen je događanjima koji su se nastavili tijekom cijele iduće godine. Tako se 2003. godine nalazimo u *GODINI ZAGREBAČKE METROPOLIJE*, koju je proglašio zagrebački nadbiskup mons. Josip Bozanić, na svetkovinu Duhova, 19. svibnja 2002. riječima: *Prije 150 godina, nakon dugotrajnih nastojanja, Crkva na sjeveru Hrvatske dobila je svoju vlastitu crkvenu pokrajnu. Zauzimanjem zagrebačkog biskupa Jurja Haulika, bana Josipa Jelačića i Hrvatskog sabora, papa Pio IX., dana 11. prosinca*

1852. godine uzdigao je Zagrebačku biskupiju na nadbiskupiju, izdvojivši je iz Bačko-kaločke metropolije u Mađarskoj i utemeljio Hrvatsko-Slavonsku crkvenu pokrajinu, odnosno Zagrebačku metropoliju. Zahvalni Bogu za dar 150-godišnjeg postojanja Zagrebačke metropolije u zajedništvu s biskupima naše crkvene pokrajine, proglašavam danas (19. svibnja 2002.) Godinu Zagrebačke metropolije u trajanju od današnje svetkovine Duhova do iste svetkovine Duhova iduće godine (8. lipnja 2003.).

Duboku otajstvenu stvarnost toga zajedništva vjere u Duhu Svetome očitovat ćemo u svim sufraganskim biskupijama kroz posebna euharisi-

tijeka slavlja na kojima će sudjelovati svi biskupi metropolije, i to: Za Požešku biskupiju u Požegi, 28. rujna 2002.; Za Varaždinsku biskupiju u Varaždinu, 29. rujna 2002.; Za Đakovačku i Srijemsку biskupiju u Vukovaru i u Srijemskoj Mitrovici, 26. listopada 2002. Za Križevačku eparhiju, u Zagrebu, 11. svibnja 2003. te za Zagrebačku nadbiskupiju, 31. svibnja 2003. godine, na blagdan Majke Božje od Kamenitih vrata, u Zagrebu.«

Požeška i Varaždinska biskupija upriličile su i svoju 5. obljetnicu osnivanja. Mr. D. Bobovec je također razradio temu »*Sto pedeset godina Zagrebačke metropolije -okolnosti osnutka i značenje*« u ožujku 2003. godine na tribini u Kapucinskom samostanu u Varaždinu.

Križevačka eparhija je svečano proslavila taj događaj na svoj blagdan zaštitnika sv. Ćirila i Metoda, 11. svibnja 2003. godine, upoznajući svoje vjernike s povjesnim prilikama kao i zaslužnim ljudima i biskupima ovog raspjevanog grkistočnog obreda u sastavu Zagrebačke metropolije.

Zagrebačkoj metropoliji bila je 1852. godine podređena i Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija, čiji je nasljednik, mons. Mile Bogović, biskup novoustrojene Gospičko-Senjske biskupije iznio svoju radost u kratkom povjesnom pregledu na

prigodnom Simpoziju u Mariji Bistrici, 10. – 11. prosinca 2003. godine.

Đakovačka i srijemska biskupija je za svoju proslavu upriličila i prigodnu izložbu s popratnim katalogom u prostorima Spomen-muzeja biskupa Josipa Jurja Strossmayera u Đakovu, od 26. do 1. prosinca 2002. godine s ciljem da se i kroz umjetnost ukaže na značaj ove obljetnice. Ova izložba ponazočila je putem portreta značajnih papa, nadbiskupa, biskupa i političara koji su znali osjećati bilo svog naroda i vjernika u svim životnim situacijama. Oni također naglašavaju kako je povijest Hrvatskog naroda neodvojiva od povijesti Katoličke Crkve u Hrvata još od pokrštavanja prije četrnaest stoljeća, kada je Hrvatski narod izabrao zapadno-europsku kršćansku uljudbu. Na blagdan sv. Demetrija, 26. listopada 2002. godine okupila se Đakovačka i Srijemska biskupija na svom trećem biskupijskom spomen-hodočašću u Vukovaru, simbolu stradanja Crkve i naroda. Tu se odrazilo zajedništvo u sjećanju na tragediju iz novije povijesti kao i na velikodušno sebedarje hrvatskog naroda u zajedničkom hodu u budućnost. Proslava 1700. obljetnice mučeništva sv. Demetrija, sv. Anastazije u Srijemskoj Mitrovici kao i Euzebija i Poliona u Vinkovcima, proročki je povezala mučenike iz kontinentalne i priobalne Hrvatske na završetku Godine Zagrebačke metropolije. Papa Ivan Pavao II. dovršio je simbolički ovu proslavu kada je na Duhove, 8. lipnja 2003. godine, poput pape Ivana VIII. slavio duhovsku sv. Misu u Rijeci, blagoslovljajući cijeli hrvatski narod, uključujući u 1700. godišnji spomen mučenika južne i sjeverne Hrvatske u jubilarno, stoto svoje apostolsko hodočašće.

Zagrebačka nadbiskupija je organizirala prigodnu izložbu u Galeriji Klovicjevi dvori, od 11. do 22. prosinca 2002. godine s popratnim katalogom izložbe iz fundusa Riznice zagrebačke katedrale, Dijecezanskog muzeja te Nadbiskupskog i Kaptolskog arhiva.

Izražavamo zahvalnost za posudbe predmeta iz Zbirke Grkokatoličkog sjemeništa u Zagrebu kao i iz Spomen-muzeja J. J. Strossmayera u Đakovu. U organizaciji postavljanja izložbe sudjelovali su autorica izložbe, prof. Lada Bošnjak sa suradnicima iz Galerije Klovicjevi dvori kao i mr. Marijan Kušenić i s. Lina Plukavec sa suradnicima na čelu s predsjednikom Metropolijanske proslave, mons. Josipom Mrzljakom.

Tom prigodom je naglašeno da je čin pape Pija IX. sadržan i ostvaren u dokumentu *UBI PRIMUM PLACUIT DEO* (Svidjelo se Bogu), od 11. prosinca 1852. godine, od najvećeg značenja na putu do osamostaljenja Hrvatske države.

Tom je prigodom preneseno po prsje prvog zagrebačkog nadbiskupa i kardinala Jurja Haulika s njegovim posmrtnim ostacima, iz neuglednog mjesta s dna južne lađe, u apsidu sjeverne lađe, uz oltar sv. Ladislava. Hrvatska pošta se uključila u proslavu toga događaja izdavanjem prigodne poštanske marke, čiji je autor zagrebački slikar i grafičar Hrvoje Šercar.

Svečanu Večernju u zagrebačkoj prvostolnici slavili su svi biskupi Zagrebačke metropolije u ozračju iščekivanja svjetla u adventskom vremenu, u srijedu, druge nedjelje došašća. Dvosatni obred svjetla, (lucenarij), imao je svrhu zahvaliti Bogu za svu pomoć u sto pedesetogodišnjoj povijesti Zagrebačke metropolije kao i isprositi daljnju

pomoć od Boga za crkveno vodstvo i kršćanski puk.

Večernja Služba svjetla, lucenarij, započela je procesijom do adventskog panja postavljenog s dvije upaljene adventske svijeće na ulazu u prvostolnicu, a završila zaključnom riječi apostolskog nuncija mons. Giulija Einaudi. Služba svjetla sastojala se od brojnih molitava, zatim od antifona, crkvenih himana, psalama, poslanicâ sv. Pavla, napjeva, prošnji, zbornog pjevanja od tri crkvena pjevačka zbara: Katedralnog muškog zbara (Koralista), Katedralnog mješovitog zbara i Zbara Instituta za crkvenu glazbu »Albe Vidaković« KBF-a. U propovijedi se zagrebački nadbiskup Josip Bozanić osvrnuo na bogatu povijest Zagrebačke metropolije. Bogatstvo povijesti svjedočio je i zlatovez iz 18. stoljeća na obnovljenom plăstu iz katedralne riznice.

Dr. Ivan Šaško, m°. Miroslav Martinjak, Nedjeljko Pintarić i Ante Crnčević priredili su i liturgijski priručnik koji je bio podijeljen prisutnim vjernicima kako bi mogli što aktivnije sudjelovati u svečanosti.

Nadbiskupsko dječačko sjemenište na Šalati uključilo se u proslavu jubileja, na svetkovinu Bezgrešnog Začeća BDM, 8. prosinca 2002., izvornim spjevom, sastavljenim za tu zgodu od povjesničara E. Peričića: *TRI PUTA ZLATNI JUBILEJ*.

U zahvalu za Drugi Papin dolazak u Hrvatsku, Sveta Stolica prihvatala je ponudu HBK da se na Trg sv. Petra u Vatikanu za Božić postavi bor. Božićni bor iz okolice Delnice, visok 28 m, star 70 godina bio je dopremljen uz nazočnost hrvatskih hodočasnika predvođenih riječkim nadbiskupom mons. I. Devčićem, koji su bili primljeni i u audijenciju, 18. prosinca 2002. u dvorani Pavla VI., koja je bila sva u znaku hrvatskih običaja i kulture.

Završno slavlje na razini Zagrebačke nadbiskupije održano je, 31. svibnja 2003. godine, na svetkovinu Majke Božje od Kamenitih vrata.

U slavlje je bila uključena i Druga sinoda Zagrebačke nadbiskupije i priprava za Srednjokatolički dan, a sve u ozračju Trećeg dolaska pape Ivana Pavla II. u Hrvatsku, za njegovo Stoto hodočašće izvan Italije. Euharistijsko slavlje u zagrebačkoj pravoslavničkoj prevodio je zagrebački nadbiskup i metropolita J. Bozanić a nastavilo se je postajnom liturgijom na Katedralnom trgu, pred kipom Majke Božje s četiri anđela stražara. Tamo je bilo pripravljeno postolje za sliku Majke Božje od Kamenitih vrata sa svijećama. Formirajući procesiju, biskupi Zagrebačke metropolijske, mons. Marin Srakić, biskup Đakovački i Srijemski, mons. Slavomir Miklovš, vladika križevački, mons. Antun Škvorčević, biskup Požeški i mons. Marko Culej, biskup Varaždinski, izmolili su četiri dijela Molitve za Sinodu, a poslije izmoljenog dijela vjernici su odgovarali: *Hodimo u novosti života*, što je geslo Druge zagrebačke sinode. Molitvu je zaključio nadbiskup i metropolit mons. Josip Bozanić, nakon čega se procesija, praćena marijanskim pjesmama, uputila prema Gornjem Gradu preko Trga bana Jelačića, Radicevom do Trga sv. Marka. Tu je bila druga postaja.

Zagrebačka gradonačelnica, Vlasta Pavić, donijela je pred sliku Majke Božje cvijeće. Himnu Majci Božjoj otpjevao je zbor »*Cantores s. Marci*«. Molbenice je zaključio apostolski nuncij u Hrvatskoj, mons. Giulio Einaudi, Papinom molitvom Majci Božjoj od Kamenitih vrata. Uz pjesme i molitve vraćena je Marijina slika na njezino stalno mjesto. Vjernici su se služili liturgijskim vodičem, koji su pripremili dr. I. Šaško,

m°. M. Martinjak, N. Pintarić i A. Crnčević.

Biskupi Zagrebačke metropolijske ovjekovječili su ovaj spomen zajedničkim *Pismom Braći svećenicima, redovnicima, redovnicama, vjeroučiteljima, braći i sestrama vjernicima Zagrebačke metropolije*: mons. Josipa Bozanića, nadbiskupa i metropolite zagrebačkog; mons. Slavomira Miklovša, vladike križevačkog; mons. Marina Srakića, biskupa Đakovačkog i srijemskog; mons. Marka Culeja, biskupa varaždinskog; mons. Antuna Škvorčevića, biskupa požeškog; mons. Đure Gašparovića i mons. Đure Hranica pomoćnih biskupa đakovačkih i srijemskih te mons. Josipa Mrzljaka i mons. Vlade Košića, pomoćnih biskupa zagrebačkih.

U *Pismu*, biskupi zahvaljuju tadašnjem papi Piju IX. koga je papa Ivan Pavao II. godine 2001. proglašio blaženim i prvom zagrebačkom nadbiskupu, kardinalu Jurju Hauliku, koji je po rođenju Slovak učinio mnoga velika djela koja su doprinijela napretku naše Crkve i naroda. Za uspostavu Zagrebačke metropolijske zalagao se posebno tadašnji hrvatski ban Josip Jelačić.

Biskupi spominju svece i mučenike koji su ove prostore natopili mučeničkom krvlju: sv. Kvirin, sišački biskup, biskup Irenej, đakon Demetrije i sv. Anastazija na području Srijema, te biskup Euzebijije i lektor Polion na području današnjih Vinkovaca.

Spominju i druge zaslужne ljude te svece i blaženike u Hrvatskom narodu na čelu s najsvjetlijim likom Crkve u Hrvata, bl. Alojzijem Stepincom.

Na glasu svetosti je, 11. ožujka 2002. godine, preminuo i kardinal Franjo Kuharić, čije su propovijedi

bile teološke kateheze sa sažetim povijesnim prikazima.

Proslavom ove obljetnice biskupi žele vrednovati povijesne korijene naše crkvenosti te zajedničkom suradnjom potaknuti novi za-

mah crkvenog života u Zagrebačkoj metropoliji.

Biskupi su iznijeli i Program sa zahtjevnim naslovom: *Na svetost pozvani*. Zahtjevni Program u zah-tjevno vrijeme bližih priprema za Drugu sinodu Zagrebačke nadbiskupije.

U sličnom duhu djelovao je i zagrebački bl. Augustin Kažotić, prije 700 godina, što se komemoriralo zajedno s jubilejem Metropolije svečanim koncertom u zagrebačkoj katedrali, 30. listopada 2004. godine, nastupom Hrvatskog komornog orkestra i Mješovitog zbara HRT-a s vrhunskim zagrebačkim solistima i djelima K. Odaka i J. Haydna.

MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SIMPOZIJ 150. OBLJETNICA USPOSTAVE HRVATSKO-SLAVONSKE CRKVENE POKRAJINE I UZDIGNUĆA ZAGREBAČKE BISKUPIJE NA NADBISKUPIJU-METROPOLIJU

Prigodni znanstveni simpozij Zagrebačke metropolije održan je u novouređenom Domu Zagrebačke nadbiskupije Salve Regina (bivši hotel Kaj) u Mariji Bistrici, 10. i 11. prosinca 2003. godine u organizaciji Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije »Tkalčić«, Glasa Koncila uz finansijska sredstva Zagrebačke nadbiskupije, Ureda za kulturna dobra.

Ssimpozij je otvorio **mons. Josip Mrzljak** koji je koordinirao i vodio i dosadašnje aktivnosti jubilarne proslave, što je istaknuo dr. J. Kolarić koji je bio predsjednik Odbora za proslavu u ime KBF-a i predsjedatelj prijepodnevnog programa. On je nakon uvodnog predavanja i poz-

drava upućenog sudionicima i gostima pozvao pozvao zagrebačkog nadbiskupa kardinala Josipa Bozanića da se obrati uzvanicima. Pozdravivši sve nazočne, Kardinal je naglasio kako je pečatnica-bula *UBI PRIMUM PLACUIT DEO*, od 11. prosinca 1852. godine, važan dokument jer je njegovim ostvarivanjem započelo novo razdoblje na prostoru sjeverne Hrvatske na političkom, gospodarskom, društvenom, kulturnom i crkvenom polju. Zato je važno održavanje ovog Simpozija koji će osvijetliti, produbiti i istražiti važnost tog događaja. Tim događajem se Zagreb uključio u viši crkveni stupanj, a uključivanjem zagrebačkog nadbiskupa Jurja Haulika u Kardinalski zbor svete Rimske Crkve, postao je kardinalsko sjedište. Radosni

smo i ponosni jer se crkvenim na-
stojanjem doprinijelo ostvarivanju
hrvatske samostalnosti.

Zatim je skup pozdravio apostolski nuncij u Hrvatskoj, mons. **Fran-
cisco-Javier Lozano** na latinskom jeziku.

Načelnik općine Marija Bistrica, **Josip Kapak**, zaželio je svima dobrodošlicu, i nije krio zadovoljstvo da se ovako važan skup održava u Mariji Bistrici, omiljenom mjestu bl. Alojzija Stepinca, koje zrači mirom i ljupkošću, gdje nalazimo uvijek utjehu i nadu.

Skupu su se obratili sufraganski biskupi Zagrebačke nadbiskupije.

Požeški biskup mons. **A. Škvor-
čević**, smatra ovaj skup nastavkom onog iz 1994. godine, održanog pri-godom 900. obljetnice Zagrebačke nad/biskupije, koji je također imao jednu od tema, uzdignuće Zagrebačke biskupije u Nadbiskupiju-metropoliju. On je istaknuo da je ovo i prvi skup na razini Metropolije u kojoj je prisutna baština na nov način na putu prema budućnosti.

Đakovačko-Srijemski biskup, mons. **Marin Srakić**, uz pozdrave je citirao biskupa J. J. Strossmayera, koji je tvrdio da bi Zagreb trebao biti jedan od značajnih europskih gradova. Izražava radost na uspostavi Metropolije jer su se zajedničkim radom ostvarili vidljivi rezultati kao što je Nadbiskupsko Dječačko sje-menište u Zagrebu u vrijeme zagrebačkog nadbiskupa A. Bauera i đakovačkog i srijemskog biskupa Antuna Akšamovića (1875. – 1959.). Biskup Marin Srakić naglasio je veze Osijeka i Đakova. Kardinal Franjo Šeper rodio se u Osijeku, u Đakovačko-Srijemskoj biskupiji, i papa Ivan Pavao II. je u lipnju 2003. prošao pokraj crkve u kojoj je bio kršten F. Šeper. Kardinala Franju Kuharića su pak svi Slavonci doživljavali kao

svoga i nazivali ga »naš kardinal Kuharić«.

Dr. Josip Baloban, dekan Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, naglasio je da je tadašnji KBF imao 400 bogoslova koje je poučavalo četiri profesora. Danas KBF sa svojim institucijama predstavlja primjernu znanstvenu instituciju u srednjoeuropskom prostoru.

Radni dio započeo je predavanjem dr. **Agneze Szabo** na temu: *Uloga Hrvatskog sabora i bana J. Jelačića u uzdignuću Zagrebačke nadbiskupije*.

Dr. A. Szabo smjestila je ovo događanje u doba intenzivnog procesa hrvatskog narodnog preporoda jer su se događanja usredotočila na modernizaciju u skladu sa srednjoeuropskim tijekovima. Te procese je sprječavala ugarska hegemonistička politika, posebice nametanjem mađarskog jezika u javni život Hrvatske, a kulminirala je 1847. godine. Hrvatski sabor je pod teškim dojmom krvoprolića na Gornjem gradu u jesen 1845. godine donio nekoliko važnih odluka. Urgirao je na teritorijalnu cjelovitost zemlje i donio zakonske odluke o uspostavi samostalne Hrvatske vlade, uzdignući Zagrebačke akademije na stupanj Sveučilišta. Kralj Ferdinand V. (1835. – 1848.) je odlagao sankciju hrvatskih saborskih zaključaka. Novi Hrvatski sabor je u listopadu 1847. godine donio važnu odluku o upotrebi hrvatskog jezika za službeni jezik i požurio ostvarenje ranije donesenih saborskih zaključaka iz 1845. godine kada je bilo na dnevnom redu i uzdignuće Zagrebačke biskupije u nadbiskupiju-metropoliju.

Burni događaji 1848. godine u Hrvatskoj imali su odjek dolaskom grofa J. Jelačića za hrvatskog bana

koji je iskoristio sve realne mogućnosti i pripremio političko-društvene okolnosti za odgođeno pitanje uzdignuća Zagrebačke biskupije u nadbiskupiju. Oktroiranim ustavom iz 1849. godine otežao se ponovno rad Hrvatskog sabora. Jelačić se oslonio na suverenost Banske vlasti koja je tada bila ojačana pobjedama te je 1850. godine službeno zatražio provedbu uspostavljanja Zagrebačke nadbiskupije-metropolije osobno se založivši u tom predmetu. Pozitivan odgovor dobio je ban Jelačić već 12. kolovoza 1850., ali je trebalo uskladiti sve diplomatske i crkvene aktivnosti glede na pravnu i teritorijalnu jurisdikciju zagrebačkog nadbiskupa. Konačno je papa Pio IX. objavio 11. prosinca 1852. godine svečanu bulu-pečatnicu, *UBI PRIMUM PLACUIT DEO* (*Svidjelo se Bogu*) kojom se Zagrebačka biskupija uzdiže na stupanj Nadbiskupije-Metropolije i time je osnovana Hrvatsko-Slavonska crkvena pokrajina. U Pečatnici (Buli) je bilo određeno da prvog zagrebačkog nadbiskupa J. Haulika ustoliči apostolski nuncij u Beču, Michael Viale Prela, 8. svibnja 1853. Papa Pio IX. odlikovao je bana J. Jelačića Velikim križem sv. Grgura, završila je izlaganjem dr. A. Szabo.

Dr. Tomislav Mrkonjić, arhivist u Vatikanskom arhivu, prikazao je ulogu Svetе Stolice i mons. M. Viale Prela u Beču u procesu uzdignuća Zagrebačke biskupije u Nadbiskupiju-Metropoliju.

T. Mrkonjić je preuzeo Šišićevu periodizaciju uzdignuća Zagrebačke biskupije u Nadbiskupiju-Metropoliju koji taj proces dijeli u tri etape:

1. Od Jelačićeva zahtjeva 1850. do odobrenja carske vlade 1851.
2. Od odobrenja Svetе Stolice (1850. – 1853.).
3. Od ustoličenja nadbiskupa J. Haulika do konačnog

prekida s ugarskim biskupijama (1853. – 1855.).

Sveta Stolica i apostolski nuncij M. Viale Prela prihvatali su prijedlog bana J. Jelačića, zagrebačkog biskupa J. Haulika i Ministarskog savjeta u Beču i proveli ga do konačnog ostvarenja.

Apostolski nuncij, M. V. Prela, je s jedne strane uvažavao primjedbe mađarskih biskupa, a s druge strane je smatrao važnim da se ostvare hrvatski zahtjevi. To su opravdavali crkveni i politički interesi Monarhije, ali i velike zasluge bana Jelačića, te silne nade koje je hrvatski narod polagao u Svetu Stolicu. Nakon prevladanih teškoća, apostolski nuncij, M. Viale Prela osobno je došao u Zagreb ustoličiti nadbiskupa J. Haulika, što je bio još jedan znakovit čin podrške novoj Metropoliji. Stav Svetе Stolice i bečkog Nuncija prema Katoličkoj Crkvi u Hrvatskom narodu pokazao se tada bitnim za ostvarenje i hrvatskih nacionalnih interesa, što se može uzeti kao paradigma za gotovo sve slijedeće odnose između Hrvatske i Svetе Stolice, zaključio je dr. T. Mrkonjić.

Dr. Stjepan Razum, tajnik Povjerenstva Zagrebačke nadbiskupije, nastavio je temom: *Uloga i značenje nadbiskupa Haulika u uzdignuću Zagrebačke nadbiskupije*. On je istaknuo da je u tom procesu nadbiskup Haulik imao bitnu ulogu, jer je kao predstojnik zagrebačke Crkve pokrenuo taj proces na saborskom zasjedanju 1845. godine. Budući da se Zagrebačka biskupija trebala osamostaliti od mađarskog crkvenog vodstva, Ugarska dvorska uređovnica je poslala saborski zaključak ostrogonskom nadbiskupu Ivanu Scitovszkom da se o njemu očituje. Od njega nije stigao nikakav odgovor, ali i burni događaji 1848. godine odgodili su privremeno to

rješavanje. Tadašnja politička snaga bana Jelačića kao i važnost Hrvatskog naroda udobrovoljili su mlađeg kralja Franju Josipa na brzo rješavanje u samom središtu Carevine, koji je to odobrio 12. kolovoza 1850. godine. No, trebalo se čekati još na suglasnost mađarske Crkve te riješiti još neka pravna pitanja u samom tekstu Pečatnice (Bule). Sve je to uvjetovalo konačno rješenje do 11. prosinca 1852. godine. Proglasenje i ustoličenje prvog zagrebačkog Nadbiskupa održano je 8. svibnja 1853. godine, ali se konačna provedba ostalih zaključaka mogla ostvarivati tek 1855. godine, kraljevsko-carskom presudom u sporu nadbiskupa J. Haulika i I. Scitovszkog u korist Haulika.

Premda događaj uzdignuća Zagrebačke nadbiskupije i uspostave Hrvatsko-Slavonske crkvene pokrajine nadilazi važnost jedne osobe, taj se događaj nije mogao dogoditi mimo te osobe. To se moglo dogoditi jer je ta osoba svojim životom, značajem i djelovanjem doprinijela tom povjesnom događaju. Tako su odlike i sposobnosti nadbiskupa J. Haulika doprinijele da je banov zahtjev podržala Bečka vlada te su pozitivno rješenje donijeli kralj Franjo Josip I. i papa Pio IX. zaključuje dr. S. Razum. O odjeku i čestitkama za taj događaj bavi se i 6. broj godišnjaka Tkalčića.

Dr. Matija Berljak je svojim izlaganjem *Značenje Metropolije (povijesno-pravno-bogoslovni pristup)* ove događaje osvijetlio na temelju izvora s pravnoga i pravno-povijesnoga te pravno-bogoslovnog gledišta. Tako je prikazao sadržaj pečatnice (bule), «*Kad se svidjelo Bogu*», (*Ubi primum placuit Deo*). Dao je povijesni pregled postupaka uzdignuća Zagrebačke biskupije u Nadbiskupiju-Metropoliju i ustano-

vljenja Hrvatsko-Slavonske crkvene pokrajine. Novonastaloj Zagrebačkoj metropoliji pripojene su osim Zagrebačke nadbiskupije Đakovačko-srijemska (prije Bosanska i srijemska), Križevačka eparhija grkokatoličkog obreda, Senjsko-Modruška i naslovna Beogradsko-Smederevska.

Dr. M. Berljak se opširno osvrnuo na nadbiskupski palij, znak metropolitanske službe, provedbeni Dekret apostolskog nuncija, M. Viale Prela, od 23. travnja 1853. godine te istaknuo da je Zagreb, koji je već tada bio kulturno, političko i gospodarsko središte Hrvata, postao i metropolitansko središte s uspostavljenom crkvenom samostalnošću. Taj je događaj imao veliki utjecaj na život Crkve koji se odrazio i na svjetovnom području.

Dr. Lelja Dobronić je govorila na temu: *Značenje zagrebačke katedrale i njena obnova u vrijeme nadbiskupa Haulika*. Ona se osvrnula na njezinu veličinu i navodi podatak A. Benkovića iz 1668. godine, kad je Zagreb imao 2.000 stanovnika i 400 kuća, a crkva-katedrala je bila velika i lijepa. U to vrijeme su sva sredstva išla u njenu obranu. Zagrebačka katedrala je nešto manja od katedrale u Beču, koji je carski velegrad. To je dokaz da je zagrebačka katedrala od samih početaka bila određena za nešto veće, zaključila je dr. Dobronić.

Dr. Dobronić je zatim iznijela nastojanja zagrebačkih biskupa do J. Haulika o uređenju katedrale. Između ostalog ona je istakla da je u sredini katedrale bio oltar sv. Križa, a sa strane su biskupi i kler imali svoja sjedala. Kako je zagrebački kaptol imao velik broj kanonika, osjećao se manjak komunikacije. Prema Klobučarićevom tlocrtu, katedrala je imala 31 oltar, 29 u crkvi i dva

u sakristiji. Oltari su bili oslonjeni uz emporu, stupove i uz uzdužne stijene. Oltarski kipovi uz renesansne klupe odavali su živahnost i toplinu. Oni su kasnije zamijenjeni mramornim. Biskup Vrhovac uklonio je srednji dio empose i otvorio svetište. Sjeverni dio empose je imao funkciju pjevališta, dok je na suprotnoj, južnoj strani bila biskupska bogomolja, koja je bila spojena s dvorom, i stubama se spušтало u crkvу.

Biskup A. Alagović je uređenjem novog glavnog oltara i slikom Uznesenja BDM potisnuo kult sv. Stjepana. Također je izgradio pjevalište kod ulaza u katedralu.

Nadbiskup J. Haulik je preuređivao svetište katedrale. Nije mu se sviđala oltarna slika, pa ju je prodao u Pregradu, a na tom mjestu je dao izraditi slikane prozore te kipove uz prozore kao i novi oltar od dijelova starog oltara s novim elementima. Stari dijelovi: Mramorni stol; Novi dijelovi su bili od pozlaćenog drva, kako je opisano u Katoličkom listu. Glavni oltar je bio uništio potres.

Nadbiskup Haulik je u Zagreb uveo novi val neogotike i slikanim prozorima je dematerijalizirao stvarnost. Godine 1843. je bilo puklo i staro zvono iz kojeg je H. Degen prelio novo: Alagovićeve orgulje iz 1834. je također prodao u Pregradu i 1855. naručio nove od njemačke firme Walcker, koja je već tada bila na svjetskom glasu. Kod Rössnera u Beču je dao izraditi tri lustera s po 54 svijeća-uljanica. Na uspravnim staklenim pločama lustera prikazani su sveci i lik Majke Božje.

Zagreb je tada imao oko 13.000 stanovnika i imao je veliku katedalu, koju su i dalje *uredivali za metropolitansko središte*.

Dr. Ivan Mirnik, član Povjerenstva Zagrebačke nadbiskupije, prikazao nam je *Spomenicu o uzdig-*

nuću Zagrebačke nadbiskupije. Godine 1853. povodom tih događaja bila je naručena izvedba medalje kod velikog austrijskog medaljara Carla Radnitzkog. Iskovana je u dvije veličine, promjera 5 i 2 cm, i nekoliko vrsta kovina: srebra, bronce i pozlaćene bronce. Na licu je prikazan pogled na zagrebačku katedralu s nadbiskupskim dvorom i s grbom nadbiskupa Haulika. Na naličju je tekst na latinskom jeziku u jedanaest redaka. Spomenicu je darovao sam kardinal Haulik tadašnjem Narodnom muzeju. Kardinal J. Haulik darovao je spomenicu i kralju F. Josipu i suradnicima kao i Papi Piju IX. i suradnicima u ostvarivanju rješenja Zagrebačke metropolije. Carl Radnitzky (1818. – 1901.) autor je nepreglednog niza medalja najrazličitije tematike.

Drugog dana Simpozija, 11. prosinca 2003. godine, predavanje je započeo **dr. Andrija Suljak** izlaganjem: *Crkveno stanje sredinom 19. stoljeća u Đakovačkoj i srijemsкоj biskupiji*.

On primjećuje da je sredinom 19. stoljeća Đakovačka i srijemska biskupija imala na čelu vrlo sposobne biskupe i to: Josipa Kukovića (1834. – 1849.) i Josipa Jurja Strossmayera (1849. – 1905.). Đakovačka i Srijemska biskupija je tada bila potpuno uključena u hrvatsko nacionalno biće i vrlo povezana sa Zagrebom, tako da se u njoj formiranje Hrvatske metropolije doživjelo uistinu kao povijesni događaj.

Za biskupa J. Kukovića Biskupija je dobila svoju punu crkvenu organizaciju: arhiđakonate, dekanate u koje su okupljene župe i omogućena je suradnja pastoralnog svećenstva. Bogoslovno sjemenište, utemeljeno 1806. godine, redovno je funkcioniralo a dvogodišnji filozofski studij imao je prava javnosti. Na nje-

mu su studirali i laici koji su odlazili na daljnji studij u ostale gradove Monarhije. Biskup J. Kuković je doveo u Biskupiju sestre Milosrdnice iz Zagreba za pastoralne suradnice i započeo gradnju samostana u Đakovu. Sa svojim svećenstvom je bio oduševljeni mecena tek osnovane Matice Hrvatske.

Njegov naslijednik je biskup J. J. Strossmayer. On Biskupiji daje tridentsku formu, osuvremenjuje središnje biskupijske ustanove i pastoral. Gradi nove crkve, osniva nove župe, obnavlja i gradi marijanska prošteništa, obnavlja Bogoslovno sjemenište i otvara Dječačko sjemenište u Osijeku. Gradi đakovačku katedralu. Pokreće biskupijsko glasilo, *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, danas najstarije glasilo u Hrvatskoj koje kontinuirano izlazi od 1873. godine. Pokreće izdavačku djelatnost nabavom biskupijske tiskare. Skrbi za duhovni odgoj svećenstva i vjernika te piše brojna pastirska pisma, predstavlja papinske enciklike, utemeljuje vjerska društva, organizira pučke misije po cijeloj Biskupiji koje vode isusovci i dominikanci. Dovodi redovnice Svetog Križa i organizira katoličko pučko i srednje školstvo.

Poznata je njegova zauzetost na jedinstvu Crkve na obnovi čirilometodske baštine kao i njegova aktivnost na kulturnom i političkom polju Hrvatske kao i njegov nastup na I. vatikanskom saboru, završio je dr. A. Šuljak.

Mr. Nino Kekić prikazao je *Crkveno stanje sredinom 19. st. u Križevačkoj biskupiji*. Grkokatolički obred na starohrvatskom jeziku oduševio je tadašnje hrvatske intelektualce za hrvatski preporodni pokret. To vrijeme je obilježio Gabrijel Smičiklas, vladika križevački (1834. – 1856.). Bavio se organizacijom križevačkih

ustanova te je osnovao Križevački kaptol s četiri kanonika i izgradio četiri kurije. Obnovio je katedralu i biskupsку rezidenciju. Osnovao je šest novih župa i ostavio novčanu glavnici za Udovički fond.

Crkveno stanje sredinom 19. stoljeća u biskupijama Senjskoj i Modruškoj ili Krbavskoj prikazao je sađnji Gospicko-senjski biskup **mons. Mile Bogović**.

Senjsko-modruška ili Krbavska biskupija bila je 1852. godine sufraganska biskupija Zagrebačke metropolije.

Na tom području je to doba obilježilo djelo biskupa Mirka Ožegovića Barlabaševačkog (1833. – 1869.). Rođen je 1775. godine u Vinarcu u križevačkoj općini. Po svršetku Mudroslavne (pravne) akademije ulazi u Bogoslovno sjemenište i postaje svećenikom. Bile su mu povjerene razne crkvene i civilne službe. Godine 1829. postao je članom Stola sedmorice u Pešti.

Biskupom zdržanih biskupija Senjske i Modruške ili Krbavske imenovan je 1833. i otada ostaje u Senju do svoje smrti 1869. godine.

Prije dolaska biskupa M. Ožegovića u Senj, na tom području je vladala pravna nejasnoća s obzirom na odnose sjedinjenih biskupija Senjske i Modruške ili Krbavske s obzirom na kompetencije Kaptola u Senju i Novom i s obzirom na pripadnost Like i Krbave.

Odlukom Svetе Stolice Modruška biskupija je 1833. godine postala samostalnom Biskupijom sa svojim Kaptolom koji nakon biskupove smrti bira svoga kapitularnoga vikara. Liki i Krbava pripojene su Senjskoj biskupiji. Tako se dogodilo da je Krbava ostala izvan Krbavske (Modruške) biskupije.

Došavši u Senj, biskup M. Ožegović je najprije obišao područje

svojih biskupija, nakon čega su uslijedile organizacijske promjene. Senj mu je postao i stalnim mjestom boravka, jer mu je prethodnik boravio naizmjence u Senju i Novom. Tamo je sagradio doličan biskupski dvor. Senj ga je najviše zapamtio jer je obnovio Senjsku gimnaziju 1839. godine i ustanovio konvikt 1857. godine, po njemu nazvan Ožegovićanum.

Bio je najveći promotor ideja narodnog preporoda na području svojih Biskupija. Davao je moralnu i materijalnu podršku svim inicijativa ma koje su bile usmjerene na kulturni i gospodarski napredak Hrvatske.

Senjsko-modruška biskupija imala je sredinom 19. stoljeća 13 dekanata sa 132 župe i 4 kuratije s 216.988 vjernika. Na istom području živjelo je 86.936 pravoslavaca, 21 protestant, 44 kalvina, 138 Židova i 4 grkokatolika, sveukupno 304.138 stanovnika.

Dr. Juraj Kolarić je prikazao Crkvene prilike u Zagrebačkoj nadbiskupiji sredinom 19. stoljeća. On naglašava da su događaji revolucionarne 1848. godine bili u Hrvatskoj zadnji tragovi Hrvatskog narodnog preporoda. Hrvatsko oružje je smirilo Mađare i prigušilo bečku revoluciju. No, umjesto priznanja, Hrvati su dobili 1849. Oktroirani ustav, koji je otkinuo Hrvatsku sa Slavonijom od Ugarske, pripojivši joj grad Rijeku s kotarom i Hrvatsko Primorje s bakarskim i vinodolskim kotarevima. Od Ugarske je bio odvojen Erdelj i Vojvodina. Tako je Hrvatska sa Slavonijom postala neovisna kraljevina od Kraljevine Ugarske. Ostali dijelovi nalazili su se pod drugim civilnim i crkvenim jurisdikcijama. Oktroiranim ustavom nestalo je u Hrvatskoj slobode tiska. Obustavljen je izlaženje »Slavenskog ju-

ga« Bogoslava Šuleka, »Südsla-wische Zeitung« Josipa Prausa bio je marginaliziran, a »Narodne novine« postale su političko glasilo bečke središnjice. Gajeva *Danica* je 1850. godine prestala izlaziti. U Zagrebu je izlazio »Agramer Zeitung« na njemačkom jeziku. Kao svjetla točka u tom mraku pojavio se 1849. godine *Katolički list* koji je svake slobote izlazio kao glasilo zagrebačkog Duhovnog Stola (god. 1853. nije izlazio).

Oktroirani ustav bio je ukinut carskim patentom 31. XII. 1851. U Beču je nakon toga bila organizirana jedinstvena njemačka monarhija. Bachov apsolutizam je uvodio germanizaciju, zabranio uporabu hrvatskih nacionalnih simbola, a bansku vladu u Zagrebu pretvorio u Carsko-kraljevsko namjesništvo.

Prema Oktroiranom ustavu svaka Crkva je imala pravo upravljati svojim ustanovama, što je iskoristio ban Jelačić i u tom postupku osamostaljenja odigrao veliku ulogu što je omogućilo provedbu osamostaljenja Zagrebačke biskupije od metropolitske povezanosti s Mađarskom. U apsolutizmu su se inicirali novi politički, društveni i vjerski programi koji su doveli nove ljudе na političku pozornicu, i nakon pada apsolutizma 1860. godine Hrvatsku su pretvorili u snažan politički i kulturološki subjekt u Austro-Ugarskoj monarhiji.

Unatoč svih nedaća, u tom su se razdoblju u Hrvatskoj dogodila tri velika ostvarenja: 1. Odvajanje Hrvatske od Ugarske; 2. Imenovanje J. J. Strossmayera Đakovačkim biskupom; 3. Uzdignuće Zagrebačke biskupije u nadbiskupiju i uspostavom Hrvatsko-Slavonske crkvene pokrajine ili Metropolije. Zagreb je također patentom F. Josipa od 7. rujna 1850. godine ujedinjen u jedan grad sa zajedničkim gradonačelnikom.

Hrvatska je imala vidnu ulogu na geopolitičkoj karti Europe i svojim aktivnostima svratila na sebe pozornost cijele europske javnosti. O sveemu je tome informirao Katolički list koji je ujedno i formirao čitateljstvo. Katolički list je objavio već prvu cijelu potvrdu o uzdignuću Zagrebačke biskupije u nadbiskupiju, i dalje ga ne zanimaju različiti pokušaji, već svoga natpastira redovito tituliraju nadbiskupom. Vjernici su također imali prigodu iskazati svoje oduševljenje prigodom careva posjeta Zagrebu u listopadu 1852. godine.

U žarištu zanimanja nalazio se Papa i papinstvo, koji su tada proživljivali svoju agoniju mogućim gubitkom Crkvene države. Katolički list je osim tadašnjih teoloških razmišljanja te sudjelovanjem vjernika u društvenim i idejnim previranjima budno pratilo napredak katolicizma na svim kontinentima svijeta otvarajući se tako i misijskim djelatnostima.

Na domaćem planu novoustrojena Zagrebačka crkva, predvođena zagrebačkim nadbiskupom, ostvarila je čitav niz aktivnosti oko obnove crkvenog i narodnog života u trokutu Zagreb-Đakovo-Senj i hrabro zakoračila u novo doba svoje povijesti. Pogled u hrvatsku povijest, omeđenu od samo tri godine, pokazuje svu dramatičnost zbivanja koja su pripremila putove novije hrvatske crkvene povijesti, zaključio je dr. J. Kolarić, koji je s tom temom bio prisutan u svim medijima.

Dr. Franjo Šanjek je prikazao Zagreb kao kulturno središte svih Hrvata. On naglašava da Zagreb u povijesti Hrvatskog naroda nije samo oličenje nacionalnog zajedništva, veza s Europom gdje su Hrvati oduvijek aktivno sudjelovali, već je i simbol općeg crkvenog zajedništva.

Nestanak »hrvatskog biskupa« podudara se s osnivanjem Zagrebačke biskupije u 11. stoljeću, koja preuzima pastoralnu brigu nad teritorijem središnje i sjeverne Hrvatske, koje je »biskup Hrvata«, Grgur Ninški smatrao svojim jurisdikcijskim područjem. Ideja »hrvatskog biskupa« kao primasa Hrvatske nastojao je ostvariti već zagrebački biskup Stjepan II. Babonić (1227. – 1247.), koji je kao novoizabrani splitski nadbiskup nastojao ishoditi da se Zagrebačka biskupija izuzme iz nadležnosti Bačko-kaločke nadbiskupije i sa Splitom ujedini u jedinstvenu Hrvatsku Crkvu. Smrt pape Grigura IX. 1241. godine, efermni pontifikat pape Celestina V. i dugi interregnum do izbora pape Inocenta IV. 1243. išli su na ruku Esztergomu i Kaloczi da zadrže primat nad Zagrebačkom crkvom.

Uspostavom Zagrebačke nadbiskupije i metropolitanskog sjedišta u Zagrebu ostvaren je stoljetni san da nacionalno središte svih Hrvata postane središtem svehrvatske crkvenosti čiji će natpastiri pokazati iznimski interes, darežljivu ruku i izuzetnu otvorenost za napredak Crkve na cijelom hrvatskom prostoru.

Mr. Stjepan Večković osvrnuo se na *Suradnju biskupa Zagrebačke metropolije i djelovanje metropolijskih ustanova tijekom 150 godina*.

Uvijek uzorna suradnja biskupa Zagrebačke metropolije odrazila se na organizacijskom i pastoralnom polju. Raspadom Austro-Ugarske, zagrebački nadbiskup mons. Antun Bauer osniva Hrvatsku biskupsку konferenciju 1919. godine i održava Prvu Metropolitansku sinodu 1925. godine. Već 1928. godine Zagrebačka nadbiskupija zajedno sa Đakovačko-Srijemskom biskupijom gradi zgradu Nadbiskupskog dje-

čačkog sjemeništa. Takva suradnja je nastavljena i u novije vrijeme i uz velike žrtve i u solidarnosti u trpljenju posebice sa zagrebačkim nadbiskupom, sadašnjim blaženikom, kardinalom Alojzijem Stepincom.

Simpozij je završen sv. misom zahvalnicom u bazilici Majke Božje Bistričke koju je predvodio mons. Josip Mrzljak, a pjevao »Bogoslovski oktet«. U okviru kulturno-umjetničkog programa tijekom Simpozija održan je koncert *Ansambla Pučkog otvorenog učilišta* u Zagrebu, na temu: »Glazba na dvoru nadbiskupa Haulika«, što je umjetnički vodio mo. Josip Klima.

Koncert je bio praizveden u Hrvatskom glazbenom zavodu u Zagrebu, 27. travnja 2003. godine. U prigodnom časopisu »Ha Ge Ze«, dr. J. Kolarić napisao je članak o tradicionalnoj skrbi Katoličke Crkve za glazbenu baštinu, a posebno o nadbiskupu J. Hauliku kao pokrovitelju i dobrotvoru HGZ-a (Musikvereina), i kao onome koji je i sam bio glazbeno nadaren te se brinuo da se u katedrali i na dvoru izvode vrhunska djela.

Koncert je otvorio mons. **V. Stanković** koji je tom prigodom usporedio taj Haulikov segment s općom brigom Crkve za kulturu te je to i svjedočanstvo koliko su zagre-

bački biskupi bili ispred svoga vremena i koliko su kulturom i profinjenim instinktom osjećali što treba Crkvi i narodu, što su potvrđili i dokumenti II. vatikanskog sabora, rječima: »Književnost i umjetnost su od velike važnosti za život Crkve i treba poraditi da umjetnici osjete da ih Crkva priznaje u njihovoј djelatnosti« (*Gaudium et spes*). To što je Crkva svečano proglašila i odredila u drugoj polovici 20. stoljeća, to su zagrebački biskupi provodili već u prvoj polovici 19. st., a posebno kardinal J. Haulik. Mons. Stanković je također naveo svjedočanstvo, kada su sudionici Papinog dolaska u Hrvatsku 1998. godine razgledali Zagreb, oduševljeno su zaključili, »Questo Europa«, to je Europa. Haulikovi suvremenici znali su da je Hrvatska oblikovala i gradila Europu svojim znanstvenim i umjetničkim djelima.

Prvog dana Simpozija, 10. prosinca 2003., prikazan je film »Zagrebački nadbiskupi«, režisera Nina Lovčevića, prema tekstu dr. J. Kolarića.

Radovi Simpozija pod naslovom »Zagrebačka crkvena pokrajina«, objelodanjeni su 2004. godine te će tako skupljena saznanja biti temelj i podloga za daljnja povjesna istraživanja.

CRKVA I LIKOVNA UMJETNOST – XLIV. TEOLOŠKO-PASTORALNI TJEDAN

Na Hrvatskom katoličkom radiju je uoči održavanja Tjedna govorio o aktivnostima Hrvatskog restauratorskog zavoda s obzirom na crkvenu umjetnost, njegov ravnatelj, prof. F. Meder, koji je i član Povjerenstva za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije. On je istaknuo da su te-

meljno opredjeljenje HRZ-a rad na konzervatorsko-restauratorskim zahvatima na spomenicima kulture, a tu su i svi složeni zadaci i poslovi usmjereni na razvoj te djelatnosti kao i za stručno osposobljavanje djelatnika. HRZ radi većinom na obnovi crkvi i njihova inventara te godišnje

obuhvati oko 150 predmeta i pedesetak graditeljskih objekata, s razgranatom mrežom radionica po cijeloj Hrvatskoj. S. Lina Plukavec, tajnica u Uredu za kulturna dobra, govorila je o aktivnostima Ureda koji nastoji biti na raspolaaganju savjetima te prevođenjem dokumenata iz središnjih papinskih ustanova što je objavljeno u prvom broju časopisa *Crkvena kulturna dobra* (*Bona Ecclesiastica Culturalia – Analecta*). Mons. J. Klarić, kustos katedrale i predsjednik Odbora za obnovu zagrebačke katedrale, istaknuo je da se katedrala trenutno obnavlja izvana i iznutra, a pod stručnim vodstvom Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Planovi i rješenja se zajednički dogovaraju na tjednim sastancima što se zatim realizira na najbolji mogući način.

U Zagrebu je od 27. do 29. siječnja 2004. godine XLIV. Teološko-pastoralni tjedan imao za temu: *Crkva i likovna umjetnost*. Tema je pretvodno bila najavlјivana aktualnim stanjem kulture na Hrvatskom katoličkom radiju. Teološko-pastoralni tjedan organizira Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, a tajnik je Tjedna dr. I. Šaško, koji je ujedno i tajnik Nadbiskupijskog odbora za sakralnu umjetnost.

Na svečanom otvorenju Teološko-pastoralnog tjedna govorili su kardinal J. Bozanić, dekan Kato-

ličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, dr. J. Balaban, apostolski nuncij u Hrvatskoj, mons. Francisco-Jaivier Lozano, predsjednik Biskupske konferencije BiH, dr. Franjo Komarica, te predstavnici Zagrebačkog sveučilišta i Gradske uprave. Tom prigodom je i slušateljstvu predstavljen godišnjak *Crkvena kulturna dobra* (CKD).

Radni dio tjedna započeo je **Mirko Jozić** temom *Crkva i umjetnost u znaku drame vjere u umjetnosti dva desetog stoljeća*. Kroz četiri cjeline izložio je problem odnosa Crkve i umjetnosti. Procesom sekularizacije došlo je do razlaza između Crkve i umjetnosti i tako je Crkva izgubila ulogu središta umjetnosti i okupljališta vjernika. Ipak se kroz to vrijeme umjetnost intenzivirala religioznim pitanjima tematiziranih u vrlo različitim vidovima pa je tako nastala umjetnost izvan Crkve. Nasuprot njoj, kao sekularnoj religioznoj, crkvena umjetnost se ograničila na pitanja najuže povezanih uz pastoralni rad Crkve i liturgije. Cijelo predavanje tematizirao je u četiri cjeline: 1. Raskol Crkve i umjetnosti; 2. Religiozna umjetnost nakon »Božje smrti«; 3. Umjetnost kao sekularna religija; 4. Crkvena umjetnost dva desetog stoljeća.

Povjesnim pregledom M. Jozić je konstatirao da je dvadeseto stoljeće stvorilo umjetnička djela, ali subjektivna. Natpis na križu INRI zamijenjen je s oznakom EPSON. Tijekom 20. stoljeća bilo je više pokušaja zadiranja u duhovnost umjetnosti kao 1950. godine kada su tu temu razrađivali dominikanci, 1980. godine na Katholikentag-u u Berlinu te 1983. godine na Danu Evangelika. Nova duhovnost se kristalizirala u traženju ljudskog lica što je dovelo do izražaja religioznosti. Preda-

vač je naveo misli Jablenskog, da velika umjetnost može biti slikana samo s religioznim osjećajem, a to je lice.

Ratna vremena nametnula su socijalne teme i u tome su snažno isticali lik Krista. Liturgija ističe potrebu koja bi ujedinila novi Gesamtkunstwerk, prostor za slavljenje Boga. U tom prostoru ne bi imao nitko monopol. Subjektivnost umjetnika treba biti stavljena u dijalog između Boga i zajednice.

Zdenko Rus je temom *Nestanak sakralnoga iz umjetnosti?* problematizirao neke ključne teze koje je bio svojedobno postavio francuski pisac i mislilac André Marlaux u svojim trima knjigama, generalnog naslova, »*Preobrazba bogova*«.

U umjetnosti se sredinom 19. st. pojavilo jedno novo doba: Zagonetka moći. Ta »zagonetka« sjednjuje u zajedničkoj prisutnosti statue najstarijih faraona sa statuama sumerskih vladara, zatim kipove koje je klesao Michelangelo i one koji su klesali majstori iz Chartresa, freske iz Assissija i freske iz Nare u Japanu, slike Rembrandta, Piera della Francesca i Van Gogha, Cezanneove slike i bizone iz Lascauxa. Danas je svijet umjetnosti Olimp na kojem su svi bogovi, sve civilizacije, obraćaju svojim ljudima koji čuju govor umjetnosti. Kroz imaginarni muzej skuplja se naslijeđe cijelog svijeta.

Rus nastavlja da su pojavom realizma i impresionizma u umjetnosti nestali veliki prizori i ustupili mjesto beznačajnim sižeima, kao što su krajolik ili mrtva priroda. Umjetnost, a posebice slikarstvo, steklo je svoju potpunu autonomiju. Kubizam je prekinuo s renesansnom perspektivom, a apstraktna umjetnost je nečuvenom konsekventnošću napustila fizičko-optički svijet u

ime više istine stvarnosti. Snaga privrženosti koju umjetnik iskazuje prema svome radu poprima religiozne konotacije, a veliki projekti avantgardne umjetnosti postavljaju se u položaj neke vrste zamjene za religiju.

Iz umjetnosti neće nikad nestati sakralnoga budući da u stalnim transformacijama umjetnost snažno izražava suptilne veze sa sakralnim, religioznim, numinoznim. Ima mnogo »hodočasnika prema absolutno-me« među umjetnicima našeg doba. Kako su se uočavale razlike u tumačenjima između sakralnoga i crkvenoga stvorila se i teza da niti jedan pravac ili umjetnička tendencija nije bila nespojiva s kršćanstvom. Danas se sve civilizacije obraćaju svim ljudima.

Umjetnost treba voditi brigu za prostor i za sklad između umjetničkog djela i zajednice. Umjetnosti treba vratiti kristološki karakter tako da se promatranjem umjetničkog djela ostvaruje ljubav i solidarnost među ljudima. To je imperativ umjetnosti, završio je svoje izlaganje.

Dr. Željka Čorak, govorila je o aktualnostima u crkvenoj umjetnosti i na Hrvatskom katoličkom radiju, gdje je naglasila kvalitetno planiranje i razumijevanje novog života te umijeće naslijedivanja za očuvanje tradicije i identiteta. Ona je istakla lijepu suradnju sa Zagrebačkom nadbiskupijom za vrijeme postavljanja izložbe »Sveti trag«. Djelatnici Instituta za povijest umjetnosti poznati su u cijeloj Hrvatskoj na zaštiti spomenika, a Institut posjeduje i dokumentaciju sakralne baštine koja je fundamentalna za Hrvatsku.

U svojem izlaganju je ponovno naglasila da su čuvari baštine i čuvari Hrvatskog identiteta pa je važna i naobrazba bogoslova za tako važan pothvat jer to određuje buduć-

nost naše domovine. Bog je naša centrala. Ne smije se dopustiti odumiranje memorije. Crkve više nisu Biblija za nepismene, to je sada postala televizija.

Crkva je prostor za okupljanje zajednice i trebala bi omogućiti ulaženje u nutrinu duše. To je prostor kad iz vodoravne razine prelazimo u vertikalnu. To je križ, raspeće, pred kojim se ispunjamo nadom. Tu se oslobođaju energije i događa se preobrazba naših duša.

Crkva mora biti i suvremeni prostor. Na Mariji Bistrici imamo i otvoreni sakralni prostor. Dr. Ž. Čorak iznijela je primjere pojedinih prostora, poput samostanske kapele na otoku Šipanu, s pogledom na more i drugih u Hrvatskoj i u BiH.

Đakovački i srijemski biskup, M. Srakić, naglasio je da su crkveni objekti građeni većinom prije 300 godina i građevine u još uvijek čvrste i vrijedne. Zato treba šira suradnja stručnjaka od države do institucija.

Akademik T. Maroević je svojim izlaganjem istaknuo važnost dinamike duha nad materijom, te naveo primjer sudjelovanja u realizaciji Vatikanske izložbe. Naglašava da je 1945. godine bilo kritično razdoblje kad je umjetnost bila sputana i ograničena. Siromaštvo nije bilo neprijatelj, nego se čuvalo ono što se imalo. Otada se razvija pluralizam i apstraktna umjetnost. Netko bi trebao obići sav teren.

Sakralnost ne treba tražiti. Ono je trajno traženje svjetlosti preko simbola. Bio je prisutan kad je I. Dulčić u Splitu radio fresku, koja je likovni znak. Dulčić je iskoristio i simbole i svjetlost u franjevačkoj jednostavnosti. Umjetnost pomaže u vizualnom razumijevanju sakralnog. U gotičke prostore se može svjetлом i bojom unijeti sadržaj. Pre-

gledom slikarstva i kiparstva dolazi do pitanja kriterija simbola u službi transformacije. Umjetnost ima poruku, ona nosi u sebi ljepotu, ali današnja nije još to dostigla. Prijašnja stilska vremena su trajala mnogo duže nego danas. Nešto smo izgubili na tom području, koje nije ispunjeno kvalitetnijim sadržajima. Umjetnici trebaju studirati sveto. On postavlja pitanje: Može li se prepoznati uloga nacije? Lj. Babić je bio zadnji koji je sintetizirao umjetnost i religiju. Treba se postaviti ravnopravno s europskom umjetnosti što bi se postiglo edukacijom već od predškolske dobi. Završio je pitanjem kako povezati lijepo i funkcionalno.

Tomislav Zdenko Tenšek razmatrao je slike na teološki način. Temom *Teologija slike* izložio je kulturnoški i biblijski pristup poimanju slike. Dao je pregled povijesnih etapa štovanja svetih slika u Crkvi. Nakon ikonoklastičkog spora počela se razvijati teologija slike, čije je središte Isus Krist, utjelovljeni Logos. Prema II. nicejskom saboru, 787. godine, dogmatska norma određuje štovanje slika, koje se opravdava zbog osobe koju slika predstavlja, a ne klanjanje, koje pripada jedino Bogu.

Naša civilizacija počiva na religioznoj i filozofskoj baštini mediterranske kulture u kojoj se isprepleću filozofske komponente helenističkog svijeta s religioznim sastavnicama kršćanstva koje ima korijene u židovskom monoteizmu. Figurativni prikazi Božje prisutnosti poistovjećuju se s Božjim epifanijima u kojima se sam Bog objavljuje svom narodu. Božje otkrivanje svoga postojanja i svoje prisutnosti pridržano je samo Božjoj volji i ne ovisi o slobodnom prohtjevu ljudi. Specifičnost i cilj kršćanske umjetnosti je očitovanje

Boga koje se najbolje ostvarilo na ljudskom licu i na djelovanju Sina Božjega, ali se ono ostvaruje i na djelovanju onih ljudi koji slobodnom odlukom i Božjim milosnim djelovanjem, krepostima ukrašen život, pokazuju kao otisak Božanske naravi. Slika ispunjava svoju zadaću ne samo što potiče na molitveno i duboko religiozno raspoloženje nego i oduševljavajući za krepostan život i udaljavanja od zla. Želja II. vatikanskog sabora je vratiti se na zdrave izvore, kako se nalazi u tumačenjima crkvenih otaca. Slika Krista odražava nauk Crkve i umjetničke stilove. Na slici Krista se može prepoznati razvoj kršćanstva. Slika je odraz kako se naučavalо i propovijedalo. Za razumijevanje slike potrebna je također da i kultura bude na zavidnoj razini jer je i na taj način umjetničko djelo više ili manje prihvaćeno.

Dr. Adalbert Rebić je izlaganjem Slike Krista kroz povijest umjetnosti dao povjesni pregled u šest etapa. 1. Lik antiknog Krista je smjestio u vremensko razdoblje od najstarijeg prikazivanja Krista, u katakombama i mauzolejima, od 225. do 1445. godine. Prvotno su bili prikazivani alegorijski i simbolični motivi preuzeti iz grčko-rimskog okružja (sunce i dr.).

Najstarija slika Krista je CHRIS-TOS HELIOS na mozaiku, oko 225. godine u katakombama sv. Petra u Vatikanu. Kasnije se često prikazuje lik Dobrog Pastira, a na prijelazu iz V. u VI. stoljeće susrećemo prikaz Krista Pantokratora (Svevladara).

Od 8. do 12. stoljeća javljaju se pasionske teme, raspeće i uskrnuće, koje su odraz teoloških rasprava. U karolinškim, otonskim i romaničkim slikama sve je izrazitije teološko-dogmatsko značenje. Od 12. stoljeća prikazuju se teološke teme (Trojstvo, Stvaranje i dr.).

U zapadnom slikarstvu toga doba slika ima veliko značenje za javni kršćanski život, posebice u katehezi i propovijedi. Na Zapadu prikazuju Krista u slavi i slikarstvo postaje dio duhovnog života, jer na vidljiv način utjelovljuje otajstvo Utjelovljenja. Novim tehnikama u slikarstvu kroz tisak, drvorez i bakrorez tijekom 15. i 16. st. u Italiji je otkrivena perspektiva slike. Umnažanjem slika omogućen je ulazak slike u kršćanske obitelji te se u humanizmu i renesansi razvio kritički način razmišljanja i smisao za odgojne metode.

A. Diirer je (oko 1500.) uveo u sliku novi element, identifikacije s Kristom, prikazao je sebe na slici *Salvator mundi*.

Tridentinski koncil (1545. – 1563.), strogo je odredio kako treba izgledati lik Krista, te su se odstrane nedolične i neuskladene slike Krista. U barokno doba je nastao novi odnos prema transcendenciji, a nadnarav Kristovu naglašavaju svjetlošću.

Preokret u povijesti umjetnosti nastupio je u doba prosvjetiteljstva. Potisнута je biblijska inspiracija, a slike služe više za dekoraciju nego za izgradnju duhovnosti

Nakon revolucionarne godine u Europi grade se nove crkve koje treba ispuniti i umjetničkim djelima. Dolazi i do osamostaljenja umjetnika, a potkraj 19. st. i do raznih ideologija.

U 20. st. dolazi do novog prikazivanja lika Krista kao simbola trpljenja što je odraz dvaju svjetskih ratova, za što su se založili posebno dominikanci. Na slikama se ponazočuje Krist u trenucima trpljenja (Meštrovic's Susret Krista s bl. A. Stepincem u znaku križa u Zagrebačkoj katedrali).

Dr. Ivan Šaško temom *Liturgijskog ruha i posuđa za oblikovanje*

crkvene likovne svijesti prikazao je povijesni razvoj s konkretnim primjerima iz hrvatske baštine i sadašnjosti te način na koji vjernici žive vlastitu crkvenost. Pitanje likovne izražajnosti liturgijskog ruha i posuđa u liturgijskom prostoru, posebice s obzirom na oltar, postaje izazovno. Posebno je zanimljiv odnos umjetničke slobode i liturgijskih zahtjeva obrednosti. Za liturgiju je znak sredstvo kojim se služi da bi se komuniciralo s Kristom, ali je on i umjetniku sredstvo kojim komunicira samog sebe.

Do razumijevanja liturgijske posebnosti dovode četiri kriterija: 1. Šutnja; 2. Vjernost Božjoj riječi; 3. Zajedništvo vjernika; 4. Unutarnji sklad liturgijske cjeleovitosti.

Danas umjetnost zauzima mjesto metafizičkoga i teološkoga te za teologiju postaju značajne. Današnjim istraživanjima trebalo bi istaknuti liturgijske smjernice da se ne bi neku-

snim predmetima zanijekala objavljenia Istina koja nam je povjerena.

Ljiljana Domić je svojim izlaganjem obuhvatila liturgijsko posude. Umjetnici i arhitekti **Duro Seđer, Kuzma Kovačić, Šime Vulas** s temom križa, **Mile Blažević, Zlatko Keser i Florijan Škunca**, čija djela se nalaze po brojnim crkvama Hrvatske i u BiH, izrazili su želju da bi htjeli biti angažirani kao sakralni umjetnici te odgovoriti zahtjevima liturgije i zajednice. Žele približiti Krista i umjetnost produhoviti da bude suvremena i religiozna. Istaknuli su želju za zajedničkom i organiziranom suradnjom. Umjetnici žele svjedočiti svojim iskustvom, sadržajem vjere i djelima kao nositeljima duhovnosti. Oni žele stvarati nova djela, ali ih i funkcionalno i stilski uklapati u staro kako bi ta djela bila umjetnički još vrednija, jer je kršćanstvo i u sadašnjem svijetu jedina istinska novost.

PRENOSIMO...

VJERA I KULTURA

Kardinal Paul Poupard, predsjednik Papinskog vijeća za kulturu razgovarao je s novinarom Radio Vatikana, Aldom Sinkovićem povodom objavljivanja svoje knjige, *Vjera i kultura* s podnaslovom: *Antologija tekstova od pontifikata Lava XIII. do Ivana Pavla II.* Razgovor je objavljen u *Kani*, 35(2004)2, str. 10-11. Publikacija *Vjera i kultura* pobudila je veliko zanimanje, budući da je to razdoblje bilo prepuno trzavica i nerazumijevanja između vjere i znanosti koje i danas još uvijek traju. A.

Sinković izvješćuje da je kardinal P. Poupard veliki prijatelj Hrvatske. Hrvatsku je upoznao boraveći tijekom svoga službovanja u Vatikanu na Korčuli kod sestara dominikanki. Kasnije je sudjelovao na simpoziju u Dubrovniku, a u Hvaru je predsjedao simpoziju o Muci Kristovoj. Kao prijatelj Hrvatske suošće s njom zbog velikih iskušenja agresije i rata, ali je također radostan jer je Hrvatska s Božjom pomoći prebrodila tu tragediju. On se nuda da će veliki izazovi kao i jaka vjera, duboko uko-

rijenjena u hrvatskom narodu, pomoći u dalnjem razvoju kulture u Hrvatskoj.

Knjigom kardinala P. Pouarda upoznajemo se s crkvenim naporima oko zблиžavanja vjere i kulture proteklih stotinu godina. Zamah tom pitanju dao je papa Ivan Pavao II. Najbolji znak njegove skrbi za poboljšanje odnosa između vjere i kulture jest osnivanje Papinskog vijeća za kulturu, 20. siječnja 1982. godine, koje je »najmlađe« vijeće među ustanovama Svetе Stolice. Svoj program papa Ivan Pavao II. predstavio je govorom u sjedištu UNESCO-a, u Parizu, 2. lipnja 1980. godine.

Papa je tada naglasio da je vjera izvor kulture. Evandeoska poruka ostaje kroz sva vremena i poruka kulture. Vjera se uvijek uključila u kulturu, prenoseći Kristovu radosnu vijest u kulturu svijeta i u kulturama je ona pronašla najprikladnije puteve za svoje očitovanje. Tada izgovorene riječi: »Vjera koja ne postaje kultura, nije potpuno prihvaćena vjera, nije posve domišljena i nije vjer-

no proživljavana«, Papa je uključio u dokument o osnivanju Papinskoga vijeća za kulturu.

Papa Lav XIII. objavio je 1890. encikliku *Sapientia Christiana*, koja govori o znanosti. Papa Pavao VI. je svojom pobudnicom Evangelii nuntiandi upozorio da je drama današnjeg vremena kratki spoj između vjere i kulture. Ljudi moraju proživljavati vjeru, a kultura se s vremenom mijenja. Kultura će biti jedina mogućnost izražavanja u globalizaciji. Kultura je sve što čovjeka počovječe i što unosi u društvo više humanosti. Unutar Crkve aktivni su razni vjerski pokreti kao što je bilo u velikim crkvenim epohama kada su nastale velike redovničke zajednice: benediktinci, franjevci, dominikanci, isusovci... I u današnje vrijeme su značajni prenositelji kulture i humanosti Zajednica sv. Egidija, Neokatolici, pokret Fokolara i dr., koji okupljaju milijune ljudi.

Apostolskim putovanjima papa Ivan Pavao II. donio je svim društvenim zajednicama ideale koji su današnjem čovječanstvu najpotrebniji.

PEPELNICA UMJETNIKA 2003. – 2004.

Od 2001. godine u Zagrebu se održava Pepelnica umjetnika. Godine 2003. održana je u crkvi bl. Au-

gustina Kažotića. Sudjelovali su dr. Željko Tanjić, teolog, dr. Radovan Ivančević, povjesničar umjetnosti, arhitekt Boris Magaš, Vesna Kusin, urednica kulture Vjesnika i o. Frano Prcela.

Teologija se trudi pokazati ono što je nevidljivo, transcendentno, dok je zadaća umjetnosti shvatiti poruku i pretvoriti je u umjetnički jezik. Zbog toga teologija mora biti u neprestanom dijalogu s umjetnicima. Duhovna kvaliteta ovisi o prostoru u kojega ulazimo. Crkva kao građevina nije samo običan znak,

već utisnuti pečat koji poziva na susret. U crkvi se vjernik susreće s Bogom licem u lice. Zato su graditelji kroz povijest stvarali kreativno i funkcionalno.

U našem vremenu prevladava pluralizam stilova, ali se isto može reći da vlada i individualizam stilova, što znači da je stil svojstven svakom

umjetniku, naglasili su Ž. Tanjić i R. Ivančević. Arhitekt B. Magaš je napomenuo da ga je za projekt crkve bl. A. Kažotića inspirirala starohrvatska sakralna arhitektura, ali također i noviji stilovi. Današnji kršćani su odgovorni jer kakvu kulturu puštaju u svoje srce putem medija i takvu kulturu i izgrađuju.

KULTURA U MEDIJIMA

Nastupi članova Povjerenstva za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije brojni su u medijima kao i u projektnim i izdavačkim aktivnostima, bilo u sklopu Ministarstva kulture, Hrvatskog restauratorskog zavoda i Zagrebačke nadbiskupije, što je i dokaz da Hrvatska oduvijek pripada srednjoeuropskom prostoru. Vjerujemo da svaka ustanova to dokumentira u svojim internim glasilima. Zbog opširnosti, ovdje se usredotočujemo na aktivnosti koje se događaju preko Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije.

Osim brojnih nastupa dr. J. Kolarica na Hrvatskoj televiziji i pojedinih glasilima i znanstvenim skupovima, ovdje donosimo sažetak govora o arhitektu i slikaru Marijanu Kolesaru (1936. – 2003.), koji je objavio i Glas Koncila od 23. ožujka 2003.

Većinu života slikar Kolesar, proveo je u Antwerpenu gdje je i objavio monografiju o svojim djelima. Prigodom ustoličenja zagrebačkog nadbiskupa Josipa Bozanića, 1997. godine, priredio je izložbu u Turističkoj zajednici u suradnji s Gradskim muzejem u Križevcima gdje je bio predstavljen i sakralni sadržaj s Briselskim trgom i zazivom: »Bože vratи nam mir!«

Na molbu ravnatelja Hrvatskog restauratrskog zavoda prof. F. Me-

dera, otvorio je 8. lipnja 2004. godine Međunarodni znanstveni skup o konzervaciji i restauraciji papira. Posebno se zauzima za obnovu crkvenih objekata i inventara po našim župama, bilo da su oštećeni za vrijeme srpske agresije na Hrvatsku bilo da su dotrajali zubom vremena. Zato se i korisni savjeti mogu naći i u Službenom vjesniku Zagrebačke nadbiskupije, jer želimo što više istaknuti tu zajedničku brigu oko čuvanja i zaštite crkvenih dobara i Uprave za zaštitu spomenika kulture i prirode Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture i Zagrebačke nadbiskupije.

Mons. Josip Mrzljak, predsjednik Povjerenstva za kulturna dobra, bio je pokrovitelj I. FESTIVALA VJERSKOG FILMA – IN TE DOMINE SPERAVI.

Festival je otvoren 7. svibnja 2004. godine u Krašiću u organizaciji općine Krašić, Turističke zajednice Krašić i Fundacije za podizanje spomenika bl. Alojziju Stepincu i uređenje Krašića. Prvi Festival vjerskog filma održan je u spomen 70. obljetnice biskupske posvećenja bl. Alojziju Stepinca i 6. obljetnice njegove beatifikacije.

Dr. Tomislav Premerl objavio je knjigu *Zagreb, grad moderne arhitekture* u povodu 125. obljetnice Udruženja Hrvatskih arhitekata i

Društva arhitekata Zagreba. To je nastavak rada na prikazu arhitekture, iz 1989. godine kad je objavio knjigu, *Hrvatska između dva rata*, kojom je Zagreb prikazao europskim gradom. Čuvar graditeljskog pamćenja je *Institut za povijest umjetnosti* te časopisi *Čovjek i prostor*

i *Arhitektura*. Utemeljenjem Muzeja arhitekture, potrebno je uspostaviti kontinuitet u ravnopravnom dijalogu s Europom. Autor ističe specifičnost zagrebačke moderne arhitekture koja je postala nova tradicija naše prostorne suvremenosti.

BIBLIOGRAFIJA DR. ĐURĐICE CVITANOVIĆ

U sklopu XV. dana ogranka Matice hrvatske u Zaprešiću održanog povodom 145. obljetnice smrti bana Josipa Jelačića, u palači Matice hrvatske u Zagrebu, predstavljena je 17. svibnja 2004. godine Bibliografija povjesničarske umjetnosti i člana Povjerenstva za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije, dr. Đurđice Cvitanović. Bibliografija radova prigodom 80. godišnjice rođenja, priredili su dr. Stjepan Laljak, predsjednik Ogranka Matice hrvatske Zaprešić i dr. Agneza Szabo.

Na prigodnoj svečanosti govorili su akademik Josip Bratulić, dr. Agneza Szabo, dr. Ivanka Reberski, dr. Biserka Šavora, dr. Tomislav Premerl i dr. Stjepan Laljak.

Ured za kulturna dobra pridružuje se čestitkama i zahvalama za sve što je učinila na zaštiti i obnovi crkvene kulturne baštine. Svojom upornošću i jednostavnošću, ali i znanstvenom akribijom istakla se na zaštiti crkvenih kulturnih dobara

u komunističko doba, kad je to bilo rijetkim moguće, a posebice za vrijeme Domovinskog rata kao predstavnica Ministarstva kulture RH. Dr. Đ. Cvitanović provodila je evakuaciju umjetničkih i kulturnih vrijednosti na područjima ugroženim od rata. Nakon oslobođenja okupiranih dijelova Hrvatske sudjelovala je u obnovi sakralnih objekata na Banovini, u Kostajnici, Petrinji, Čuntiću i Divuši. U Karlovcu je stručno popisala umjetnine kada je kardinal Kuharić osnovao tamošnju podružnicu Djecezanskog muzeja, sprečavajući na taj način nacionalizaciju crkvene zgrade.

Za svoj znanstveni i društveni rad primila je mnoge nagrade i priznanja; diplome i medalje. Posebnim zadovoljstvom i angažiranošću se osim drugih aktivnosti zauzela za izložbu pavilna u Hrvatskoj i njihovom vraćanju u Hrvatsku te postavu Spomen zbirke bl. Alojziju Stepincu.

INVENTARIZACIJA UMJETNINA DIJECEZANSKOG MUZEJA

Osnovavši Djecezanski muzej 1939. godine, zagrebački nadbiskup bl. Alojzije Stepinac, imenovao je njegovim ravnateljem kanonika Kamila Dočkala. On je skupljene odložene liturgijske predmete po

župama Zagrebačke nadbiskupije inventarizirao u pet svezaka Glavnog inventara. Tijekom vremena pridolazile su i nove donacije i akvizicije. U novije vrijeme su se upravo na Djecezanskom muzeju odrazile sve teš-

koće s kojima se nosila Zagrebačka nadbiskupija tijekom svoje novije povijesti.

Uređenjem depozita, čuvaonice Dijecezanskog muzeja 2002. godi-

ne, stekli su se uvjeti za rad i na inventarizaciji umjetnina Dijecezanskog muzeja modernom tehnologijom.

INVENTARIZACIJA TEKSTILA DIJECEZANSKOG MUZEJA

U suradnji s tadašnjim ravnateljem Dijecezanskog muzeja, dr. Stjepanom Kožulom i Odjelom za istraživanje i dokumentaciju pokretnih spomenika Uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine Ministarstva kulture godine 1996. započele su restauratorkice Dora Kušan Špalj i Mirela Ramljak Purgar te kustosica Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu Jelena Ivoš, inventarizaciju liturgijskog tekstila Dijecezanskog muzeja. Asistirala je Petra Golušić, studentica povijesti umjetnosti Filozofskog fakulteta. Popisivanje liturgijskog ruha uz istraživanje povjesno-umjetničkog konteksta, rezultiralo je ispisivanjem kataloga prema abecednom redu popisanih župa, i primjerici su označeni dvostrukim inventarnim brojevima. Uređena su dva sveska novog inventara s fotografijama u boji svakog pojedinog predmeta, koje je izradio Vid Barac, fotograf Uprave za zaštitu kulturne baštine, 1997. godine.

Uz popisivanje liturgijskog ruha, odabrane su dvije dalmatike iz polovice 18. stoljeća, s inv. brojevima DM 71a i 71b (novi brojevi: 67 i 67a), za konzervatorsko-restauratorske rade dove na kojima su provedena iscrpana predistraživanja s fotografskom i tehničkom dokumentacijom s potrebnim analizama. Detaljni postupak opisan je u Godišnjaku zaštite spomenika kulture Hrvatske, 26/2000-27/2001., str. 119-138.

Inventarizacija liturgijskog ruha obuhvatila je i zaštitu, a popisano

ruho je očišćeno i ovijeno u bezkiselinski papir i poslagano u kutije načinjene iz bezkiselinskih sastojaka. Time su bile zadovoljene međunarodne norme pohrane i zaštite. Kutije su obilježene odgovarajućim brojevima, rimskim za broj kutije, arapskim za inventarne brojeve. Raspored je zabilježen na karticama, na kojima se ispisuju podaci za svaki pojedinačni primjerak.

Od 2003. godine restauratorkice D. Kušan Špalj i M. Ramljak Purger nastavile su s dalnjom zaštitom i katalogizacijom. U međuvremenu se zauzimanjem ravnatelja Dijecezanskog muzeja dr. Juraja Kolarića te dr. Đurđice Cvitanović i s. Line Plukavec uz svestranu podršku ravnatelja Hrvatskog restauratorskog zavoda prof. Ferdinanda Medera te M. Fučića i D. Vokića zajedno s Upravom za zaštitu spomenika kulture, posebice prof. Bianke Perčinić Kavur, pomoćnice ministra i prof. Branke Pintarić te prof. Vesne Švarc, uredila čuvaonica Dijecezanskog muzeja i u nju je u prosincu 2002. godine, pohranjen sav tekstil Dijecezanskog muzeja. U veljači 2004. godine restauratorkice D. Kušan Špalj i M. Ramljak Purgar uredile su i treći svezak *ZBIRKE MISNOG RUHA* Dijecezanskog muzeja. One uz brigu za daljnju zaštitu vrše stručnu valorizaciju liturgijskog ruha i pripremaju predradnje za daljnje konzervatorsko-restauratorske rade dove.

INVENTARIZACIJA SLIKE DIJECEZANSKOG MUZEJA

U uređenoj čuvaonici Dijecezanskog muzeja započele su 2003. godine inventarizaciju slika prema novim zahtjevima inventarizacije zajedno s valorizacijom dr. sc. Mirjana Repanić Braun i dr. Đurdica Cvitanović, znanstvena savjetnica i član Povjerenstva za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije prema programu i potporom Instituta za povijest umjetnosti na čelu s ravnateljem dr. Milanom Pelcom.

Neke slike Dijecezanskog muzeja bile su obnovljene povodom prigodnih izlaganja kao za izložbu Pavlina u Hrvatskoj 1989. godine te za izložbu Sveti trag 1994. godine.

Ovom inventarizacijom slike se valoriziraju i pripremaju za moguću obnovu za što skoriji stalni smještaj umjetnina u buduću zgradu Dijecezanskog muzeja.

INVENTARIZACIJA GUDAČKIH GLAZBALA (VIOLINA) DIJECEZANSKOG MUZEJA

Tijekom 2003. godine izvršen je popis i procjena violina Dijecezanskog muzeja temeljem Programa Gradskog ureda za kulturu prema predlagajuću projekta prof. Zlatka Stahuljaka. Popis i procjenu izvršili su prof. Zlatko Stahuljak, stalni sudski vještak za gudačke i njima srođene instrumente i g. Slavko Domitrović,

čkala i njegovoj radnji »Naše violine i njihovi graditelji« objavljenoj u *Sv. Cecilijsi*, Zagreb 1941.

Prigodom popisa, prof. Z. Stahuljak i g. Slavko Domitrović, otkrili su vrijednu violinu s inventarskim brojem DM 2341, majstora Petra Guarneriusa iz Cremone, iz 1722. godine te su se zauzeli za njezinu umjetničku majstorskou obnovu. Violina je dobro sačuvana, posebice njezino dno s portretom Graditelja na što upućuje i tekst oko slikanog portreta.

Nakon završenog stručnog dijela popisa, 30. lipnja 2003. godine, zauzimanjem prof. Z. Stahuljaka i generalnog vikara Zagrebačke nadbiskupije mons. Vladimira Stankovića i s. Line, spomenutu violinu obnovio je g. Slavko Domitrović sredstvima Gradskog ureda za kulturu u Zagrebu i Zagrebačke nadbiskupije. Obnovljena violina predana je Dijecezanskom muzeju, 18. rujna 2003. godine. Zvučnu vrijednost toga vrhunskog glazbala, prigodom primopredaje, demonstrirao je primarius Zagrebačkog kvarteta, violinist Goran Končar, koji je bio oduševljen njezinim kvalitetnim zvukom.

trović, nastavnik gradnje i restauracije glazbala u muzeju, graditelj i restaurator glazbala, uz suradnju s. Line Plukavec, tajnice u Uredu za kulturna dobra, uz prethodni dogovor s ravnateljem Dijecezanskog muzeja prof. dr. Jurajem Kolarićem.

Rad na popisu i procjeni violina započeo je 8. travnja 2003. godine stručnim pregledom gudačkih instrumenata u ranijem vlasništvu zagrebačkog kanonika dr. Kamila Do-

Prof. Z. Stahuljak naglasio je da bi vrijedna djela Dijecezanskog muzeja mogla služiti nacionalnim prezentacijama na izložbama ili kao sredstvo glazbene reprodukcije mladim umjetnicima na reprezentativnim nastupima u domovini i inozemstvu, uz određene uporabne uvjete, a u zajedničkom interesu našeg nacionalnog ponosa i očuvanja nacionalnog bogatstva. Glazovita violinistica, prof. Maja Dešpalj, prigodom proslave 70. rođen-

dana prof. Z. Stahuljaka, 21. studenog 2004. godine, u Foyeru HNK, izvela je pravzvezdu skladbe *Pierrot s ružom*, češkog violinista Antonína Moravca, posvećene uspomeni na Václava Humla, uz glasovirsku pratnju Ljubomira Gašparovića.

Ravnatelj Dijecezanskog (Metropoljskog) muzeja, dr. J. Kolarić je zahvalio prof. Z. Stahuljaku, restauratoru S. Domitroviću te Gradskom uredu za kulturu koji su omogućili obnovu vrijedne violine.

OBNOVA TRIPTIHA IZ SAKRISTIJE ZAGREBAČKE KATEDRALE

Od 1999. – 2004. godine u Hrvatskom restauratorskom zavodu obnavljana su pokrajna oltarna krila triptiha iz sakristije zagrebačke katedrale. Obnovu su izveli restauratori Marin Berović i Denis Vokić koji su izvršili i konzervatorska istraživanja te saželi u svoj dokumentacijski rad pod naslovom: *Primjena enzima u čišćenju dviju slika Hansa Georga Geigerfelda iz zagrebačke katedrale*.

Središnja slika triptiha, koja prikazuje Raspeće na Golgoti, rad je slikara Albrechta Dürera iz 1495. godine. Krilne slike triptiha su neogotičke, 19. st. i prikazuju Isusov Križni put i Uskrsnuće.

Na nutarnjim stranama oltarnih krila, okrenutima prema zidu sakristijske apside, nalaze se slike Kristovo obrezanje i Poklonstvo kraljeva. Slike je povjesno umjetnički istražila dr. Mirjana Repanić Braun, pripisavši ih opusu slovenskog slikara iz 17. stoljeća, Hansa Georga Geigerfelda i njegovoj radionici.

Rad na obnovi slika bio je poseban i vrlo složen i zahtijevao je osim stručnosti restauratora široku suradnju drugih institucija. Slike su zapravo namjenski bile izrađene 1659.

godine za dekoraciju orgulja u crkvi sv. Katarine u Zagrebu. Zato je trebalo precizno i strpljivo čišćenje raznih naslaga ljestvica i drugih neravnih slojeva. Uz to su M. Berović i D. Vokić tražili najbolja pomoćna sredstva te su se odlučili za enzime. Oni nam u svojoj stručnoj radnji objasnjavaju da su enzimi proteini koji se nalaze u svim živim stanicama gdje reguliraju metaboličke procese kao katalizatori razgradnje ljepljivih namaza (ljepljiva guma i škrob). Oni su efikasni katalizatori samo ako su zadovoljeni uvjeti vlage i temperaturе koji se dobiju laboratorijskim pokušima. Prema tome enzimi nisu praktična sredstva za uklanjanje nečistoća i ljepljivih naslaga sa slika. Postoje sredstva koja su jednostavnija i manje riskantna za boje. No primjenu sredstava diktira slika svojom osjetljivošću, topljivošću boja i karakterom onečišćenja.

Slike su uspješno postavljene ponovno na sakristijski oltar za Uskrs 2004. godine te se i ovim putem zahvaljujemo Hrvatskom restauratorskom zavodu na čelu s ravnateljem prof. F. Mederom i njegovu pomoćniku prof. M. Braunu te re-

stauratorima M. Beroviću i D. Vokiću sa suradnicima: Istvanom Laszlo (Novozymes, Beč), Štefaniji Šimunić (Labud, kemijski laboratorij), Smilji Britvić-Budicin (Institut Ruder Bošković), Dragici Krstić (Prirodoslovni laboratorij HRZ-a), Đurđi Vasić-Rački (Fakultet kemijskog inženjerstva i tehnologije), Ivanu Markoviću (Pliva, razvojni laboratorij), Vanesi Gjini i Petri Kursar, suradnicama samog konzervatorsko-restauratorskog zahvata. Čitav proces tog zahtjevnog i preciznog rada prikazati će restauratori u glasilu HRZ-a.

Hrvatski restauratorski zavod sa svojim ravnateljem F. Mederom te M. Braunom aktivno je sudjelovao

zajedno s Institutom za povijest umjetnosti u organizaciji za njihovo izlaganje u Narodnoj galeriji u Ljubljani u studenom 2004. Autorice izložbe Blaženka First iz Ljubljane i dr. sc. Mirjana Repanić Braun iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, organiziraju istu izložbu i u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu u veljači 2005. godine. Osim ljubljanskih članova Počasnog odbora te vrijedne izložbe zagrebački su članovi: Dr. Milan Pelc, ravnatelj Instituta za povijest umjetnosti; dr. Juraj Kolarić, ravnatelj Dijecezanskog muzeja; mr. Branka Šulc, pomoćnica Ministra kulture; prof. F. Meder, ravnatelj HRZ-a i prof. Vladimir Magić, voditelj Metropolitane.

KONZERVATORSKI ODJEL MINISTARSTVA KULTURE U OBNOVI CRKVENIH KULTURNIH DOBARA

Djelatnici Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Zagrebu sa svojim pročelnikom, dipl. ing. arh. Tomislavom Petrincom, nastavljaju sustavnim terenskim radom i očevodom obnavljati i štititi crkvena kulturna pokretna i nepokretna dobra. Uz započete sustavne radove u crkvama u Krapinsko-Zagorskoj županiji, nastavljaju se aktivnosti po drugim župama Zagrebačke nadbiskupije, što je i objavljeno u Službenom vjesniku Zagrebačke nadbiskupije.

Djelatnosti Konzervatorskog odjela u Zagrebu razmatrane su na sjednicama Nadbiskupijskog odbora za sakralnu umjetnost što je zatim sažeto i u zapisnicima sjednica.

Povjerenstvo Zagrebačke nadbiskupije je osim terenskih skupnih susreta svoje dosadašnje zapisnike sjednica te pojedine dopise s programima za smještaj Riznice zagrebačke katedrale i Dijecezanskog muzeja predalo na svom godišnjem božićnom susretu zagrebačkom nadbiskupu, kardinalu Josipu Bozaniću (20. prosinca 2002.).

IZLOŽBE RZNICE ZAGREBAČKE KATEDRALE

Relikvijar u obliku križa, 12. stoljeće.
Baza iz 15. stoljeća

Navještenje. Misal Jurja Topuskog
iz 1495. godine

Redovitim »stalnim izložbama« Rznice zagrebačke katedrale možemo također smatrati svečane i lijepo bogoslužne obrede u zagrebačkoj katedrali za koje se iz prostora rznice iznosi liturgijsko ruho i to za: Božić, Uskrs, Duhove, Tijelovo, Stepinčevo, za procesiju Kamenitim vratima, te za sv. mise sa svetim ocem Ivanom Pavlom II. na hipodromu 1994. i na Mariji Bistrici 1998. godine, kao i za đakonska i svećenička ređenja.

Kako se najviše koriste bijeli ornat (osim Duhova i Stepinčeva, kada je liturgijsko ruho crvene boje), tako su liturgijski ornat bijele boje bili i najviše trošni, te su se brigom kustosa dr. Antuna Ivandije i mons. Josipa Klarića, posebnim zauzimanjem preč. Tome Petrića te rizničarke s. Line Plukavec počeli obnavljati, najprije u samostanu Uršulinki u Varaždinu, a onda i u samostanu Kćeri Božje ljubavi u radionicama u Dubrovniku i u Granešini. Obnovu je izvodila s. Emilija Golčić sa suradnicama.

Ove godine (2004.) dogodila se i sretna podudarnost, kada je za vrijeme procesije Majci Božjoj Kamenitih vrata, milanski nadbiskup Dionigi kardinal Tettamanzi, nosio milanski plašt. Naime, čitav obnovljeni bijeli ornat izrađen je cvjetnim motivima u Miljanu, u 18. stoljeću, te se za izradu posebno zanimalo prebendar Prvostolnog kaptola i povjesničar umjetnosti Milutin Juranić. On se svojedobno dopisivao o tome s milanskim povjesničarima umjetnosti.

Milanski kardinal D. Tettamanzi već je zastupao Talijansku Crkvu prigodom Prvog Papinog dolaska u Hrvatsku 1994. godine, a kod ovo-godišnjeg slavlja na blagdan Zaštitnice Grada Zagreba (2004.) molio je i propovijedao hrvatskim jezikom.

O izložbama Riznice zagrebačke katedrale pisao je uskrsni broj *Jutarnjeg lista*, 19. – 21. travnja 2003. novinara Darka Pavičića i fotografa Davora Pongračića pod naslovom: *Blago s Kaptola*. Tom prigodom su istaknuli da su trezori katedrale pretjesni za biskupsko zlato te da je prostor premali da Riznica izloži sve dragocjenosti. O novome prostoru već je razrađen idejni

projekt, ali sve zapinje na povratu oduzete imovine Crkvi. Reportaža o Riznici zagrebačke katedrale s tekstom D. Pavičića i fotografa D. Fabijanića objavljen je i u proljetnom broju inflight magazina »*Croatia Airlines*«. Riznica se predstavila i na Religijskoj redakciji Glasa Hrvatske već u prvim danima emitiranja, sažetim govorom rizničarke s. Line, 2. srpnja 2003. godine.

PRO SANCTO QUIRINO E. S. – CONFESSIO FIDEI U GRADSKOM MUZEJU SISAK I SAVARIA MUZEUMU U SZOMBATHELYU U MAĐARSKOJ

Izložba PRO SANCTO QUIRINO E. S. – CONFESSIO FIDEI, (sv. Kvirin, biskup sisački, svjedok vjere), priređena je povodom 1700. obljetnice mučeništva sv. Kvirina, sisačkog biskupa, u Gradskom muzeju u Sisku, i otvorena, 3. lipnja 2003. godine. Smatra se da je sv. Kvirin, sisački biskup, mučen u Szombathely u Mađarskoj, gdje je ponovljena spomenuta izložba od 8. lipnja do 8. listopada 2004. godine.

Sv. Kvirin je i zaštitnik Krčke biskupije, zavičajne biskupije zagrebačkog nadbiskupa kardinala Josipa Bozanića, a tragovi njegova štovanja nalaze se i u Zadru. Njegovi posmrtni ostaci preneseni u središte kršćanstva, u Rim. Tako je ovo i prigoda da se sustavno prouči historiografska tema te da se objedini i sistematizira povjesna građa vezana uz život i djelovanje sv. Kvirina, sisačkog biskupa, čiji su nasljednici zagrebački biskupi i nadbiskupi.

Riznica zagrebačke katedrale je u Gradskom muzeju u Sisku sudje-

lovala fotografijama relikvijara sv. Kvirina, kojeg su pribavili zagrebački biskupi nakon velikih požara u Zagrebu u 17. stoljeću. Time su potakli u samom Rimu istraživanja posmrtnih ostataka sv. Kvirina i pribavili njegove moći s relikvijarom izrađenim u Rimu, kojeg je dovršio zagrebački zlator M. Lanner u Zagrebu 1775. Osim relikvijara sv. Kvirina, njegov lik se nalazi i na koricama Misala Jurja Topuskog te na vitrajima u svetištu katedrale.

Lik sv. Kvirina se nalazio i na baroknim oltarima zagrebačke katedrale, koji se danas nalazi u HPM-u u Zagrebu te u drugim crkvama Zagrebačke nadbiskupije.

Relikvijar sv. Kvirina posuđen je za gostovanje iste izložbe u njegovu mjestu mučeništva u Szombathely u Mađarskoj, gdje je otvorena, 8. lipnja 2004. godine. Za nju vlada veliko zanimanje što dokazuju i mađarski hodočasnici koji na svojim propovijanjima nastoje posjetiti i Riznicu zagrebačke katedrale.

KOLOMANOV PUT – U HRVATSKOM POVIJESNOM MUZEJU

Povodom 900. obljetnice krunidbe kralja Kolomana hrvatskom krunom u Biogradu na moru, 1102. godine, HPM je tu historiografsku temu nastojao prikazati izložbom, otvorenom 17. prosinca 2002. u čemu je sudjelovala i Riznica zagrebačke katedrale kanoničkim križem iz 1802. godine, inv. br. M 535. U središtu križa nalazi se medaljon na kojem je prirodnim bojama prikazan sv. Ladislav na konju, koji mačem udara po pećini, iz koje izvire voda, pa je ikonografski izjednačen s Mojsijem.

Pitanje dolaska Arpadovića na Hrvatsko prijestolje prigodom te izložbe istraživano je s povjesnim vrelima povjesničara, arheologa i povjesničara umjetnosti u suradnji s nizom institucija i istraživača iz Hrvatske, Mađarske, Austrije i Engleske. Jedna izložbena jedinica je na sa-

mom početku te velike ceste (via magna) od Drave do mora, tehničkim sredstvima približila hrvatsku i mađarsku krunu s likovima na Ladislavovu plaštu iz Riznice zagrebačke katedrale. Tim povodom je održan i znanstveni skup o toj temi, što je sažeto u prigodnom Zborniku.

U Budimpešti su se tijekom mjeseca lipnja 2004. godine održavali Dani Hrvatske. Organizaraju ih Udruga Odreda izviđača Mađara čiji je predsjednik Liko Janos. To je jedina Udruga mađarske mladeži koja pravno djeluje na čitavom teritoriju Hrvatske. Udruzi je povjereno predstaviti Hrvatsku na temu: Riznica zagrebačke katedrale. Tekst i slikovni materijal je prema izboru L. Janosa pripremila rizničarka s. Lina Plukavec.

129

GLANZ DES EWIGEN U ST. PÖLTENU I U BEČU 2003. – 2004.

Prigodnom retrospektivnom izložbom bečkog zlatara Josepha Mosera (1715. – 1801.) u Dijecezanском музеју у St. Pöltenu je od svibnja do listopada 2003., a zatim u Kunsthistorischesmuseumu u Beču do kraja siječnja 2004. godine održana izložba pod naslovom *Glanz des Ewigen (Sjaj vječnoga)*. Riznica zagrebačke katedrale je za

potrebe te izložbe posudila dragocjeni relikvijar sv. Ivana Nepomuka, kojeg je izradio J. Moser u Beču 1755. godine. J. Moser je radio pretežno liturgijske predmete i relikvijare prema narudžbama vladalačke kuće von Habsburg, posebice u vrijeme M. Terezije (1740. – 1780.).

HRVATSKA RENESANSA U NACIONALNOM MUZEJU RENESANSE U PARIZU I U GALERIJI KLOVIĆEVI DVORI U ZAGREBU

Nakon izložbe »Anžuvinci u Europi« na kojoj je Riznica zagrebačke katedrale sudjelovala humeralom bl. Augustina Kažotića, raznobojni svileni vez iz 13. stoljeća, te srebrenim

pečatnjakom iz 1371. godine te fotografijama Gyulajeve mitre i drugim fotografijama iz arhitekture Nadbiskupskog dvora i zagrebačke katedrale, Galerija Klovićevi dvori u orga-

nizaciji Ministarstva kulture RH, pri-premili su izložbu *Renesansa u Hrvatskoj* u Nacionalnom muzeju renesanse, smještenom u dvoru Ecouen kod Pariza.

Osim umjetnina iz Hrvatske, na izložbi su bile izložene umjetnine hrvatskih umjetnika koje se nalaze u velikim svjetskim zbirkama, poput Laurane, J. Klovica, I. Duknovića i A. Sciavonea. Iz Riznice zagrebačke

katedrale posuđeno je Diirerovo Raspeće sa sakristijskog oltara, za-tim srebreni vrč za sveto ulje iz 15. stoljeća i srebrena kadionica s la-dicom za tamjan iz početka 16. sto-ljeća.

Ista izložba ponovljena je u Gale-riji Klovicévi dvori u Zagrebu i tako je omogućeno razgledavanje umjetni-na i posjetiteljima u Hrvatskoj. Izlož-bu je u Zagrebu otvorio, 26. kolovo-za 2004., ministar kulture, mr. Božo Biškupić. Prof. Miljenko Domijan je uz radost za realiziranje tako vrijed-ne izložbe zahvalio crkvenim i samo-stanskim riznicama koji su posudili tako vrijedna djela za izložbu preko granica. Francuski stručnjaci su tada naglasili da je Hrvatska imala Ren-e-sansu stotinu godina ranije nego Fran-cuska, a renesansni majstori kao što su Laureana i drugi, porijek-lom su Hrvati, a ne Talijani, kako ih se do sada držalo. Izložba obuh-vaća graversko-zlatarske radove, slikarska djela, kodekse, tiskane knjige, grafike, crteže i minijature, skulpturu, arhitekturu i urbanizam.

Hrvatska umjetnost je tako pono-vno postala veleposlanik kulture i svjedok europskih kršćanskih kor-jena u Europi, koja kraj svega do-sadašnjega udjela u kršćanskom oblikovanju zaboravlja svoje kršćanske korijene.

Popratni katalog izložbe ušao je u sve školske programe.

MEĐUNARODNI FESTIVAL ČIPKI U LEOGLAVI

Zauzimanjem Turističke zajed-nice u Lepoglavi s predsjednikom, dipl. oec. Mirkom Varovićem te gra-dskim i županijskim poglavarstvom u suradnji s dr. sc. Tihonom Petrović Leš s Filozofskog fakulteta u Za-grebu, u Lepoglavi se održavaju međunarodni znanstveni skupovi

uz popratne izložbe Lepoglavskih čipki i čipki rađenih tehnikom batića iz drugih čipkarskih europskih sre-dišta. Izrada čipki u Lepoglavi veza-no je uz djelatnost Pavlina koji su u Lepoglavi imali svoje središte.

Rizničarka, s. Lina Plukavec pre-zentirala je vrijednosti Riznice

zagrebačke katedrale na tom području, budući da je Riznica sačuvala vrijedne stare čipke. Zanimljivo je pratiti čipke na portretima zagrebačkih biskupa i nadbiskupa, iz kojih se može rekonstruirati posebna zbirka čipki, budući da su motivi jako raznovrsni. Osim što su četiri pavlina bili i zagrebački biskupi, smatra se da su portrete zagrebačkih biskupa slikali i pavlinski slikari.

U Bolleovo doba motivi s narodnih nošnji preuzeti su za slikane prozore zagrebačke katedrale u njenim pokrajnjim lađama.

H. Bolle i njegov suradnik H. Eckhel nisu izrađivali samo arhitektonске nacrte velikih zdanja, nego su radili i nacrte za misnice i čipke. Osobite zasluge u promicanju čipkarstva i hrvatskih narodnih nošnji stekla je i Bolleova supruga Marija rođena Hofer, a njezin samozatajni rad istaknut je prigodom sjećanja na 80. godišnjicu njezine smrti (1924. – 2004.).

Kao rezultat Međunarodnog festivala čipki u Lepoglavi intenzivno se radi na projektu da se lepoglavska, paška i hvarska čipka uvrste u zaštićeno kulturno dobro u okviru UNESCO-vog programa.

SREBRENI VOTIVI U ZAGREBU I PAZINU

Etnografski muzej u Zagrebu je tijekom 2001. i 2002. godine u sklopu izložbe Narodna medicina izložio srebrenе votive, Ex voto, na kojoj su izloženi i predmeti iz Riznice zagrebačke katedrale.

Votivi su srebrenе pločice s reljefnim prikazima pojedinih dijelova tijela (ruke, srce, oči, itd.) te s pisanim tekstom, koje vjernici darivaju kao zavjet u zahvalu ili se žarko preporučuju u molitvama. Zavjetne nakane su popraćene darivanjem dragocjenih predmeta Bogu i Majci

Božoj u poznatim svetištima ili svećima zaštitnicima.

Oblikanje votiva oslanja se na umjetničke stilove zlatarstva i našu narodnu kulturu. Izuzetna zanimljivost likovnosti ex vota također je i dodatna dekoracija kao i njene izvedbene tehnike.

Etnografski muzej Istre u Pazinu organizirao je izložbu Srebrenih votiva tijekom 2003. godine, a Riznica zagrebačke katedrale sudjelovala je na izložbi svojim umjetninama.

HRVATSKA PISANA KULTURA

Izdavačka kuća Veda u Križevcima izdaje monografiju o Hrvatskoj pisanoj kulturi. Sadržaj obuhvaća oko 600 najznačajnijih hrvatskih spomenika, rukopisnih i tiskanih knjiga, pisanim latinicom, glagolicom i cirilicom, na hrvatskim prostorima od 8. do 21. stoljeća. Autori

monografije su akademik Josip Bratulić i prof. dr. Stjepan Damjanović.

Direktor izdavačke kuće Vede, prof. Nikola Žulj, obratio se za suradnju s Riznicom zagrebačke katedrale radi fotografiranja misala iz 15. stoljeća te drugih predloženih umjetnina u riznici i katedrali.

KAZULA-PLAŠT SV. LADISLAVA NA POŠTANSKIM MARKAMA HRVATSKE I MAĐARSKE

Zvonolika misnica iz plašta kralja Lajslava iz Riznice zagrebačke katedrale.

Hrvatska pošta zajedno s Poštom Mađarske pripremila je izdavanje prigodne poštanske marke s temom »Plašt hrvatsko-ugarskoga kralja Ladislava, XI. st.«.

Mons. Josip Mrzljak, koji je koordinirao zajedničke aktivnosti, pred-

ložio je da se promocija održi u sakristiji zagrebačke katedrale, u prisutnosti predstavnika crkvenog i kulturnog života Hrvatske i Mađarske, gdje je plašt i izložen, kao jedan od rijetkih kraljevskih plašteva, koji je preživio tisuću godina burne povijesti. Dizajner hrvatskog izdanja marke je Boris Ljubičić.

Poštanske marke su važna obilježja državnosti i odraz cjelokupne kulture, čuvarice su povijesne i prirodne baštine države i njenog naroda.

U Hrvatskoj su marke u uporabi od 1850. godine. Od 1991. godine na njima je ime Republike Hrvatske, a ostvaruju se i međunarodni projekti, među prvima 1995. godine u povodu 100. obljetnice smrti Franza von Suppéa s Austrijskom poštom te prigodom 500. obljetnice rođenja Julija Klovića, 1998. godine, s Vatikanskom poštom, zatim 2002. godine s motivom »Čipke« zajedno s Belgijском poštom.

GODIŠNICA ZRINSKIH I FRANKOPANA U ZAGREBAČKOJ KATEDRALI

U zagrebačkoj katedrali svake se godine prigodom godišnjice pogibije hrvatskog bana Petra Zrinskog i kneza Frane Krste Frankopana, 30. travnja, sv. Misom zadušnicom spominjemo svih hrvatskih mučenika za Domovinu. 322. komemorativno okupljanje organizirao je Zlatko Bacinger sa Zrinskom gradom iz Čakovca, 29. travnja 2003. godine. Formiranim hodogramom kroz špalir položeni su vijenci kod poprsja Zrin-

skih i Frankopana u apsidi južne lađe. Kod oltara Majke Božje uređena je mala pozornica za predstavnike u svečanim hrvatskim lentama: nadzapovjednik i predsjednik Garde, zatim mons. Josip Mrzljak i mons. Josip Klarić. Kroz špalir su prošli nadvojvoda Otto von Habsburg te predstavnici veleposlanstava Austrije, Mađarske i Turske, zatim međimurski župan Branko Levačić, načelnik Glavnog stožera Hrvatske

Poprsje hrvatskog bana Petra Zrinskog i kneza Frane Krste Frankopana u zagrebačkoj prvostolnici.

HRVATSKO BOŽIĆEVANJE U ETNOGRAFSKOM MUZEJU, BOŽIĆ 2003.

Etnografski muzej u Zagrebu organizirao je izložbu HRVATSKO BOŽIĆEVANJE. Njegovi djelatnici aktivno su sudjelovali u ukrašavanju božićne jelke na Trgu sv. Petra u Vatikanu kao i božićnih jaslica u dvorani za audijencije za Božić 2003. godine. Zato je želio približiti hrvatskoj javnosti to radosno slavljenje Božića sa sačuvanom hrvatskom umjetničkom baštinom. Kako je 19. i 20. stoljeće obilovalo narodnim stvaralaštvom oko uređivanja jaslica i nakita za Božić, ova izložba se usredotočila na umjetnički izraz obuhvaćajući naj-

vojske i položili vijence uz Beethovenovu 3. simfoniju »*Eroica*«. Pred katedralom su gardisti i djevojke u narodnim nošnjama iz Hrvatske i Mađarske izvodili recitacije. Glazbeni dio programa izveo je Kvintet Glazbene škole u Varaždinu i Simfonijski puhački orkestar Hrvatske vojske. Nakon svečanosti, u Nadbiskupskom dvoru održan je prigodni domjenak za sudionike ove svečanosti.

starije prikaze božićnih motiva poput pluteja s prikazom Kristova Rođenja iz 11. stoljeća u Sv. Nedjeljici kod Zadra (replikom), reprodukcijom prikaza Kristova Rođenja s vratnicu Splitske katedrale kao i reljefom zvonika iz 13. st. te reprodukcijom freske Vincenta od Kastva u crkvi sv. Marije na Škriljinama u Beramu u Istri iz 15. stoljeća i dr.

Riznica Zagrebačke katedrale predstavila se na toj izložbi vezenim medaljonima Rođenja Isusova, Posljednje večere i Uskrsnuća iz Zagrebačke vezilačke radionice

biskupa Petra Petretića iz 1659. godine i trećim izdanjem katedralne pjesmarice »Citare Octochorde«, tiskane u Zagrebu 1751. u kojoj je druga »struna« Citare posvećena božićnim pjesmama.

Riznica zagrebačke katedrale se, prema izboru rizničarke s. Line Plukavec i autora izložbe g. Josipa Barleka, uključila u novi način slavljenja

Božića, nošenjem Betlehemskog svjetla iz Betlehema preko Beča u Zagreb, pa su tako bile izložene svjetiljke za Betlehemsko svjetlo iz 1991. i 1993. godine. Tako su stvarni izložbi Riznice zagrebačke katedrale obuhvatili najstarija umjetnička djela kao što je Petretićev vez, iz 1659. godine, koji se nalazi i na naslovniči popratnog kataloga izložbe.

IZLOŽBA MAJSTORA HGG U NARODNOJ GALERIJI U LJUBLJANI I U MUZEJU ZA UMJETNOST I OBRT U ZAGREBU

Otkrićem slikara Hansa Geigera Geigerfelda iz Novog Mesta (oko 1610. – oko 1681.) sakritog u inicijalima HGG, koji je djelovao u 17. stoljeću u Sloveniji i u Hrvatskoj otkrivala su se i vrijedna djela spomenutog slikara na području Zagrebačke nadbiskupije. Tako je nastala međunarodna suradnja pod pokroviteljstvom ministarstava kulture Slovenije i Hrvatske u organizaciji Hrvatskog restauratorskog zavoda, Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu te Narodne galerije u Ljubljani i Restauratorskog centra Slovenije oko pripreme sačuvanih umjetnina majstora HGG ili njegove radionice u Narodnoj galeriji u Ljubljani i Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu. Među tim djelima nalaze se oltarna krila na sakristijskom oltaru zagrebačke katedrale s prizorima, Poklonstvo pastira i Isusovo obrezanje, koja su se temeljito istražila i obnovila. HGG je slikao korske klupe, orgulje i oltarne slike u crkvi sv. Katarine u Zagrebu, a za izložbu su posuđena ulja na platnu: sv. Dionizije između sv. Rustika i Eleuterija, sv. Vid, sv. Barbara, sv. Apolonija i sv. Nikola. Iz crkve sv. Mihaela u Vugrovcu posuđene su slike sv. Mihaela i slika Boga Oca,

tempera na platnu i na drvu, koje je HGG izradio po narudžbi zagrebačkog kanonika Pavla Kosa za tadašnju župnu crkvu sv. Mihaela.

Slika sv. Mihaela sačuvana je i u župnoj crkvi sv. Mihaela u Gračanima koja je također bila izložena, a njegova se djela nalaze i u župnoj crkvi sv. Vida u Brdovcu, slika sv. Barbare, zatim oltar u kapeli sv. Lenarta u Laduču te u franjevačkim crkvama u Klanjcu i Varaždinu.

Njegovi nacrti za glavni oltar u crkvi sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu ostali su neizvedeni ali se mogu naći detalji u temeljitim istraživanjima.

Slikar Hans Georg Geiger von Geigerfeld djelovao je na kulturnom ozemlju Srednje Europe s kulturnim središtima u Zagrebu, Ljubljani, Grazu, Linzu, Salzburgu, Augsburgu i Nürnbergu.

Uzore je pronalazio kod tadašnjih najboljih talijanskih, flandrijskih i bavarskih slikara i bakrorezaca. U Münchenu je ubrzo postao duhovno središte. Pod utjecajem djelovanja Isusovaca oblikovala se pobožnost *Pietas Bavaria*, a to se odrazilo i izradom umjetnina s likom sv. Mihaela u Gračanima i Vugrovcu. Na

Bavarskom dvoru djelovali su arhitekti, slikari kipari i grafičari pod pokroviteljstvom vojvode Wilhelma V. Isusovci i franjevcici su posebice preporučivali takvu umjetnost prema odrednicama Tridentinskog koncila iz svoga središta u Grazu (Isusovački kolegiji) pa su stoga u Sloveniji i Hrvatskoj djelovali isti majstori. Umjetnost su cijenile također plemićke obitelji, koje su bile i crkveni

patroni i kolatori, a Geigerova djela je pod idejnim vodstvom Isusovaca naručivala plemićka obitelj Erdödy. Osim toga u Hrvatskoj je bila slobodna umjetnost za razliku od nekih okolnih okružja gdje je bila cehovski organizirana s izvjesnim ograničenjima. Geigerov suvremenik bio je Hans Vajkard Valvasor čija je jedinstvena grafička zbirka danas u vlasništvu Zagrebačke nadbiskupije.

DIPLOMSKI RAD O KASNOSREDNJOVJEKOVnim KALEŽIMA IZ RZNICE ZAGREBAČKE KATEDRALE

Riznica zagrebačke katedrale surađuje sa znanstvenim ustanovama u Zagrebu i Hrvatskoj. Rezultati te suradnje su uočljivi u pisanim radovima kao što je diplomski rad Jelene Slavujević koja je obradila kasnosrednjovjekovne kaleže, datirane od 15. do kraja 17. stoljeća, u Riznici zagrebačke katedrale. Rad je obranila 29. studenog 2004. godine na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autorica je ovu skupinu kaleža smjestila u širi kontekst kasnosrednjovjekovnog zlatarstva u Hrvatskoj.

U svojoj radnji je naglasila da se gotički stil u Riznici javlja u 14. stoljeću (na fragmentu Raspela, inv.

br. 122 i pečatnjaku zagrebačkog Kaptola iz 1371.). S vremenom se gubi prvotni »stilski čisti« gotički izraz i pretvara se u mješavinu kasne gotike i renesanse, a čisti renesansni oblik potpuno izostaje. Renesansna umjetnost je u Hrvatsku zbog nepovoljnih okolnosti, prvenstveno zbog turskih osvajanja, teško prodirala. Tako su jedini pravi autohtoni spomenici srednjeg vijeka sačuvani upravo u katedralnoj riznici.

U RIZNICI se također trenutno vrše istraživanja i na drugim umjetničkim djelima kao što je Misal Jurja Topuskog, Božji grob izvezen u Petretićevoj vezilačkoj radionicici, Bolleovi oltari i dr.

KALENDARI U IZDANJU ODBORA ZA OBNOVU KATEDRALE

Kalendarji prate kulturne i liturgijske aktualnosti te u domove vjernika i dobročinitelja donose važne aktualnosti, zbijanja i planove priблиžujući ih i dokumentirajući ih jasnim izričajima posredstvom najnovijih tehničkih dostignuća. Tako saznamjemo da je prigodom izmjere visi-

ne zvonika zagrebačke katedrale 1998. godine utvrđeno da visina južnog zvonika iznosi 108,20 i sjevernog 108,16 metara.

Nakon što je za 1993. godinu, u vrijeme teških ratnih godina, tiskan kalendar sa slikama umjetnina Riznice zagrebačke katedrale te s po-

vijesnim pregledom Riznice i sažetim prikazom najvrednijih umjetnina, isto se dogodilo za jubilarnu 1994. godinu. Odbor za obnovu zagrebačke katedrale, zalaganjem tadašnjeg tajnika Odbora, mons. Josipa Klarića, prezentirao je na isto takovoj veličini (48x32 cm) prizore umjetnički izvezenog Božjeg groba Riznice zagrebačke katedrale na kalendaru za 1995. godinu.

Godine 1996. format je smanjen na 30x21 cm te su na 15 listova »izloženi« obnovljeni kameni dijelovi zagrebačke katedrale. Fotografije u kalendaru su približile najljepše dekoracije vijenca galerije, odvode kišnice, rigalica, s dekoracijama raznih životinja. Najljepši ures pročelja katedrale je timpanon s likom Majke Božje s Isusom u naručju i dva klečeća anđela koji su izrađeni prema sačuvanoj fotografiji modela koji se čuva u Riznici. Modeli su zatim pronađeni u Gliptoteci u Zagrebu, što je osim u kalendaru dokumentirano i u časopisu »Naša katedrala« u izdanju Odbora za obnovu zagrebačke katedrale. Fotografije Majke Božje s Isusom i anđelima prezentirane su i u kalendaru za 1997. i 1998. godinu.

Godine 1999. predsjednik Odbora za obnovu zagrebačke katedrale te kustos katedrale i riznice, mons. Josip Klarić sa suradnicima, slikama u kalendaru prezentirao je unutrašnjost zagrebačke katedrale i to fotografijama obnovljenih drvenih umjetnina u svetištu katedrale, kip Majke Božje s anđelima sviračima od Hansa Ludwiga Ackermannia iz 1634. godine, obnovljeni nadgrobni spomenik bana Nikole Erdödyja iz 1693. godine od kipara Ivana Komersteiner-a te kipove Anselma Sickingera koji predstavljaju Nebeski dvor, predstavnike Starog i Novog Zavjeta. Svi ovi kipovi obnovljeni su u Hrv-

tskom restauratorskom zavodu uz materijalnu pomoć Ministarstva kulture, a slike u kalendaru su iz arhiva HRZ.

Svi obnovljeni kipovi bili su izloženi na izložbi Sveti trag, a Zagrebačka katedrala izrazila je zahvalnost svim samozatajnim restauratorima i njihovim voditeljima.

Na ovaj način otkrio se dio obnove koji bi mogao ostati neprimijećen. Tijek obnove opisala je rizničarka, s. Lina Plukavec, i u »Tkalčiću 2«, godišnjaku Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije.

Kalendari slijedećih godina prezentirali su i dalje unutrašnjost zagrebačke katedrale.

Za 2000. godinu prikazani su slikani prozori u svetištu zagrebačke katedrale. To je bila i jubilarna Sveta godina i 50. obljetnica svečanog proglašenja dogme Uznesenja BDM na nebo koja je i glavna zaštitnica i titular zagrebačke katedrale.

Godine 2001. kalendar lista svećani misal Zagrebačke katedrale iz 1872. i zagrebačku pjesmaricu, »Citaru Octochorda«, iz 1757. godine.

U kalendaru za 2002. godinu »vraćeni« su stari barokni katedralni oltari ponovno u zagrebačku katedralu, koji su darovani raznim crkvama Zagrebačke nadbiskupije za vrijeme njene obnove 1880. – 1902.

Između slika s nekadašnjih oltara, mons. Klarić upozorio je na sliku Uznesenja BDM s glavnog oltara a time i na zaštitnicu zagrebačke katedrale uz koju je vezana i 150. obljetnica uzdignuća Zagrebačke biskupije u Nadbiskupiju-Metropoliju, pečatnicom (bulom) *UBI PRIMUM PLACUIT DEO* pape bl. Pija XII. od 11. prosinca 1852. godine.

Ta svečana proslava nastavljena je prikazom svih sufraganskih katedrala u Zagrebačkoj metropoliji kalendarom za 2003. godinu.

Godine 2004. »katedralni« kalendar približio je detalje s prozora po sjevernoj i južnoj lađi, posebice raskošno izvedene grbove pojedinih darovatelja u obnovi nakon potresa 1880. godine, kao i natpise s imenima majstora zapisanih na krhkom staklu.

Spomenimo ovdje i mali džepni kalendar u izdanju Glasa Koncila, koji donosi detalj sa katedralnog

slikanog prozora, i to kalež, simbol Godine Euharistije, koju je najavio papa Ivan Pavao II. za 2005. godinu.

Kalendare Odbora za obnovu zagrebačke katedrale u riječi i slici možemo uvrstiti u medijske godišnje izložbe zajedno s časopisom *Naša katedrala* koja osim sadašnje obnove donosi i zanimljivosti iz unutrašnjosti kao i dijelove inventara njene Riznice.

IZLOŽBE DIJECEZANSKOG MUZEJA

HRVATSKO BOŽIĆEVANJE – BOŽIĆ 2003.

DIJECEZANSKI MUZEJ bio je prisutan na izložbi Hrvatsko božićevanje u Etnografskom muzeju u Zagrebu za Božić 2003. godine s božićnim jaslicama s drvenim koloriranim figuricama iz 1830. godine, slikom Majke Božje s Isusom u naručju od slikara I. Tišova i drvenim anđelima iz 18. stoljeća. Jedan od anđela bio je i logotip izložbe te je osim na naslovnici kataloga »leb-

dio« nad uzvanicima i posjetiteljima upućujući na otajstvo Utjelovljenja Boga, koji je kod Hrvata slavljen kao Mali Bog ili Božić.

Vjernici iz Solina, koji već drugi put zaredom nisu imali jaslica u svojoj župnoj i proštenišnoj crkvi Gospe od Otoka, jer su ih ustupili za izložbu. Ovu je izložbu svojim teološkim razmatranjima nadahnjivao o. Bonaventura Duda.

137

IZLOŽBA JURAJ RATTKAY VELIKOTABORSKI U DVORCU U VELIKOM TABORU

U dvorcu u Velikom Taboru, 4. lipnja 2004. godine, otvorio je mons. Vladimir Stanković izložbu o zagrebačkom kanoniku Jurju Rattkayu Velikotaborskom (1612. – 1666.). To je bila i prigoda da se istraži dokumentacija o njegovom značenju i djelovanju što je sabrano u prigodnom katalogu. Mons. V. Stanković je naglasio da i današnji zagrebački nadbiskupi i kanonici imaju veliku ulogu u promicanju hrvatske kulture posebice izdavačke djelatnosti na čemu se istaknuo i J. Rattkay. To dokazuje da je i kanonička kurija, jer

je postala izdavačkom kućom Glasa Koncila, zajedno sa zagrebačkim nadbiskupom kardinalom Franjom Šeperom svojim koncilskim idejama putem tiska probio komunistički zid i otvorio Hrvatsku svijetu u teško doba komunizma.

Kako se dvorac u Velikom Taboru temeljito obnavlja, a u njemu se predviđaju budući prostori za kulturna zbivanja, mons. Stanković darovao je nekoliko svojih autorskih knjiga koje govore o značenju zagrebačkih nadbiskupa, posebice kardinala F. Šepera i kardinala F. Kuha-

rića, kojima je bio najbliži suradnik. Knjige će se uvrstiti u buduću dvorsku biblioteku.

Inače je dvorska kapela sv. Petra također i mjesto »stalne izložbe Dijecezanskog muzeja« budući da se zauzimanjem kardinala F. Kuharića u njoj od 1990. godine nalazi oltarna slika »Krist predaje ključeve sv. Petru«, metalni svijećnjaci i tabernakul iz Dijecezanskog muzeja u Zagrebu. U kapeli se na Petrovo slavi i sveta misa, u sklopu župskih aktivnosti župe Desinić.

Dvorac Veliki Tabor sagradila je obitelj Rattkay 1502. godine. Nakon smrti posljednjeg potomka Rattkaja, Josipa Ivana, 1793. godine, dvorac je mijenjao vlasnike, a 1919. godine ga je kupio slikar Oton Ivezović. On je godine 1938. bio primoran prodati

dvorac Banskoj upravi, koja ga je ustupila časnim sestrama Kćeri Milosrda. Nakon njihova odlaska, u dvoru je bila poljoprivredna zadruga.

Uredbom RH, godine 1993. godine, Veliki Tabor predan je na uporabu Muzejima Hrvatskog Zagorja. Od 1995. u kompleksu dvorca vršena su arheološka istraživanja. Od 2002. godine Hrvatski restauratorski zavod temeljito i sustavno vrši konzervatorsko-restauratorske radove uz stalne aktivnosti dvorca.

Dr. J. Kolarić je 5. prosinca 2003. nazočio u Risvici kod Kumrovcu ob jedinjenim obljetnicama i to: 500. godišnjici Velikog Tabora, 50. godišnjici Muzeja »Staro Selo« Kumovec, 30. godišnjici Muzeja Seljačkih buna, G. Stubica i 10. godišnjici Muzeja Hrvatskog Zagorja.

PORTRET IVANA RANGERA SKRIVEN U LIKU EVANĐELISTA MATEJA

Dijecezanski muzej u Zagrebu želio je obilježiti 200. godišnjicu rođenja slikara Ivana Ranger-a u njegovom rodnom mjestu u Austriji, što se zbog nastalih okolnosti nije moglo ostvariti, premda smo već tražili stručnu suradnju prof. Marije Mirković. Ovdje donosimo zanimljivosti ovog slikara koji je slikao i na području Zagrebačke nadbiskupije, a u Dijecezanskom muzeju se čuvaju i njegova djela.

Istraživanjem i prezentacijom Rangerovih djela bavi se prof. M. Mirković korištenjem najmoderne tehnike kojom se djela sa »zidnih kataloga« prenose u sve vrste prijenosnih izložbi, kao što su katalozi »Otvorena nebesa Ivana Ranger-a« i »Cvet szveteht Ivan Krstitelja Ranger-a«.

Vjerujem da je i sama bila iznenadna kad je prepoznala lik slikara I. Ranger-a, koji se nigdje nije potpisivao, ali se sakrio u liku evanđelistu Mateja.

BAROKNI KIPARI ZAGREBA I NJIHOVI RADOVI U CRKVAMA U HRVATSKOM ZAGORJU IZLOŽENI U MUZEJU U GORNJOJ STUBICI

Izložbom *Barokni kipari Zagreba i njihovi radovi u Hrvatskom zagorju* prezentirana su zanimljiva djela baroknih kipara Gradeca i Kaptola, 17. i 18. stoljeća, čija se djela nalaze u kapelama i crkvama Hrvatskog zagorja. Ona svjedoče o živoj skulpturskoj aktivnosti ovog dijela Zagrebačke nadbiskupije te o istančanom ukusu naručitelja koji su bili redovito zagrebački biskupi i župnici pojedinih župa, zatim vlasnici plemićkih dvoraca te cehovska udruženja građana. Kao što je u Zagrebu biskup Petar Petretić otvorio vezilačku radionicu, tako je biskup Juraj Branjug uredio kiparsku radionicu gdje su izrađeni mnogi vrijedni kipovi za tadašnje crkve Zagrebačke biskupije. Tom izložbom bile su obuhvaćene župe Donja Stubica, Zajezda i Zlatar. Izložba je organizirana u suradnji s Hrvatskim restauratorskim zavodom i Muzejem za umjetnost i obrt s prof. Nelom Tarbuk, autoricom izložbe. Izložbu su 9. svibnja 2003. godine u Muzeji Hrvatskog zagorja u Gornjoj Stubici otvorili mons. Vladimir Stanković i dr. J. Kolarić. Nastupio je Collegium pro musica sacra.

Izložbom pod naslovom *KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA POKRETNIM KULTURNIM DOBRIMA HRVATSKOG ZAGORJA 2001. – 2004.* u Gornjoj Stubici 1. listopada 2004. godine, prezentirani su najvažniji obnovljeni crkveni spomenici, slike i kipovi iz crkvi i kapela u Hrvatskom zagorju. To su radovi domaćih majstora 18. i 19. stoljeća koji su radili za crkve na području Hrvatskog zagorja te manji dio iz štajerskih radionica. Prikazana

djela dokumentiraju vrlo aktivnu produkciju toga vremena, a danas se pronalaze načini njihova obnavljanja i čuvanja.

O značenju obnove izloženih djela govorio je mons. Josip Mrzljak, pomoćni biskup zagrebački te je izrazio želju da bi bilo što više restauracija a što manje konzervacija umjetnina.

Isti je Muzej brigom i pažnjom skupio i izložio arheološke nalaze nađene u proštenišnoj crkvi Majke Božje Gorske u Loboru. Ponosni smo na tako vrijedna otkrića koja dokazuju da ovdje nisu obični brežuljci već pravi Grad na Gori, s »vlaricom« Majkom Božjom Gorskom.

Za kameni KIP OKRUNJENE MADONE iz 14. st. (DM 1614) zanima se dr. Erno Marosi iz Budimpešte koji ga je osobno došao fotografirati. Pronašli su ga opisanog u Peristilu, Zborniku radova za povijest umjetnosti, 1983, br. 26. Opisala ga je dr. Andjela Horvat zajedno s još jednim katedralnim kipom, Marije s Djetetom u naručju, koji se danas nalazi u Muzeju Grada Zagreba. Oba ova kipa uveo je u stručnu literaturu Lj. Karaman.

Skulpture su izrađene u zagrebačkoj radionici oko 1400. godine koja je djelovala u vrijeme zagrebačkog biskupa Eberharda (1397. – 1406.) i (1410. – 1419.) prema iskustvima graditeljske obitelji Parler.

Sliku SV. LIBERANA, iz Dijecezanskog muzeja, tempera na drvu iz 1677. godine želi fotografirati Nadbiskupija Paderborn čiji je zaštitnik sv. Liberan. Posebice se zauzeo za njezinu prezentaciju dr. A. Rebić,

koji je posredovao i u lipnju 2004. poslao traženu fotografiju (DM 1843).

Umetnine Dijecezanskog muzeja iz župe Gore i pripadnih filijalnih kapela objavljene su u monografiji župe »Osam stoljeća župe Gora«, čiji je autor Lojzo Buturac povodom obnovljenih crkvenih objekata nakon srpske agresije na Hrvatsku 1991. – 1995.

Gorski župnik, Franjo Dunaj, ističe da monografija nije važna samo za Gorsku župu već za čitavi Sisačko-gorski arhidiakonat koji je u srednjem vijeku bilo važno crkveno i političko središte a knjiga daje o tome dragocjene povijesne podatke.

Recenziju je napisala dr. Đ. Cvitanović koja ističe da su ovi ranokršćanski i srednjovjekovni lokaliteti važni za razvoj crkvene arhitekture

i dokazuju opširnu građu na malom prostoru Zagrebačke nadbiskupije. Tu je bila obranjena Hrvatska u 16. stoljeću kao i u srpskoj agresiji na Hrvatsku 1991. – 1995, kada su bile porušene sve crkve i kapele a događaji toga kraja povezani su s događajima i stradanjima čitavog Hrvatskog naroda.

D. Juraj Kolarić, ravnatelj Dijecezanskog muzeja i predstojnik Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije prezentirao je umjetnine Dijecezanskog muzeja kao i katedralne riznice po kulturnim medijskim programima: HTV-a, HR-a i HKR-a, te na pojedinim skupovima. Također je u stalnom kontaktu sa svim ustanovama koje se brinu za zaštitu umjetnina, od Ministarstva do drugih kulturnih ustanova.

IZLOŽBA »JAKOV ŠAŠEL« U GRADSKOM MUZEJU U KARLOVCU

Ulijenim portretom župnika u Lipniku, Pavla Ledera (1838. – 1900.), izrađen po narudžbi prijatelja povodom 50. rođendana, 1888. godine (DM 1668), Gradski muzej u Karlovcu je 17. prosinca 2004. godine u sklopu retrospektivne izložbe karlovačkog slikara Jakova Šašela proslavio svoje 100 godišnje posto-

janje. J. Šašel bio je učitelj crtanja u Franjevačkoj gimnaziji u Novom Mestu. Izrađivao je nacrte za crkveni namještaj, oltare i ikonostase. Na putovanjima u katoličke misije u Egipt, Nubiju i Sudan 1853. – 1854., nastao je putopis »Slike s Orijenta« koji se mogao tom prigodom također razgledati.

ZAKLJUČAK

Ured za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije aktivno sudjeluje na aktivnostima kako su navedene u ovoj Kronologiji događanja. To ne bi bilo moguće ostvarivati bez mnogih pozrtvovnih suradnika koji su ovdje i spomenuti, ali i onih koji nisu spomenuti a djelovali su samo-

zatajno u pravom trenutku kako bi se puno toga moglo ostvariti.

Posebice treba istaknuti čuvare crkvene kulturne baštine po župama, župnike i njihove najbliže suradnike, koji su nastojali sačuvati sakralnu baštinu i u teška vremena kad su i njihovi životi bili u opasnosti.

Sada, u slobodnoj Hrvatskoj, na-
stojmo što više zaštititi crkvena kul-
turna dobra tako da se prema želji
svetog oca Ivana Pavla II. s njima
okoristimo i za pastoralne i ekumen-
ske aktivnosti. Zbog toga treba obli-
kovati župske muzeje u župskim
prostorima, kako bi svi umjetnički
predmeti bili popisani, a prigodom
raznih svečanosti i proslava i pre-
zentirani.

Među samozatajne djelatnike za
očuvanje sakralne pripadaju i kon-

zervatori i restauratori, koji nastoje
vratiti što prije oštećene umjetnine u
vrijeme srpske agresije na Hrvatsku.
Mnogima se stoga čini da se briga
oko župskih umjetnina sporije
odvija.

Ipak složnom zajedničkom ak-
cijom i dijalogom s mjerodavnim
stručnim institucijama i službama
Ministarstva kulture mogu i Crkva i
država već sada puno učiniti na ob-
novi četrnaeststoljetne kulturne sa-
kralne baštine.

Događanja u Riječkoj nadbiskupiji

SIMPOZIJ U POVODU DANA TEOLOGIJE U RIJECI

Prošlost obvezuje – povijesni korijeni Gospicko-senjske biskupije

Povodom Dana Teologije u Velikoj dvorani Teologije u Rijeci održan je 9. i 10. prosinca međunarodni simpozij pod nazivom »Prošlost obvezuje – povijesni korijeni Gospicko-senjske biskupije«. Skup je svećano otvorio riječki nadbiskup dr. Ivan Devčić, a sudjelovali su i gospicko-senjski biskup dr. Mile Bogović, porečko-pulski biskup Ivan Milovan, krčki Valter Župan, predstojnik Teologije u Rijeci dr. Milan Špehar, rektor Riječkog sveučilišta akademik Daniel Rukavina i brojni drugi uglednici.

Mons. Župan je podsjetio okupljene na križni put kojim su kroz povijest prolazili Ličani, te na činjenicu kako se Gospicko-senjska biskupija trebala oformiti ranije. Dodao je kako će povijest tek pokazati važnost i ulogu biskupije na ovome području.

Dr. Emanuel Hoško rekao je kako je ideja o sastavljanju Zbornika biskupa Mile Bogovića nastala prije dvije godine, no tribina će, iako su predavači ujedno i autori tekstova u Zborniku, ponuditi novosti koje su sakupljene u posljednje dvije godine i nisu uvrštene u Zbornik.

Predavanja je otvorio gospicko-senjski biskup Mile Bogović s temom »Upravne i pastoralne potrebe Crkve u Lici i Senjskom primorju i strukturalne mijene na tom području u 20. st.«. U studioznom presejku razvoja ove Biskupije, pod-

sjetio je na 1992. godinu i potpisivanje »peticije« za Ličku biskupiju. Ozbiljni razgovori o osnivanju Biskupije koja bi imala sjedište u Lici, započeli su nakon uspostave samostalne RH, kazao je mons. Bogović nadodavši: »U Kani sam 1992. opširno citirao pismo svećenika Ličana iz 1966. da se samim prenošenjem biskupskog sjedišta iz Senja u Rijeku čini loš korak za pastvu u Lici. Sjedište bi se trebalo kretati prema Lici, a ne od Like.« Poticaje osnutka Biskupije podržao je i nadbiskup Antun Tamarut koji je mons. Bogovića 1993. imenovao generalnim vikarom s posebnim zadatkom za 5 dekanata (gospicki, ogulinski, otočki, senjski i slunjski). Petnaestog studenog 1993. mons. Bogović poziva svećenike s područja tadašnje Biskupije u Senj gdje im iznosi ideju osnutka nove pastoralne jedinice i dobiva podršku.

Kako je rekao gospicko-senjski biskup, razgovori su se intenzivirali nakon »Oluje« i u ožujku 1996. na sjednici HBK podržan je prijedlog osnivanja nove pastoralne jedinice. Iako je do konačnog cilja prošlo nekoliko godina, 24. veljače 2000. g. dobiven je odgovor da je biskupija potrebna i da treba biti unutar Riječke metropolije. Mons. Mile Bogović imenovan je 25. svibnja prvim biskupom, a 25. srpnja preuzeo je upravu najmlađe biskupije.

Govoreći o povijesti Gospočko-senjske biskupije, neki predavači dotakli su se i tema poput: Arheoloških istraživanja krbavске stolice, o čemu je govorio prof. Radomir Jurić, muzejski savjetnik u arheološkom muzeju u Zadru. Na njega se nadovezao dr. Zorislav Horvat iz Ministarstva kulture za zaštitu spomenika. Njegova tema bili su samostanski sklopovi i crkve u Krbavskoj biskupiji. Gost predavač iz Slovenije, mr. Joze Škofjanec dotaknuo se »rak-rane« Like govoreći o iseljavanju iz Like u Sloveniju u vrijeme osmanlijskog prodora, a prof. Goran Crnković, ravnatelj Hrvatskog arhiva u Rijeci govorio je o posljedicama mnogobrojnih migracija iz Like u 19. i 20. st. Među izlagačima koji su sudjelovali prvoga dana bila je i mr. Tatjana Kolak, kustosica Muzeja Like u Gospicu, iznijevši pregled crkvenih prilika u Lici u 18. st. Zaključno predavanje prvoga dana bilo je o Vojno-krajiškom ustrojstvu kao činitelju mentaliteta stanovnika Like, o čemu je izlagao mr. Željko Holjevac.

Temu pod naslovom »Propovijedi (1825.) i katekizma (1831.) Frana Vrinjanina« predstavio je dr. Emanuel Hoško koji je pojašnjavajući veličinu ovog profesora u Bogoslovnoj školi u senjskom sjemeništu, kazao kako su »upravo Vrinjaninova djela zanimljiv i vrijedan dokument oslobođanja Crkve u Hrvatskoj od zagrljaja državnog prosvjetiteljstva u drugom dijelu prve polovice 19. st., i to prije službenog odustajanja države od jozefinizma 1855. po sklapanju konkordata Svetе Stolice s Austrijom u sastavu Habsburške Monarhije«. Budući da je na području današnje Gospočko-senjske biskupije bilo dosta prijelaza s katoličke na pravoslavnu ili drugu vjeru, o takvim i sličnim relacijama govorio je dr. Jure Krišto, znanstveni

savjetnik Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Također, dipl. ing. Filka i Juraj Lokmer dali su presjek sakralne baštine Senjsko-modruške biskupije u Senju.

Simpozij je zaključio dr. Milan Šimunović. Njegova tema bila je: »Neki naglasci nove evangelizacije na prostorima Gospočko-senjske biskupije. U procijepu između baštine i budućnosti«. Istaknuo je potrebu premještanja naglaska s tzv. »negativističkog pristupa« u kojem se u prvom redu naglašava suzbijanje poroka i moraliziranje, prema »pozitivnom ili vrijednosnom pristupu«. Temeljno pitanje je kako pronaći put do afirmacije evanđeoskih vrijednosti koje mogu ispuniti duhovnu prazninu ili otupiti nametnutu moralnu skepsu, naglasio je. Upozorio je na opasnost žaljenja za »masovnim kršćanstvom« kojemu je na snazi identifikacija nacionalnog i vjerskog (Hrvat-katolik). Tako bi se moglo dogoditi da se suvremenii bogotražitelji koji se danas obraćaju Crkvi osjete razočaranim, mišljenje je dr. Šimunovića.

Po završetku tribine uslijedila je rasprava u kojoj je riječki nadbiskup Ivan Devčić ustvrdio kako, unatoč studioznom presjeku prošlosti Gospočko-senjske biskupije, budućnost nije dovoljno obrađena. Upozorio je da svećenici te biskupije nisu jedina pokretačka snaga, već laici kojih unatoč padu nataliteta ima dovoljno.

Gospočko-senjski biskup Mile Bogović zahvalio se organizatorima simpozija na »širokim pogledima« prema Lici i njegovoj biskupiji, te pozvao nadležne da obrate pozornost na projekt izgradnje crkve Hrvatskih mučenika u Udbini. Riječ je o projektu važnom, ne samo za Liku, nego i za cijelu Hrvatsku, istaknuo je Gospočko-senjski biskup.

Helena Anušić

STEPINČEVI DANI U OPATIJI

»Stepinčevi dani u riječi, slići i pjesmi« održani u Opatiji u kongresnoj dvorani opatijskog Grand-hoteila »Adriatik« ponudili su niz predavanja i kulturno-umjetničkih manifestacija u kojima se, pored evociranih sjećanja na blaženika, govorilo o Papinim posjetima Hrvatskoj te gradnji crkve Hrvatskih mučenika u Udbini. Susret je organizirao Pastoralni krug »Alojzije Stepinac« iz Voloskog i Katehetski ured Riječke nadbiskupije, a održavao se od 8. do 10. listopada.

Dr. Emanuel Hoško održao je središnje predavanje u kojem se osvrnuo na neke od poruka s triju pastoralnih pohoda Ivana Pavla II. Hrvatskoj. Za vrijeme prvog posjeta, 1994. Hrvatska je okupirana i Papa je došao kao »hodočasnik mira«.

U svom drugom pohodu, 1998., Papa dolazi kao »hodočasnik evanđelja«. Tom je prigodom spomenuo i ostale mučenike tadašnjeg režima. Toga dana govorio je o mučeništvu kao najizrazitijem obliku svjedočenja evanđelja.

Treći Papin pohod, 2003. u znaku je Hrvatskog hoda naprijed, a svaki je grad kojeg je Sveti Otac posjetio imao svoju »temu«. U Dubrovniku je govorio o svetosti jedne žene, u Đakovu i Osijeku se osvrnuo na egzistencijalnu situaciju podržavajući Hrvatsku u ulasku u EU. U Rijeci je dotaknuto pitanje obitelji, istakнуvši kako ono nije pitanje kršćanskog ili etičkog uvjerenja, nego društvenog.

Dr. Hoško je procijenio kako su Papini pohodi, na razini općeljudskog, izazvali »pokret«. Tisuće i tisuće ljudi pohodili su mise. Dogodio

se ushit, ali on nije pretvoren u program. »Biskupi su napisali dokumente Na svetost pozvani i Direktorij za pastoral obitelji, gdje se spominju Papini govorovi, ali nisu nadahnuti njima«, kritičan je bio fra Hoško.

Gospičko-senjski biskup, Mile Bogović upoznao je okupljene o snivanju Gospičko-senjske biskupije te gradnji crkve Hrvatskih mučenika u Udbini. Tijekom »Stepinčevih dana« prikupljeni su i dobrovoljni prilozi za izgradnju te crkve. Skupu je prisustvovao i riječki nadbiskup Ivan Devčić, saborski zastupnici, predstavnici te lokalnih vlasti. Moderator tribine bio je Vladimir Žmak, predstavnik Pastoralnog kruga »Alojzije Stepinac«.

U glazbenom dijelu programa nastupila je muška klapa »Fortunal«, Anita Primorac i Ivana Marčelja, te zbor župe Volosko. Ovome skupu prethodila je sveta misa za domovinu, u vološčanskoj crkvi sv. Ane, koju je predvodio mons. Josip Šimac, a propovijedao don Ante Zovko. U nizu manifestacija koje su obilježene, održao se i tradicionalni Susret katoličke mladeži. U bogatom programu sudjelovali su Zbor medicinske škole »Scola medica«, Udruga katoličkih skauta, VIS »Ruah«, tamburaški sastav »Srdoči«, Folklorna grupa KUD-a »Zvir« iz Jelenja i brojni drugi. »Stepinčevi dani« zaključeni su u nedjelju svečanim misnim slavljem u vološčanskoj crkvi sv. Ane. Svetu misu za sve žive i pokojne domoljube Hrvatske predvodio je gospičko-senjski biskup Mile Bogović, s rektorm Međubiskupijskog sjemeništa u Zagrebu, dr. Jurjom Bateljom.

Helena Anušić

LATINITET U EUROPI S POSEBNIM OSVRTOM NA HRVATSKI LATINITET

»Latinitet u Europi s posebnim osvrtom na hrvatski latinitet nekad i danas« naziv je međunarodnog skupa kojega su od 20. do 23. listopada organizirali Matica hrvatska – Ogranak u Rijeci, Riječka nadbiskupija i Sveučilište u Rijeci, pod pokroviteljstvom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

Skup je ponudio cijelovit presjek značenja latinskog jezika u izgradnji europske i hrvatske kulture, ali i mjesto koje on zauzima danas. Predsjednik Matice hrvatske – ogranka u Rijeci, Darko Deković, istaknuo je razloge organiziranja ovoga skupa u gradu na Rječini. Rijeka je, kazao je, specifičan grad i nije slučajno da se skup održava upravo u njemu. Hrvatska je posljednja u Europi u svojoj upravi dokinula hrvatski jezik kao službeni, i to 1848. g. i već time ima kulturno pravo održati ovakav skup. Dalje, istaknuo je gosp. Deković, Rijeka je grad u kojem su najduže supostojala dva jezika: staroslavenski i latinski.

Skup se svečano otvorio u srijedu 20. listopada u katedrali sv. Vida. Pjevanu misu na latinskom jeziku predvodio je riječki nadbiskup Ivan Devčić, a »Missa solemnis« Ivana pl. Zajca izveo je Riječki oratorijski zbor pod ravnanjem maestra Dušana Prašelja. Kao solisti nastupili su: Olga Šober, Andelka Rušin, Želimir Puškarić i Bojan Šober.

U prigodnoj homiliji na latinskom jeziku, nadbiskup Devčić se osvrnuo na važnost latinskog jezika za europsku znanost i kulturu koja se razvijala na temeljima grčko-rimske civilizacije. Naglasio je specifičnost sjevernojadranskog primorja u kojima su koegzistirali latinski i starosla-

venski, jezici koji su obilježili hrvatsku povijest.

U četvrtak i petak održana su predavanja u kongresnoj dvorani Euroherza. Sudjelovalo je 28 predavača koji su obradili teme poput Uloge i značenja latinskog jezika u političkom životu Hrvatske od 1790. do 1847. g., Hrvatski latinisti u knjižnici franjevačkog samostana na Trsatu, Hrvatski teološki i filozofski latinisti XX. st. Hadrijan Franjo Borak i Tomislav Janko Šagi-Bunić, pa do Latinskih izričaja u suvremenom iskazivanju molitvenih zaziva: Molitva za liječnika. Izdvajamo i predavanje gosp. Dekovića koji je obradio temu trojezičnog Diplomatariuma Augustinskog samostana u Rijeci, gdje je istaknuo višejezičnu kulturu hrvatskih glagoljaša koji su se u svojim spisima koristili ne samo latinskim i talijanskim, nego i glagoljičkim pismom.

Skup je svečano završio u subotu pjevanom misom na staroslavenskom jeziku Dušana Prašelja u izvođenju Riječkog oratorijskog zbora. Euharistijsko slavlje u crkvi Uznesenja Marijina predvodio je gospicko-senjski biskup, Mile Bogović. Nakon misnoga slavlja, za sudionike skupa organiziran je izlet »Putovima glagoljice po otoku Krku« pod stručnim vodstvom akademika Josipa Bratulića.

Na kraju treba napomenuti kako se mislilo i na vjernike i njihovo sudjelovanje na svetim misama. Radi lakšeg praćenja tiskane su prigodne knjižice s cijelovitim tekstom misa, koje su se dijelile vjernicima, a mise su bile prilagođene liturgijskim promjenama II. vatikanskog koncila, te se obred stare latinske mise izmijenio prema koncilskim uputama.

MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SKUP »IZ POVIJESTI HRVATSKO-BUGARSKIH ODNOŠA«

Nakon posvemašnjeg izostanka kulturnih dodira i suradnje između Hrvata i Bugara tijekom trajanja druge Jugoslavije, nove okolnosti nakon osamostaljenja Hrvatske te demokratske promjene u obje zemlje, omogućile su nastavak i razvoj tradicionalno dobrih i iskrenih odnosa dvaju bliskih naroda. Moglo bi se reći da se tijekom posljednjeg desetljeća ne samo nanovo probudilo staro prijateljstvo nego se probudio svezoliko uzajamno zanimanje, navlastito na polju kulture i znanosti. Svjedoče o tome brojni susreti i skupovi, izložbe, kazališna gostovanja a ponajviše nakladnička djelatnost. Ipak, sve su se takve inicijative i kontakti mahom odvijali u glavnim gradovima dvaju naroda.

Odnedavna se i Rijeka, posredovanjem Državnog arhiva u Rijeci, značajnije uključila u kulturnu razmjenu i gradnju hrvatsko-bugarskih odnosa. U rujnu 2003. godine Arhiv je u suradnji s Državnim arhivom iz Varne i Udrugom prijatelja Bugarske iz Rijeke organizirao znanstveni skup »Hrvatski pomorci u bugarskoj trgovackoj i ratnoj mornarici« na kojem je sudjelovalo šest bugarskih povjesnika i arhivista. U lipnju 2004. godine nekolicina je riječkih znanstvenika sudjelovala na »Dvanaestom ljetnom znanstvenom skupu u Varni« s izlaganjima o nekim temama iz hrvatske kulturne baštine.

U organizaciji Državnog arhiva u Rijeci i Udruge prijatelja Bugarske iz Rijeke održan je 26. listopada 2004. u Palači Državnog arhiva znanstveni skup »Iz povijesti hrvatsko-bugarskih odnosa«. Pored vrlo sadržajnog programa u kojem su sudjelovali brojni znanstvenici, događanje

je obogaćeno izložbom nepoznatih fotografskih zapisa iz rusko-turskog rata 1877. – 1878. na tlu Bugarske. Ista je izložba fotografija postavljena i prvi put prezentirana u Glavnoj upravi Državnog arhiva u Sofiji, 6. kolovoza 2004. u organizaciji Državnog arhiva u Rijeci. Izložbu u Sofiji svečano su otvorili bugarski i hrvatski premijeri **Simeon Sakskoburgotski** i **Ivo Sanader**, ravnatelj riječkog Državnog arhiva **Goran Crnković**. Ovdje treba naglasiti da su izvorne fotografije ovog prvog fotodokumentiranog rata u svjetskoj povijesti sačuvane i pohranjene u Rijeci, u zbirci Ružić-Brlić-Mažuranić.

Ideja o realizaciji ovog znanstvenog simpozija nastala je kao rezultat želje znanstvenika s objiju strana da se šira kulturna javnost bolje upozna s bogatom poviješću kulturnih i političkih odnosa dvaju naroda. Ti su odnosi u kontinuitetu od posljednjih nekoliko stoljeća indirektno utjecali na društvena zbivanja u obje zemlje, kako u kulturi tako i u političkim idejama i trendovima.

Nakon svečanog otvaranja skupa u 10.00 sati, na kojem su pored znanstvenika te zainteresiranih posjetitelja, bili prisutni i zamjenica gradonačelnika grada Rijeke **Vesna Lukanović**, ravnatelj Državnog arhiva **Goran Crnković** i tajnik bugarske ambasade u Zagrebu **Danijel Dobrev** otvorena je izložba fotografskih zapisa, a predstavljena je i knjiga **Galine Pindikove** o pisanim izvorima u ratu za oslobođenje Bugarske.

Raspored priopćenja bio je slijedeći: **Nikolaj Kočev** (*Pitanje pokrštavanja Hrvata u bugarskoj historiografiji*), **Juraj Kolarić** (Crkvena unija

u Kukušu 1859. godine), Milen Kumanov (Bugari i Stjepan Radić), Ljubinka Toševa Karpowicz (Seljaštvo kao politički čimbenik u jugoistočnoj Europi prema Stjepanu Radiću i Aleksandru Stambolovu), dr. fra Emanuel Hoško (Euzebije Fermendžin, Bugarin rodom, kulturom Hrvat), Goran Crnković (Časopis »Zagreb-Sofija«, izdavački pot hvat iz 1942. godine), Borislav Drjanovski (Doprinos H. Pajkurića u izgradnji bugarske trgovačke flote), Theodor de Canziani Jakšić (Ostavština obitelji Nestoroff), Jadran Zalokar (Recepacija bugarske haiku poezije u Hrvatskoj) i Antonija Kiš (Impresije jedne Bugarke o Zagrebu pedesetih godina prošlog stoljeća).

Nakon čitanja priopćenja održana je rasprava, nakon koje su done seni zaključci. Tom prigodom predstavljen je niz problema s kojima se susreću povjesničari s obje strane, odnosno problematizirani su aspekti recepcije, periodizacije i nacionalne specifičnosti u poimanju pojedinih povijesnih događaja. U interesantnoj interakciji različitih historiografskih pristupa otkriven je veći broj nepoznatih događaja koji su, zaključeno je, vrlo značajan korektiv u poimanju hrvatsko-bugarskih veza.

Nakon toga je održana Godišnja skupština Udruge prijatelja Bugarske iz Rijeke.

Mladen Urem

OČUVANJE HRVATSKE BAŠTINE

Predstavnici Družbe »Braća Hrvatskog zmaja«, riječko-bakarskog stola, na čelu s pročelnikom Goranom Crnkovićem, posjetili su 22. studenoga riječkog nadbiskupa Ivana Devčića kako bi predstavili djelovanje Družbe i planove za buduće djelatnosti. Svrha je Družbe, kako je rekao Crnković, promicanje hrvatske kulture, običaja i povijesti te čuvanje i obnavljanje hrvatske kulturne i prirodne baštine. Družba ostvaruje svoju svrhu održavanjem javnih predavanja, organiziranjem kulturnih i prosvjetnih manifestacija, izdavanjem književnih i znanstvenih publikacija, obnavljanjem i postavljenjem spomenika te suradnjom s drugim kulturnim, prosvjetnim, znanstvenim i humanitarnim ustanovama.

Iz tih razloga Družba svakako želi i potrebuje potporu Crkve, pa tako Stol riječko-bakarski nastoji što bolje surađivati s Riječkom nad-

biskupijom i nadbiskupom Devčićem.

Na susretu je predstavljen program obilježavanja lika i djela Mikelle IV. Frankopana, osnivača pavlinskog samostana u Crikvenici. 12. prosinca u Crikvenici će se, u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije, održati predavanje i misa zadušnica za pokojnog Frankopana.

Crnković je posebno predstavio projekt održavanja simpozija o Ivanu Klobočariću, slikaru i čuvenom kartografu rodom iz Dubašnice, koji je bio prior augustinskog, danas dominikanskog, samostana u središtu Rijeke. Simpozij bi se trebao održati slijedeće, 2005. godine, obilježavajući tako 400. obljetnicu Klobočarićeve smrti. Članovi Družbe zamolili su nadbiskupa za pokroviteljstvo nad simpozijem, što je na obostrano zadovoljstvo prihvaćeno.

Predstavnici Družbe govorili su i o drugim inicijativama kojima će se

nastojati očuvati spomen na ljudi koji su zadužili ovaj primorski kraj te obnoviti mjesta i objekte od kulturnog značenja. Između ostalog radi se na obnovi Bratovštine Svetog Križa te popularizaciji pobožnosti i značenja riječkog čudotvornog raspela koje se čuva u katedrali Svetog Vida.

Družba je osnovana u Zagrebu 1905., ali je, nakon pokušaja političkih manipulacija i zloupotrebe u vrijeme NDH, raspuštena 4. ožujka

1946. odlukom Ministarstva unutrašnjih poslova Narodne Republike Hrvatske. Obnovljena je u Zagrebu 23. lipnja 1990. u ozračju stvaranja samostalne, suverene i demokratske Republike Hrvatske. Od poznatijih članova Družbe svakako možemo spomenuti bl. kardinala Alojzija Stepinca i kardinala Franju Kuharića, te Ivana pl. Zajca i Vladimira Mažuranića, predsjednika JAZU i druge.

D. Delonga

STUDIJSKI DAN O MONS. JOSIPU UHAČU

Život za Crkvu i domovinu

Biografija

Nadbiskup Josip Uhač rodio se 20. srpnja 1924. u Svetoj Jeleni kod Brseča. Za svećenika je zaređen 16. travnja 1949. u Rimu, a 1970. postaje titularni nadbiskup Tharrosa. Nakon ređenja 1949. odlazi u Zavod Svetog Jeronima u Rimu do siječnja 1952. kada prelazi na jednu rimsku župu kao kapelan sve do jeseni iste godine kada je, na poziv poglavara, stupio u Papinsku Akademiju za diplomatsko osoblje Sveće Stolice. Bio je prvi Hrvat koji je pohađao u ovu uglednu akademiju.

Mons. Uhač je stupio u diplomatsku službu u proljeće 1954. a 1970. biva imenovan nadbiskupom i nuncijem.

Službu Apostolskog Nuncija obnašao je u Pakistanu (1970. – 1976.), Kamerunu, Gabonu i Ekvatorijalnoj Gvineji (1976. – 1981.), Kongu (Zaire) (1981. – 1984.) i Njemackoj (1984. – 1991.). Papa Ivan Pavao II. imenovao ga je 1991. tajnikom Kongregacije za evangelizaciju naroda. Tu važnu službu obnašao je sve do svoje smrti 18. si-

ječnja 1998. Istoga dana, nekoliko sati kasnije, Ivan Pavao II. pročitao je popis novih kardinala, na kojemu je bilo ime mons. Uhača, ali nije moglo biti pročitano.

Iako prema pravilima vatikanske diplomacije embargo na objavljanje dokumenata o diplomatskom djelovanju traje 20 godina, iz osobnih se svjedočenja suradnika mons. Uhača može prepostaviti njegov veliki doprinos u širenju istine o Domovinskom ratu u međunarodnom priznanju Hrvatske

Studijski dan o mons. Josipu Uhaču u organizaciji Riječke nadbiskupije, Primorsko-goranske županije i Općine Mošćenička Draga, održan je 10. i 11. rujna u Lovranu, Mošćeničkoj Dragi i Brseču u povodu osamdesete obljetnice njegova rođenja.

Ugledni predavači i gosti iz Hrvatske i Vatikana, među kojima tri kardinala, svojim su izlaganjima ponudili cijeloviti prikaz lika i djela pokojnog nadbiskupa. O njemu su govo-

rili njegovi dugogodišnji suradnici i prijatelji, te rodbina.

Studijski je dan započeo 10. rujna poslije podne u Domu pastoralnih susreta u Lovranu pozdravnom riječju mons. Ivana Devčića, riječkoga nadbiskupa. Nadbiskup Devčić istaknuo je osnovni cilj ovoga susreta koji se očituje u potrebi i dužnosti da se o ljudima koji su zadužili Crkvu i domovinu zadrži trajni spomen i oda dužna počast. Želja je stoga organizatora da »osoba i svećenički lik nadbiskupa Uhača zasaju u punom sjaju«.

U ime ministra kulture i predsjednika vladine komisije za odnose s vjerskim zajednicama, Bože Biškupića, prisutne je pozdravio Branislav Štulić.

Prvo je predavanje, kao uvod u ono što slijedi 11. rujna, održao mons. Nikola Eterović, generalni tajnik Sinode biskupa na temu: »Diplomatski sustav Svetе Stolice« u kojem je mons. Uhač djelovao cijeli svoj život. Mons. Eterović osvrnuo se na diplomatsko djelovanje pokojnog nadbiskupa o kojemu su se ponekad mogle čuti oprečne ocjene.

Duhovno i društveno djelovanje Crkve

Takva su razmišljanja i njega samoga ponukala na podrobniju analizu njegovog djelovanja te je došao do zaključka kako su samozatajnost i konzervativizam koji su se mons. Uhaču prebacivali kao mane zapravo bile njegove vrline koje su mu pomogle donositi temeljito promišljene odluke u kojima nije grijesio. »Bio je čovjek Crkve i predao cijeli svoj život njezinoj službi«, zaključio je mons. Eterović.

U nastavku svojega izlaganja iznio je podatke i strukturu diploma-

tske službe Vatikana. »Crkva Kristova ima duhovnu i društvenu dimenziju« ustvrdio je i objasnio kako je Sveta Stolica kao institucija dužna održavati diplomatske odnose s civilnim i društvenim vlastima. Pravila diplomacije samo su sredstvo i protokol kojim apostolski nuncij ispunja svoje pravo katoličko poslanje. Jedna od glavnih njegovih uloga u zemljama svijeta je očuvati jedinstvo mjesne Crkve s Papom. Pored toga, diplomacija Svetе Stolice ima svoju etičku dimenziju u promoviranju kršćanskih vrijednosti, pravednosti i mira među ljudima.

U drugom je izlaganju g. Vlado Uhač, nećak nadbiskupa Uhača, iznio niz sjećanja na pokojnog strica kojima je potvrdio njegovu životnu vezanost za Crkvu i savjesno obavljanje povjerenih mu službi. Da to uvijek nije bilo lako dokazuju izjave pokojnika u kojima se vidi koliko je bio vezan uz svoj rodni kraj kojega je samo rijetko mogao posjećivati.

Gosp. Vlado Uhač iznio je i svjedočanstvo o osobnoj krizi tada mladoga Josipa Uhača, koji je u malom sjemeništu počeo dvojiti o svom svećeničkom pozivu. U tom je trenutku ključnu ulogu odigrao njegov otac koji ga je ohrabrio na putu ka prihvaćanju svećeničke službe.

Diplomatske zasluge za priznanje Hrvatske

Slijedećeg dana, 11. rujna u prijepodnevnim su satima u hotelu Marina u Mošćeničkoj Dragi predavači održali svoja izlaganja o pokojnom nadbiskupu te iznijeli svoja osobna iskustva iz susreta s njime, a pozdravnu je riječ uputio župan Primorsko-goranske županije Zlatko Komadina.

Prisutne je, uz domaćina, mons. Devčića, pozdravio i apostolski nun-

cij u RH, mons. Francisco-Javier Lozano čestitavši organizatorima na ostvarivanju ovoga skupa koji će doprinijeti boljem upoznavanju dje- la tog »velikog sina Crkve i hrvatske nacije«.

Kard. Jozef Tomko, bivši prefekt Kongregacije za evangelizaciju naroda u kojoj je mons. Uhač 7 godina bio tajnik, kao bliski suradnik i nadređeni mons. Uhača održao je temeljno izlaganje te iznio svoja sjećanja na međusobnu suradnju. Opisavši njegov put od zajedničkih studija na Lateranu, preko svih službi u nuncijaturama, do povratka u Rim 1991. kardinal Tomko osvrnuo se na teške uvjete, društvene i klimatske, s kojima se nuncij Uhač susretao u raznim zemljama Svetog Oca i sve ih hrapo podnosio služeći Crkvi. »Tajna snaga koja je uvijek držala mog dragog subrata tokom čitave njegove svećeničke egzistencije bila je njegova čvrsta i jednostavna vjera«, zaključio je Tomko. »Uhač je ljubio Crkvu na konkretan i učinkovit način, služeći joj u svim situacijama, često i najtežim.«

Kard. Josip Bozanić, zagrebački nadbiskup i predsjednik Hrvatske biskupske konferencije govorio je o značenju i zaslugama mons. Uhača za domovinsku Crkvu. Mons. Uhač često se susretao s hrvatskim biskupima i uvijek pokazivao veliko zanimanje za zbivanja u domovini. Svojim je diplomatskim djelovanjem utjecao na međunarodno priznanje Hrvatske od strane Njemačke i Vatikana, no zaslužan je i za realizaciju prvog posjeta Svetog Oca Hrvatskoj 1994. i osnivanja Apostolske nuncijature u Zagrebu, koju je 1995. službeno inaugurirao. »Ne smijemo zaboraviti da je središte Nuncijature izgrađeno unatoč tolikih poteškoća i protivljenja«, rekao tom prilikom Uhač, »koji još traju kao po-

sljedica agresije na Hrvatsku. Agresiju duduše svi priznaju, ali se oni koji bi je, poštujući pravdu, mogli spriječiti zadovoljavaju poduzimanjem posve nedjelotvornih mjera.«

Kard. Giovanni Battista Re, kao prefekt Kongregacije za biskupe uputio je pismeno priopćenje u kojemu se prisjetio razgovora s mons. Uhačem dan prije njegove smrti i imenovanja kardinalom. »Slijedeći dan (nedjelja, 18. siječnja 1998.) rano ujutro nazvao sam telefonski Polikliniku »Gemelli« kako bih doznao vijesti o mons. Uhaču. Saznao sam da je tokom noći, malo prije zore, blago preminuo. Odmah sam obavijestio Svetog Oca, koji je na Angelusu, nakon što je pročitao imena budućih kardinala, dodao: »Imao sam na popisu i mons. Josipa Uhača, Tajnika Kongregacije za evangelizaciju naroda, koji je o tome pred tri dana bio obaviješten, ali ga je Gospodin jutros pozvao sebi.«

Kard. Vinko Puljić, vrhbosanski nadbiskup govorio je o zauzimanju mons. Uhača za Crkvu u Bosni i Hercegovini u vrijeme rata, od 1992. do 1995., i u poraću. Potvrdio je kako protokol vatikanske diplomacije ne dopušta objavljivanje diplomatskih aktivnosti prije no što prode 20 godina, stoga se i kardinal Puljić ograničio na navođenje datuma međusobnih susreta i zaključak kako je nadbiskup Uhač bio ključni čovjek za kontakte s Vatikanom i prenošenje poruka i potreba Crkve u Bosni i Hercegovini.

Mons. Milan Simčić, bivši podtajnik Kongregacije za kler iznio je uspomene na doživotnog prijatelja s kojim je zajedno pohađao malo sjemenište u Rijeci i nakon ređenja otišao u Rim. Mons. Simčić predstavio je ulogu mons. Uhača u priznanju Republike Hrvatske od strane Svete Stolice i Republike Njemačke. S ob-

zirom na embargo pristupa arhivu u Vatikanu za detaljnju će se analizu trebati pričekati još desetak godina, ali iz osobnih kontakata s pokojnikom mons. Simčić bio je u mogućnosti pratiti njegovo djelovanje. Mons. Uhač temeljito je i konstantno obavještavao sve odgovorne crkvene i državne instancije u Njemačkoj i Vatikanu o događajima u bivšoj Jugoslaviji, na temelju izvještaja koje je sam primao od crkvenih ljudi u središtu tih zbivanja. Uz pismene informacije osobno je obilazio mjerodavne i uvjeravao ih o potrebi žurnog priznanja Hrvatske neovisnosti koje je uvjet za prestanak agresorskog rata, zaključio je mons. Simčić.

U službi širenja istine

Mons. Đuro Gašparović, pomoćni đakovačko-srijemski biskup i duogodišnji suradnik mons. Uhača govorio je o njegovom upravljanju finansijama misijske Kongregacije. Mons. dr. Mile Bogović, gospicko-senjski biskup kao povjesničar, analizirao je povjesno-pravni rad mons. Uhača.

Rektor Hrvatskog papinskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, mons. Jure Bogdan, iznio je Svjedočanstva zavodskih poglavara o pitomcu Josipu Uhaču te sjećanja na posljednji Božić koji je slavio u Zavodu. Maria Isabel Telleria Tapia, djelatnica u Državnom tajništvu, Odjelu za odnose s državama, i njegova dugogodišnja suradnica u Apostolskoj nun-

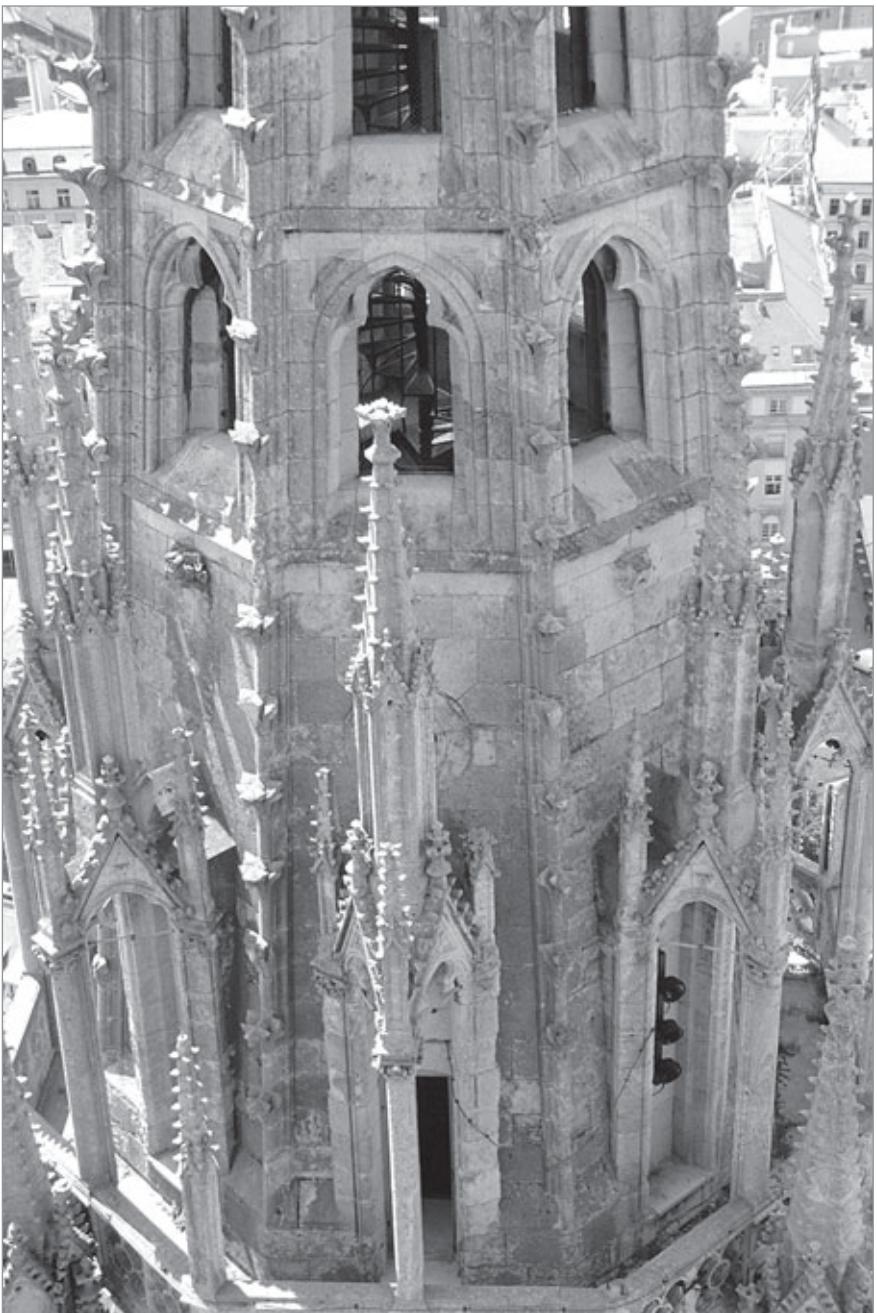
cijaturi u Zairu (Republika Kongo) te kasnije u Rimu, govorila je o njihovom zajedničkom radu.

Prof. dr. Bernard Franković, profesor na riječkome Sveučilištu i rođak pokojnog nadbiskupa, predstavio je sjećanja i svjedočanstva na pokojnika u obitelji i u rodnom mjestu uz obilje fotografija koje su uvrštene u izložbu posvećenu pokojnom nadbiskupu.

U župnoj crkvi sv. Jurja u Brseču u poslijepodnevnim satima kardinal Vinko Puljić predvodio misu za dušnicu, a prigodnu je homiliju i apsoluciju nad grobom održao mons. Devčić. Podsjetio je na svjedočanstvo vjere koje je mons. Uhač svojim životom pokazivao te pozvao mlade da slijede njegov primjer. »Danas se i u našem društvu šire laži i klevete prerušene u sjajno odijelo potpune slobode i demokracije« rekao je nadbiskup dodavši kako je zadaća svakog kršćanina učinkovito se zauzeti protiv širenja tmine i čuvati se društvenog zagađenja. »Mons. Uhač je i tom pogledu uzor«, zaključio je nadbiskup prisjetivši se njegovih istupa u javnosti i medijima »uvijek u nastojanju širenja istine.«

Nakon mise svečano je otkrivena spomen ploča mons. Uhaču, nakon čega je uz pozdravni govor Antona Rudana, načelnika općine Mošćenička Draga otvorena prigodna izložba posvećena nadbiskupu Uhaču autorice Maje Franković.

Danijel Delonga

ADRESE USTANOVA U REPUBLICI HRVATSKOJ ZA ZAŠTITU I OBNOVU CRKVENIH KULTURNIH DOBARA

**MINISTARSTVO KULTURE REPUBLIKE HRVATSKE
10 000 ZAGREB, Trg Hrvatskih Velikana 6**

**MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
Krešimir Filipec, pomoćnik ministra
10 000 ZAGREB, Ilica 44
Tel: 01/ 48 666 04; Faks: 01/ 48 666 80
(Podaci podložni promjenama)**

**GRADSKI ZAVOD ZA ZAŠTITU SPOMENIKA KULTURE
10 000 ZAGREB, Ćirilometodska 5
Doris Kažimir, pročelnica
Tel. 01/ 61 01 970; Faks: 01/ 61 01 896**

153

**HRVATSKI RESTAURATORSKI ZAVOD
10 000 ZAGREB, N. Grškovića 23
Ferdinand Meder, ravnatelj
Tel. 01/ 46 84 599; Faks: 01/ 46 83 289**

**MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL ZAGREB
10 000 ZAGREB, Mesnička 49
Tomislav Petrinec, pročelnik
Tel. 01/ 48 51 522; Faks: 01/ 48 51 519**

**MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL SPLIT
21 000 SPLIT, Porinova 2
Joško Belamarić, pročelnik
Tel. 021/ 305 444 - centrala; Faks: 021/ 305 418**

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL POŽEGA
34 000 POŽEGA, Trg Sv. Trojstva 21
Žarko Španiček, pročelnik
Tel. 034 / 271 651, 034/ 273 362

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL OSIJEK
31 000 OSIJEK, Kuhačeva 27
Zvonko Bojčić, pročelnik
Tel. 031/ 207 400; Faks: 031/ 207 404

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL RIJEKA
51 000 RIJEKA, Užarska 12
Hrvoje Giacconi, pročelnik
Tel. 051/ 212 388; Faks: 051/ 212 198

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL PULA
52 000 PULA, Ul. grada Graza 2
Ivan Matejčić, pročelnik
Tel. 051/ 212 388; Faks: 051/ 212 198

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL PULA - URED POREČ
52 440 POREČ, Sv. Maura 16a
Ivan Matejčić, pročelnik
Tel. 052/ 451 711; Faks: 052/ 451 829

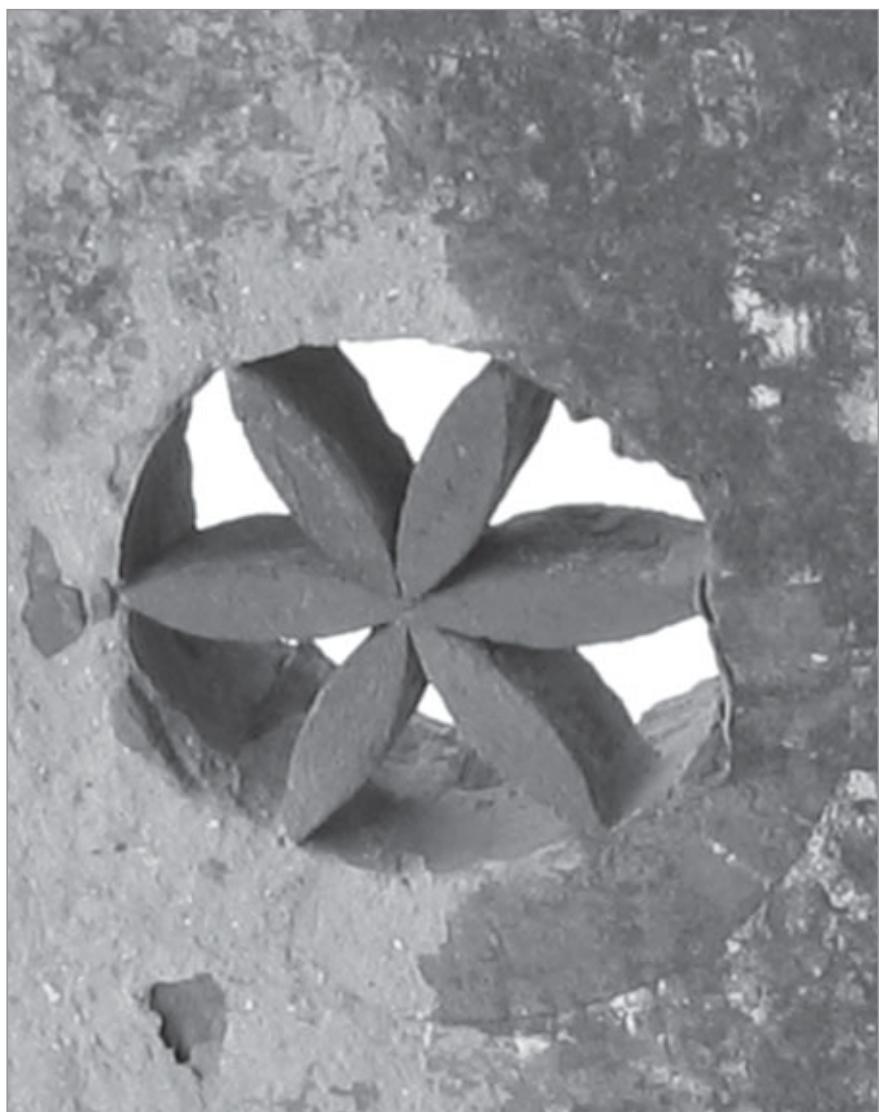
MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL DUBROVNIK
20 000 DUBROVNIK, Cvijete Zuzorić 6
Žana Baća, pročelnica
Tel. 020/ 323 191; Faks: 020/ 323 488

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL ŠIBENIK
22 000 ŠIBENIK, Stube J. Čulinovića 1/3
Marko Mendušić, pročelnik
Tel. 022/ 219 325; Faks: 022/ 331 970

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL KARLOVAC
47 000 KARLOVAC, A. Vranicanija 6/1
Marinka Mužar, pročelnica
Tel. 047/ 611 862; Faks: 047/ 615 308

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL ZADAR
23 000 ZADAR, I. Smiljanića 3
Josip Kršulović, pročelnik
Tel. 023/ 211 145; Faks: 023/ 214 046

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL VARAŽDIN
42 000 VARAŽDIN, Gundulićeva 2
Željko Trstenjak, pročelnik
Tel. 042/ 201 850; Faks: 042/ 213 659

bona

Culturalia

ecclesiae

» *Sv. Križ, Zagreb-Siget*

» *Sv. Kvirin Sisački, Sisak*

» *Sv. Ivan Nepomuk, Glina*

» *Sv. Pavao, Zagreb-Retkovec*